

Over de erfenis van kloeke Nederlanders

Een onderzoek naar dissonantie bij Gedeeld Cultureel Erfgoed in
New York en Recife

Masterscriptie

Internationale Betrekkingen in Historisch Perspectief

Jochem Boodt - 4126246

Jochem.Boodt@gmail.com

Begeleider: dr. Yvonne Kleistra

Tweede Lezer: dr. Remco Raben

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Inleiding	3
Hoofdstuk 1 Oorsprong van een Gedeeld Cultureel Erfgoedbeleid	8
1.1 Erfgoedzorg zonder overheid	8
1.2 Nederland voorbij de postkoloniale kater	11
1.3 Gemeenschappelijk Cultureel Erfgoed geboren	14
1.4 Rendementsdenken in het erfgoedbeleid	18
Hoofdstuk 2 Cultureel erfgoed en dissonantie	21
2.1 Erfgoed als continue keuze	21
2.2 Dissonant erfgoed	23
2.3 Dissonantie in het Nederlands GCE-beleid	28
Hoofdstuk 3 New York en GCE	31
3.1 Een mislukte ontdekkingsreis met grote gevolgen	32
3.2 Nieuw-Amsterdam: slapende stad of broedplaats van tolerantie?	34
3.3 Holland on the Hudson	37
3.4 GCE-beleid in New York	41
Hoofdstuk 4 Recife en GCE	45
4.1 Nederlanders in Brazilië	45
4.2 Maurits als tolerant rolmodel	49
4.3 GCE-beleid in Recife	52
Conclusie	58
Literatuur en bronnen	64

Voorwoord

Als aankomend stagiair van de Nederlandse ambassade te Colombo, Sri Lanka, mocht ik in februari 2014 deelnemen aan de Gedeeld Cultureel Erfgoed terugkomdagen. Dit driedaags evenement werd georganiseerd voor de cultureel attachés van de ambassades en consulaten in de prioriteitslanden van het Gedeeld Cultureel Erfgoedprogramma. Omdat honderdvijftig jaar Nederlandse bezetting op Sri Lanka veel erfgoed heeft opgeleverd, kreeg ik de kans om vast aan het GCE te ruiken. Ter voorbereiding stuurde Anouk Fienieg van DutchCulture mij een artikel, dat zij schreef over *Dissonant Heritage* toegepast op het Nederlandse GCE-beleid. Dit onderwerp had direct mijn interesse. Na een zeer interessante stage, waarin ik mij zowel professioneel als op persoonlijk vlak verdiepte in het erfgoed ter plaatse, wist ik dat ik mij ook op academisch vlak wilde onderdompelen in de wereld van het gedeeld cultureel erfgoed. Een gesprek met Anouk Fienieg heeft mij vervolgens geholpen op het pad te komen van dit onderzoek.

Tijdens het onderzoek heb ik contact gehad met diverse mensen die zich voor de overheid bezig hielden met het GCE. Alle medewerkers van de ministeries van Buitenlandse Zaken en Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, het Nationaal Archief en DutchCulture waar ik contact mee heb gehad, waren zeer bereidwillig de vragen te beantwoorden, die ik in het kader van mijn onderzoek stelde. Ook heb ik een drietal interviews afgenomen met medewerkers van BZ en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. De conversaties met professionals in het veld hebben mijn onderzoek veel geholpen en mijn inzicht in de uitvoering van het GCE-beleid verdiept. In het bijzonder wil ik dan ook graag Niels Hanje en Serge de Valk van de Nederlandse ambassade in Brasilia, Ryan Emmen van het Nederlandse consulaat in New York en Martijn Manders, hoofd van het maritieme programma bij de RCE, bedanken voor hun tijd en de inzichten die ze mij verschaften. Mijn scriptiebegeleider Yvonne Kleistra heeft mij altijd snel van duidelijk kritiek voorzien, zodat ik gericht door kon werken. Een laatste dankwoord gaat uit naar mijn vriendin en mijn moeder, die deze scriptie veelvuldig hebben gecorrigeerd en steun hebben verleend waar nodig was.

Amsterdam, 8 juli 2015.

Inleiding

Met vierhonderd jaar overzeese handel, koloniale expansie en migratie heeft Nederland haar sporen in de wereld achtergelaten. Van Brazilië tot aan Indonesië vind je forten van Nederlandse makelij. Wijknamen als Hulftsdorp in Colombo en Brooklyn in New York verraden de historische aanwezigheid van Nederlanders. Grootschalige Sinterklaasvieringen in Australië en Canada zijn hedendaagse manifestaties van vroegere migratiestromen. Deze forten, wijknamen en culturele gewoontes zijn herinneringen aan een wereld die niet meer bestaat. Ze vormen een directe schakel naar vroeger en worden gezien als erfgoed dat belangrijk is voor het begrijpen van ons verleden. De omgang met de geschiedenis en het erfgoed uit de periode van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) en West-Indische Compagnie (WIC) wordt in Nederland gekenmerkt door tegenstrijdige gevoelens van trots en schaamte. Trots dat de kleine Republiek een wereldmacht was, schaamte omdat het bestuur en behoud van het rijk gepaard ging met soms grove excessen zoals de slavenhandel en de dekolonisatieoorlogen in Indonesië.¹

Hoewel er in Nederland gemengde gevoelens bij dit verleden bestaan, wil de Nederlandse staat het soms omstreden erfgoed graag behouden. Dat komt vooral omdat de Nederlandse overheid vindt dat juist door de bestudering van het erfgoed een kritisch reflectie van het verleden kan worden gemaakt. Daarnaast kan onderzoek naar dit verleden de banden verbeteren met landen die een gemeenschappelijk verleden met Nederland hebben. Sinds het midden van de jaren negentig richt het beleid van de overheid zich op het behoud van het overzeese erfgoed uit de periode van de VOC en WIC. Omdat de Nederlandse staat het erfgoed niet wil claimen, wordt in het beleid gesproken van 'Gedeeld Cultureel Erfgoed' (GCE). Het GCE-programma wordt gefinancierd door het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) en het Ministerie van Buitenlandse Zaken (BZ). Beide ministeries maken jaarlijks een miljoen euro vrij voor GCE. In het programma is een aantal prioriteitslanden gekozen, waarmee Nederland het meest intensief mee samenwerkt. De huidige prioriteitslanden zijn Australië, Brazilië, India, Indonesië, Japan, Rusland, Suriname, Sri Lanka, de Verenigde Staten en Zuid-Afrika.²

Het enthousiasme voor GCE is in de prioriteitslanden niet altijd even groot geweest. Een van de redenen voor dit lakende enthousiasme heeft te maken met de manier waarop het beleid gevormd is. De term *Gedeeld Cultureel Erfgoed* gaat uit van

¹ De nationale viering van '400 jaar VOC' in 2002 en het collectieve verkneukelen over de opmerking van Minister-president Balkenende over een benodigde 'VOC-mentaliteit' in 2006, geven twee kanten van de medaille van de beleving van koloniale geschiedenis in Nederland weer. Zie ook: Gert Oostindie, 'Squaring the Circle: Commemorating the VOC after 400 years' in *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde*, Vol. 159, No. 1, (2003), 135-161.

² Anouk Fienieg, e.a., 'Heritage trails. International cultural heritage policies in a European perspective', in Gert Oostindie (ed.), *Dutch colonialism, migration and cultural heritage* (Leiden 2008) 23-62.

erfgoed met twee erfgenamen. Het uitgangspunt van de Nederlandse overheid is dat ze de zorg voor het erfgoed met de prioriteitslanden deelt. Wanneer twee landen deze zorg delen is het van belang dat ze ook een visie op het erfgoed delen. Dit lijkt echter niet altijd vanzelfsprekend te zijn. Cultuurhistorici J.E. Tunbridge en G.J. Ashworth schreven in hun werk *Dissonant Heritage* dat erfgoed altijd erfgenamen kent. Omdat erfgoed van een bepaalde groep is, is het daarmee niet het erfgoed van een ander. Dit kan zorgen voor conflicterende opvattingen (dissonantie) over welk (historisch) discours bij erfgoed past. Binnen een natie kunnen er dus verschillende opvattingen bestaan over wat erfgoed is en welk verhaal bij de erfgoedsite hoort. Verschillende erfgenamen kunnen hetzelfde erfgoed op een andere manier benaderen. Dit is tegenstrijdig met het uitgangspunt van een gedeeld perspectief.³

Erfgoeddeskundige Anouk Fienieg heeft de erfgoedvisie van Tunbridge en Ashworth toegepast op een aantal prioriteitslanden van het GCE-programma. Ze onderzocht hoe in Zuid-Afrika, Sri Lanka, India, Indonesië, Ghana en Suriname het GCE ervaren werd.⁴ Fienieg kwam tot de conclusie dat er in deze prioriteitslanden vaak dissonantie optrad in de opvattingen over het erfgoed ter plaatse. Een goed voorbeeld vond ze in Kaapstad, Zuid-Afrika. Cape Castle staat in Nederland bekend als een perfect voorbeeld van GCE uit het succesvolle VOC-tijdperk. Zuid-Afrikanen hebben echter niet alleen een meer ambivalente houding ten opzichte van de VOC dan Nederlanders, maar zien het gebouw ook meer in de functie die het vervulde in een later stadium, namelijk als gevangenis voor politieke dissidenten ten tijde van de apartheid. Zij reageren dan ook niet bijzonder positief, als er vanuit Nederlandse hoek een initiatief komt om het fort in oude VOC-glorie te herstellen. Is bij een dergelijke discrepantie in benadering nog wel te spreken van gedeeld erfgoed? Het tekent de problemen die de keuze voor een *gedeeld* cultureel erfgoedbeleid kunnen opleveren. Het GCE-beleid zou zo meer nadelen dan voordelen voor de bilaterale betrekkingen kunnen opleveren.⁵

Het onderzoek van Fienieg stamt uit 2006. Zij heeft in haar onderzoek recente aanwinsten voor het GCE-programma, waaronder Brazilië (2008) en Japan, Australië en de VS (2012), niet kunnen meenemen. Er is nog geen onderzoek verricht naar dissonantie met betrekking tot het GCE in deze landen. Het is belangrijk dat dit wel gebeurt, aangezien dissonantie tot frictie kan leiden, zoals het voorbeeld van Cape Castle in Zuid-Afrika aantoont. Dissonantie komt zo de erfgoedsamenwerking niet ten goede. In dit onderzoek staan Brazilië en New York centraal. Anders dan in Japan en Australië, vestigde de Republiek twee volwaardige kolonies in deze landen. De periode en duur dat de Republiek in beide landen actief was, komen ook ongeveer overeen. Dit maakt dat de twee landen zich goed lenen voor een vergelijking. Omdat het GCE zich in deze landen

³ J.E. Tunbridge en G.J. Ashworth, *Dissonant heritage: the management of the past as resource in conflict* (Chichester 1996).

⁴ Anouk Fienieg, *Gemeenschappelijk erfgoed, gedeeld erfgoed? Een onderzoek naar dissonantie bij gemeenschappelijk cultureel erfgoed in zes landen* (MA-scriptie 2006).

⁵ Fienieg, *Gemeenschappelijk erfgoed*, 26, 27.

voornamelijk in New York en Recife bevindt, richt het onderzoek van deze scriptie zich op deze steden. Op welke wijze beïnvloedt de aanwezigheid van dissonantie de uitvoering van GCE-projecten in New York en Recife in de Verenigde Staten en Brazilië respectievelijk? Om deze vraag te kunnen beantwoorden is het beantwoorden van een aantal deelvragen noodzakelijk. Hoe is het GCE-beleid ontstaan? Welke ontwikkeling heeft het beleid doorgemaakt? Wat is dissonantie? Is er sprake van dissonant erfgoed in New York en Recife? Recife in Brazilië en New York in de VS zijn interessante locaties, omdat de Nederlandse invloed in deze steden op het eerste oog gering lijkt. De Nederlanders waren in beide kolonies slechts enkele tientallen jaren aanwezig. Toch spelen deze korte periodes wel degelijk een rol in de nationale geschiedschrijving van deze landen.

Nieuw-Amsterdam ontstond na een door de VOC gefinancierde ontdekkingsreis onder leiding van de Engelsman Henry Hudson. Hudson zou een nieuwe koers naar het specerijrijke oosten moeten vinden. De zeeman ging in 1609 Willem Barentsz achterna met het idee, direct ten noorden van Rusland richting Azië te varen. Toen deze tocht op een fiasco dreigde uit te lopen, verlegde Hudson de koers. Nu was hij van plan om de befaamde noordwest passage te vinden. De noordwest passage was een waterweg naar Azië, die ten noorden van Amerika zou moeten liggen. Aangekomen bij wat we tegenwoordig Manhattan noemen, voer hij een brede rivier op. Hudson merkte dat deze rivier echter steeds smaller en zoeter werd. Dit zag er niet uit als de beloofde zeestraat naar Azië. Hij keerde zonder succes terug. Bij de rivier waar hij Amerika binnenvoer, werd in 1624 onder auspiciën van de West-Indische Compagnie (WIC) de kolonie Nieuw-Nederland gesticht. Deze Nederlandse kolonie was geen lang leven beschoren. Reeds bij de vrede van Breda, aan het eind van de Tweede Engelse zeeoorlog in 1667, werd de kolonie aan de Engelsen overgedragen.⁶

Tegenwoordig wordt Hudson het falen om Azië te vinden niet meer aangerekend. In 2009 is het 400-jarig jubileum van Hudson's reis uitbundig in New York en Amsterdam gevierd. In een boekje, uitgegeven ten tijde van het jubileum, wordt door journalisten Geert Mak en Russel Shorto stilgestaan bij de tocht van Hudson en de vestiging van de kolonie Nieuw Amsterdam. In het voorwoord is te lezen hoe *'the venerable bond between our two countries and our mutual passion for trade, freedom and diversity'* gevierd moeten worden.⁷ Er is uitgebreid aandacht voor de liberale waarden van godsdienstvrijheid en tolerantie die de Nederlanders in hun kolonie zouden hebben geïntroduceerd. Op deze waarden zouden de Verenigde Staten van Amerika worden gebouwd. Dat de Nederlanders een bloedige oorlog voerden met de oorspronkelijk bewoners komt in dit verhaal niet voor. We kunnen ons afvragen hoezeer de waarden

⁶ Robert Putnam, 'De Ontdekking van Manhattan' in Martin Pruijs (ed.), *Amsterdam. Nieuw-Amsterdam. 1609-2009. De 400-jarige band tussen Amsterdam en New York* (Naarden 2009), 11-27, aldaar 17-21.

⁷ Gerdy van der Stap (ed.), *The forgotten history of Hudson, Amsterdam and New York* (Amsterdam en New York 2009), 8.

die werden gepropageerd tijdens het Hudsonjaar ook daadwerkelijk spelen in New York. In welke mate speelt de Nederlandse aanwezigheid een rol in de Amerikaanse geschiedenis? In hoeverre is er sprake van een gedeelde geschiedenis en daarbij gedeeld erfgoed in New York?

Een kolonie in Brazilië was een droom van de WIC. De WIC was in 1621 opgericht, net toen het twaalfjarig bestand tussen Spanje en de Republiek afliep. Zonder de voortdurende aanvoer van zilver uit Zuid-Amerika zou Spanje grote problemen hebben om de oorlog te blijven financieren. De WIC moest deze aanvoer verstoren. Hiertoe gaf de compagnie kaperbrieven uit die toestemming gaven de Spaanse zilverkonvoien aan te vallen, en probeerde de Heren XIX tevens het Portugese monopolie op de suikerhandel te breken.⁸ Toen admiraal Piet Heijn in 1628 de Spaanse zilvervloot kaapte, kon een expeditie naar de kust van Brazilië worden gefinancierd. Hier bevonden zich de meeste suikerplantages van de Portugezen. In 1630 veroverden de Nederlanders Recife, in de suikerprovincie Pernambuco, waar ze vierentwintig jaar bleven. Hoewel de Nederlanders reeds in 1654 uit Brazilië werden verdreven, hebben ze over het algemeen toch een erg goede naam in het land. In het bijzonder wordt de neef van stadhouder Maurits, Johan Maurits van Nassau-Siegen herinnerd. De laatste was gouverneur van de kolonie van 1637 tot 1644. Hij liet een aantal wetenschappers, kunstenaars en dichters naar de kolonie komen om Brazilië te beschrijven. Dit resulteerde in een aantal fraaie standaardwerken over de flora en fauna van Brazilië en schilderijen met het leven in de kolonie als thema.⁹

Aangezien de bevolking in de kolonie voornamelijk bestond uit katholieke Portugezen, door de Portugezen gekerstende indianen en joodse handelaren, moest het regime wel een zekere mate van tolerantie tentoonspreiden. Mede daarom bestond er een relatieve vrijheid van godsdienst in Nieuw-Holland. Vanwege deze noviteit en het uitnodigen van wetenschappers naar Recife, wordt Maurits in Brazilië gevierd als verlicht despoot. Ook het feit dat de Nederlanders niet de eerste of de laatste kolonisten waren, heeft geholpen bij het verkrijgen van een goede reputatie. Het is interessant te zien, dat de voormalige aanwezigheid van Nederland meer leeft in Brazilië, dan in het bewustzijn van de voormalig kolonisator. In de Nederlandse geschiedenis speelt het Braziliaanse avontuur slechts een beperkte rol. Maurits heeft in Nederland geen onbetwiste heldenstatus. Hij was immers degene, die constateerde dat de suikerplantages nooit winstgevend zouden draaien zonder invoer van Afrikaanse slaven, een gegeven dat de Portugezen reeds langere tijd bekend was. Maurits leidde twee expeditie naar de Afrikaanse kust en veroverde Fort Elmina in Ghana en Luanda in Angola. Deze slavendepots zouden lange tijd het centrum van de Nederlandse slavenhandel blijven. Zonder het doortastend optreden van Maurits had Nederland wellicht nooit 600,000 Afrikaanse slaven over de oceaan vervoerd. Deze kant van de

⁸ Van 1580 tot 1640 was Portugal verbonden met Spanje in een personele unie. Een aanval op Portugese kolonies was zo een aanval op de Spanjaarden.

⁹ Mariëlle, Hageman, *Brazilië – Amsterdam. Historische Banden* (Amsterdam 2013), 16-22.

gouverneur speelt in Brazilië geen rol. Delen Brazilianen en Nederlanders een visie van Maurits, is er sprake van een gedeelde geschiedenis?¹⁰

Aangezien in New York en Recife weinig materiële resten zijn overgebleven, draait het onderzoek voornamelijk om immaterieel erfgoed. In dit geval draait het immateriële erfgoed vooral om de beleving van de geschiedenis. Om dissonantie te onderzoeken moet ik kijken welke verhalen bij het GCE in New York en Recife worden verteld. Komt het Amerikaans/Braziliaans perspectief over met het Nederlands perspectief? Omdat beleving moeilijk te vangen is, gebruik ik verschillende bronnen. Door te kijken naar nationale geschiedschrijving, contemporaine media-uitingen en interviews met experts op GCE-vlak, zal ik een genuanceerd beeld scheppen van de opvattingen over het GCE. Hiervoor gebruik ik onder andere de secundaire bronnen *The Island at the centre of the World* van Russel Shorto en Gonsalves de Mello's *Nederlanders in Brazilië*.¹¹ Om de ontwikkeling van het GCE-beleid te duiden zal ik kamerbrieven, beleidskaders en Kamermoties als primaire bronnen bestuderen. Voor het theoretisch kader staan de erfgoedvisie *Dissonant Heritage* van Tunbridge en Ashworth en de door Frank Grijsenhouw opgestelde bundel *Erfgoed. De geschiedenis van een begrip* centraal. De publicaties van Anouk Fienieg gebruik ik voor een achtergrond van dissonantie in het Nederlandse GCE-beleid.

De scriptie zal bestaan uit vier hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk zal het GCE-beleid van de Nederlandse overheid behandeld worden. Hierin zal ik het ontstaan van de het Nederlands erfgoedbeleid en de belangrijkste punten binnen dit beleid behandelen. In het tweede hoofdstuk wordt het theoretische kader over erfgoed geschetst. De erfgoedvisie *Dissonant Heritage*, alsmede de toepassing op het Nederlands GCE-beleid door Anouk Fienieg komen hier aan bod. Het derde hoofdstuk zal gaan over de casestudy New York. In dit hoofdstuk behandel ik de rol van de Nederlandse kolonie in de Amerikaanse geschiedenis en het Hudsonjaar en eventuele dissonantie hierin. In het vierde hoofdstuk onderzoek ik in hoeverre dissonantie ten aanzien van het erfgoed voorkomt in Recife, Brazilië. De rol die de Nederlandse gouverneur Johan Maurits in de kolonie Nieuw-Holland en vervolgens in de canon van de Braziliaanse geschiedenis vervulde, zal hier centraal staan.

¹⁰ Gert Oostindie, 'Historical memory and national canons', in Gert Oostindie (ed.), *Dutch colonialism, migration and cultural heritage* (Leiden 2008) 63-96, aldaar 78.

¹¹ Russel, Shorto, *The Island at the centre of the World. The untold story of Dutch Manhattan and the founding of New York* (Londen 2004), José Antonio Gonsalves de Mello, *Nederlanders in Brazilië (1624-1654). De invloed van de Hollandse bezetting op het leven en de cultuur in Noord-Brazilië* (Zutphen 2001).

Hoofdstuk 1 - Oorsprong van een Gedeeld Cultureel Erfgoedbeleid

Het beleid aangaande Gedeeld Cultureel erfgoed is ontstaan over een periode van bijna honderd jaar. De Nederlandse staat bemoeide zich tot het eind van de twintigste eeuw nog helemaal niet met dit erfgoed. Waarom was de overheid niet geïnteresseerd in het overzeese erfgoed? Wat deed de Nederlandse overheid uiteindelijk de blik over de dijken richten? In dit hoofdstuk worden de ontstaansgeschiedenis en de omstandigheden geschetst, die tot het vormen van het beleid hebben bijgedragen. Ook zal worden ingegaan op de inhoud van alle GCE-Beleidskaders tot op heden. Wat zijn de belangrijkste punten in deze beleidsstukken en hoe is het beleid ontwikkeld? Deze vragen zullen worden beantwoord aan de hand van beleidsdocumenten en secundaire literatuur.

In de eerste paragraaf bespreek ik de initiatieven op het vlak van erfgoedzorg die ontstonden voordat de overheid een GCE-beleid formuleerde. Hierin wordt ook gekeken naar de redenen voor het uitblijven van een overheidsbeleid. De tweede paragraaf behandelt de veranderingen in de samenleving in de jaren tachtig van de twintigste eeuw, die de weg vrijmaakten voor het ontwikkelen van een internationaal erfgoedbeleid. De eerste stappen richting de vorming van dit beleid komen in deze paragraaf ook aan bod. In de derde paragraaf behandel ik het eerste Beleidskader Gedeeld Cultureel Erfgoed uit 2000 en latere verandering in dit beleid. Het sluitstuk van het hoofdstuk gaat over het meest recente GCE Beleidskader 2013-2016.

1.1 Erfgoedzorg zonder overheid

Sinds 1997 kent Nederland een officieel beleid gericht op het conserveren van resten uit het overzeese verleden. Kamerlid Eimert van Middelkoop van de ChristenUnie, vroeg de regering waarom het geen geld vrijmaakte voor het behoud van dit erfgoed. Van Middelkoop vond dat het koloniaal verleden van Nederland te vaak werd afgedaan als een zwarte bladzijde in de geschiedenis. Hij vond dat Nederland dit verleden juist niet moest schuwen, dat een land zichzelf pas kent wanneer het de eigen geschiedenis kent. Het Kamerlid vroeg om een inventarisatie van welk erfgoed uit de periode van de WIC en de VOC nog bestond. Zowel de inventarisatie als het beleid werd werkelijkheid. Het Gemeenschappelijk Cultureel Erfgoedprogramma was geboren.

De kritiek die van Middelkoop uitte op het ontbreken van beleid van de Nederlandse overheid aangaande overzeese erfgoed was niet nieuw. De Leidse archivaris Jacob Cornelis Overvoorde kapittelde aan het begin van de twintigste eeuw de in 1875 opgerichte Rijkscommissie, vanwege het gemis van een internationale visie. De

Rijkscommissie werd door de overheid opgericht in een periode van ontluikend nationalisme en een zoektocht naar een vaderlandse identiteit. Dit instituut zou geld beschikbaar stellen om monumenten op te knappen. De Rijkscommissie was de voorganger van de Rijksdienst voor Monumentenzorg (RDMZ), die in 2006 als de Rijksdienst voor Cultureel erfgoed (RCE) door zou gaan. Het interessegebied van de commissie lag in Nederland. Er was geen oog voor monumenten buiten de landsgrenzen, of in de (voormalig) koloniën. Dit stuitte Overvoorde, medewerker van de Rijkscommissie, tegen de borst.¹²

Overvoorde maakte in 1910 met zijn vrouw een wereldreis die hem langs bijna alle hoogtepunten van het Nederlandse koloniale rijk voerde. Op eigen kosten, maar met aanbevelingsbrieven van de ministers van Binnen- en Buitenlandse Zaken en van Koloniën in zijn bagage, deed hij Zuid Afrika aan. Hij voer vervolgens langs de oostkust van Afrika naar India en Sri Lanka, reisde naar Indonesië en Maleisië, om uiteindelijk zijn tocht af te sluiten met een bezoek aan Taiwan en Japan. Onderweg bezocht hij zoveel mogelijk overblijfselen van Nederlandse makelij. Zijn bevindingen zijn terug te vinden in jaarverslagen van de Rijkscommissie en het *Bulletin van de Nederlandsche Oudheidkundige Bond*. Niet geheel toevallig een bond, die zijn bestaansrecht dankte aan de geestdrift van de archivaris. Overvoorde fulmineerde over de staat van de Nederlandse monumenten die hij aantrof in de tropen. Hij constateerde dat er in de Oost tal van monumenten bestonden 'waaraan nog weinig aandacht is gewijd doch die evenzeer een nationaal belang vertegenwoordigen, daar het vaderland een niet gering deel van zijn beteekenis dankt aan de kloeke mannen, die in verre gewesten nederzettingen stichtten en den grondslag legden voor ons koloniaal bezit'.¹³

Overvoorde gaf in zijn betoog weer hoe de koloniën het vaderland hadden gevormd. Hij was dan ook verbolgen over het feit dat vanuit Nederland zo weinig aandacht bestond voor dit erfgoed. Dit gegeven viel vooral op wanneer in ogeschouw wordt genomen dat Nederland, vooral in Nederlands-Indië, wel investeerde in het behouden van het hindoe-erfgoed. Zo werd in 1905 de Borobudur op Java volledig gerestaureerd op kosten van de Nederlandse staat. De woorden van Overvoorde werden in Nederland ten dele gehoord. In 1931 kwam er in Nederlands-Indië een monumentenordonnantie, waarin de zorg voor het behoud van monumenten werd vastgelegd. Dit was dertig jaar eerder dan een gelijksoortige monumentenwet in

¹² Nicole van Cann, *From Colony to Commonality: Dutch Overseas Heritage Preservation under the Common Cultural Heritage Policy* (Masterscriptie 2013), 17.

¹³ Ypie Attema en Jolanda Keesom, 'Tropische verrassingen met Hollandse ingrediënten. De zorg voor het gemeenschappelijk erfgoed overzee', in *In dienst van het erfgoed. Jaarboek monumentenzorg 1997* (Zwolle 1997), 332-354, aldaar 332.

Nederland. Toch was er over de hele breedte gekeken nog weinig aandacht voor de kloeke Nederlanders en wat zij in de overzeese gebieden tot stand brachten.¹⁴

Na de Tweede Wereldoorlog en de daaropvolgende dekolonisatieoorlogen in Indonesië toonde de overheid zich ambivalent ten opzichte van erfgoed. Enerzijds werd in een postkoloniale kater alles wat met Nederlands-Indië/Indonesië te maken had verdrongen. Daarbij groeide het idee, dat bemoeienis van de Nederlandse overheid op het gebied van erfgoed alleen als neokolonialisme kon worden uitgelegd. Anderzijds bestond er ook een besef, dat bronnen en kennis over de (voormalig) koloniën weleens snel voor het nageslacht verloren zouden kunnen gaan, wanneer de Nederlandse staat zich niet met dit erfgoed zou bemoeien. Hoewel de overheid geen beleid formuleerde om het erfgoed te behouden, verleende ze wel enige financiële steun aan instellingen die zich hier voor inzetten. Voorbeelden hiervan waren de *Stichting Culturele Samenwerking* (STICUSA) en de *Stichting Cultuurgeschiedenis Nederlanders Overzee* (CNO).¹⁵

STICUSA werd opgericht in 1948 en was gericht op wederzijdse culturele samenwerking met Indonesië, Suriname en de Antillen. De uitwisseling bleek vooral gebaseerd op het Nederlandse perspectief, zonder dat veel aandacht geschonken werd aan de opvattingen van de partners in de samenwerking. De stichting werd dan ook al snel afgedaan als koloniaal.¹⁶ In 1961 werd op particulier initiatief de *Stichting Cultuurgeschiedenis Nederlanders Overzee* opgericht. Deze stichting richtte zich voornamelijk op het behoud van de materiële wooncultuur, die was ontstaan in de contacten tussen Nederlanders en de bevolking in de koloniën. Later toonde de stichting ook meer interesse in gebouwd erfgoed. Zo werd met hulp van de CNO de Kruyskerk in Jaffna, Sri Lanka hersteld en werd in 1970 de restauratie van fort Batenstein in Ghana door de stichting bekostigd. Hoewel de CNO een particulier initiatief was en de stichting vooral sterke banden had met de museumwereld, het Rijksmuseum in het bijzonder, vervulde de overheid een ondersteunende taak door subsidie te verschaffen.¹⁷

Vanwege de angst als neokoloniaal te worden bestempeld, bleef het bij de RDMZ in deze periode vooral bij navelstaren. De blik was vanuit dit instituut nog niet gericht op de monumentenwereld buiten de landsgrenzen. Twee medewerkers van de RDMZ vormden hierop een uitzondering. Prof. dr. M.D. Ozinga en prof. dr. Ir. C.L. Temminck Groll trokken in de jaren vijftig en zeventig respectievelijk de wereld over. Met een ijver

¹⁴ Attema en Keesom, 'Tropische verassingen', 334.

¹⁵ C.L. Temminck Groll, *The Dutch overseas: architectural survey: mutual heritage of four centuries in three continents* (Zwolle 2002), 9.

¹⁶ Gert Oostindie, 'Historisch ondernemerschap, de koloniën en erfgoedbeleid', in Thomas Lindblad & Alicia Schrikker (eds), *Het verre gezicht; Politieke en culturele relaties tussen Nederland en Azië, Afrika en Amerika* (Franeker 2011), 422-35, aldaar 425.

¹⁷ Temminck Groll, *The Dutch overseas*, 9, Th. H., Lunsingh Scheurleer, 'Stichting Cultuurgeschiedenis van de Nederlanders Overzee 1961-1986. Terugblik en perspectief', in *Bulletin van het Rijksmuseum*, Jaargang. 35, Nr. 1 (1987), 4-9.

die aan Overvoorde deed denken, maakten ze inventarisaties van gebouwd erfgoed in (post)koloniale oorden. Ozinga werd uitgenodigd om naar Curaçao en Suriname te komen. Temminck Groll kwam ook naar Suriname en bezocht in 1967 de overblijfselen van Nederlandse forten in Ghana. Hij was onder andere betrokken bij de renovatie van Fort Zeelandia in Paramaribo en het herstel van de forten Amsterdam en Batenstijn in Ghana. Zowel Ozinga als Temminck Groll werden niet gestuurd door de RDMZ, maar werden uitgenodigd door de betreffende overheden die graag wilden weten wat ze aan erfgoed binnen hun grenzen hadden. De RDMZ verschaftte wel de financiële slagkracht om deze tochten te kunnen maken.¹⁸

1.2 Nederland voorbij de postkoloniale kater

In de jaren tachtig en negentig werd het langzaam minder taboe om aandacht te geven aan erfgoed uit het koloniaal verleden. Toch bleef het moeilijk om te laveren tussen schaamte over de geschiedenis en trots en bewondering voor het roemruchte verleden. Dit heeft voor een deel te maken met de positie die de Gouden Eeuw in de Nederlandse geschiedschrijving heeft. Waarden als tolerantie, handelsgeest en een ondernemende mentaliteit worden gezien als pijlers van de Republiek, die ontstond in het verzet tegen de Spaanse overheerser. De expansie van Nederland over de wereld, met handelscompagnieën als de VOC en WIC, viel samen met de meest succesvolle periode in de Nederlandse geschiedenis. Nederland werd gevreesd als politieke macht, was vooraanstaand in de wetenschap en kende een ongekeerde culturele bloei. In de Republiek was ruimte voor vrijdenkers. Boeken die elders in Europa in de ban werden gedaan, werden gretig gedrukt in de Lage Landen. Dit succes en de status van Nederland als machtig land is nooit meer geëvenaard. Toch kleefde aan dit succes ook een schaduwkant. De compagnieën onderdrukten volkeren in hun kolonies net zo hard of wellicht harder dan de mate waarin Nederlanders onder het Spaanse juk te lijden hadden. Tevens maakte Nederland zich schuldig aan grootscheepse slavenhandel, was het niet bijzonder happig de slavernij af te schaffen en voerde het na de Tweede Wereldoorlog brute dekolonisatieoorlogen in Nederlands-Indië.¹⁹

Waarom was er hernieuwde aandacht voor het erfgoed in de jaren tachtig en negentig? Hier zijn drie redenen voor. Ten eerste werd in de jaren tachtig het contingent van de bevolking dat Indonesië als kolonie en de pijnlijke dekolonisatie had ervaren

¹⁸ Temminck Groll, *Dutch overseas*, 9.

¹⁹ Oostindie, 'Historical memory', 86-89. Voor een uitgebreide beschrijving van de gecompliceerde erfenis die de Gouden Eeuw achter heeft achtergelaten zie: Vincent Houben, 'A Torn Soul: The Dutch Public Discussion on the Colonial Past in 1995', in *Indonesia*, No. 63 (April 1997), 47-66.

steeds kleiner. Ten tweede werd Nederland, ondanks een grote crisis in de jaren tachtig, steeds rijker en had de staat meer te besteden aan cultuur. Ten derde werd de groep immigranten die deel uitmaakte van het publieke debat steeds groter. Reeds in de jaren vijftig en zestig waren veel migranten uit Indonesië naar Nederland gekomen. Zij werden gevolgd door immigratie van de Nederlandse Antillen en Curaçao. De onafhankelijkheid van Suriname in 1975 resulteerde ook in een grote immigratiegolf. Deze Surinamers begonnen zich steeds meer te mengen in het publieke debat. Eind jaren tachtig en begin jaren negentig vroeg deze groep om herdenking van de slavernij en ontstond de eerste kritiek op Zwarte Piet. De immigratie uit de koloniën werd gecompleteerd met de komst van groepen gastarbeiders uit Marokko en Turkije die zich permanent vestigden in Nederland. Zo ontstond een nieuwe multiculturele samenleving waarin het de vraag was welke gemeenschappelijke waarden zouden gelden, waarbij door Nederlanders werd teruggegrepen op het verleden van de Republiek dat de Nederlandse identiteit kon stutten.²⁰

Mede door de veranderingen in de samenleving richtte de RDMZ zich ook meer op het buitenland. Het 'Nederlands cultureel erfgoed overzee' kwam nu in beeld. De dienst ging in op officiële verzoeken tot assistentie van Curaçao (1987), Indonesië (1989) en Sri Lanka (1994). Vanuit de overheid was er echter nog geen internationaal cultuurbeleid geformuleerd. De RDMZ schreef een opiniestuk, waarin betoogd werd dat de dienst ook een rol buiten Europa zou moeten spelen. Dit greep de aandacht van de overheid. Vanuit het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur kwam in 1989 het verzoek aan de RDMZ een notitie te schrijven over de internationale rol van de dienst. In de notitie *De Rijksdienst tussen Oost en West. Nota over de Internationale Monumentenzorg en de plaats van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg daarin* deed de RDMZ een aantal aanbevelingen voor een cultureel buitenlandbeleid. De Monumentenraad mengde zich ook in de discussie en merkte op dat de overheid nooit een structureel beleid had gevoerd ten aanzien van cultureel erfgoed. Deze aanbevelingen, in combinatie met de opmerkingen van Kamerlid Van Middelkoop, leidden tot de kamerstukken *Pantser of Ruggengraat* in 1996 en *Verstrooid Verleden* in 1997.²¹

In *Pantser of Ruggengraat* werd aandacht gegeven aan de cultureel heterogene samenleving die Nederland was geworden. Staatssecretaris van OCW Aad Nuis van D66 wilde bemoedigen, dat cultuur niet zou fungeren als pantser en zo 'als middel om het verschil te maken tussen de ene groep en de anderen', maar juist als steun in de rug, om met andere culturen in contact te treden zonder de angst voor identiteitsverlies. Zo hoopte Nuis 'eenheid in verscheidenheid' te bewerkstelligen. Ook werden de eerste

²⁰ Cann, *Colony to Commonality*, 22.

²¹ Attema en Keesom, 'Tropische verassingen', 341.

contouren van een internationaal cultuurbeleid geschetst. Zo voorzag de notitie in meer samenwerking met de Nederlandse Antillen en Aruba, en 'hebben landen voorrang waarmee Nederland van oudsher ook op het culturele vlak bijzondere banden heeft, zoals Suriname en Indonesië'.²²

Op *Pantser of Ruggengraat* volgde *Verstrooid Verleden*. Deze notitie werd geschreven door zowel OCW als BZ. Staatssecretaris van Buitenlandse Zaken en VVD'er Michiel Patijn bood de notitie aan de Kamer aan. De notitie voorzag in een inventarisatie van Nederlands cultureel erfgoed in het buitenland en zette de eerste stappen naar het formuleren van een internationaal erfgoedbeleid. OCW en BZ delen in de notitie het overzeese erfgoed in drie categorieën op. De eerste categorie is die van de gebouwde objecten, zoals forten en kerken. De tweede categorie behelst de scheepswrakken van VOC en WIC die verspreid over de wereld liggen. De derde categorie omvat de archieven, voornamelijk van de VOC, die vaak in slechte omstandigheden worden bewaard. De beide ministeries wilden geld investeren in programma's, die het behoud van objecten waarborgden die in deze categorieën vielen. Zo kreeg de Homogene Groep Internationale Samenwerking (HGIS), waaronder het erfgoedbeleid viel, extra fondsen. In het kamerstuk benadrukt staatssecretaris Patijn, dat de wil het erfgoed te bewaren zowel in Nederland als in het betreffende land moet gelden. De ervaring heeft namelijk geleerd dat behoud van erfgoed slechts kan slagen, wanneer er aan 'beide zijden een perceptie ontstaat dat het gaat om gemeenschappelijk cultureel erfgoed'.²³ Succes in duurzaam erfgoedbeleid is pas mogelijk wanneer er sprake is van 'een blijvende belangstelling van de betrokken lokale overheden'.²⁴ Dit punt zal nog redelijk moeilijk te bewerkstelligen zijn, zoals we later zullen merken.

In de notitie wordt ook aangegeven waarom de Nederlandse staat wil investeren in het cultureel erfgoed. Het belang van het erfgoed zit onder andere in de rol, die het als informatiebron over het verleden kan spelen. Daarnaast kan het fysieke erfgoed ook dienen als 'convergentiepunt voor de historische belevenis en identiteit'. Het erfgoed moet echter niet alleen de Nederlandse identiteit verankeren. Regelmatig wordt in het stuk genoemd dat het erfgoed niet alleen de Nederlandse belangen moet dienen en dat Nederland geen exclusieve claim heeft op het erfgoed. Voorts kan het investeren in erfgoed de bilaterale betrekkingen met landen waar het erfgoed zich bevindt versterken.²⁵

²² Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, *Pantser of Ruggengraat: Cultuurnota 1997-2000* (Den Haag 1996).

²³ Tweede Kamer der Staten-Generaal, *Verstrooid verleden*. Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal 1996-1997 (Den Haag 1997), 2.

²⁴ Tweede Kamer, *Verstrooid verleden*, 2.

²⁵ Tweede Kamer, *Verstrooid Verleden*, 10.

1.3 Gemeenschappelijk Cultureel Erfgoed geboren

Het Beleidskader Gemeenschappelijk Cultureel Erfgoed uit 2000 volgde uit de notitie *Verstrooid verleden*.²⁶ Het was het eerste beleidskader waarin zorgvuldig werd geformuleerd wat er onder het GCE-beleid moest worden verstaan. De keuze voor de term 'Gemeenschappelijk Cultureel Erfgoed' geeft volgens de beleidsmakers het best de boodschap weer, dat het erfgoed betreft waarvan 'door alle betrokkenen (...) wordt erkend dat er sprake is van een gezamenlijke verantwoordelijkheid voor dat erfgoed'.²⁷ 'Mutual heritage' of 'gemeenschappelijk erfgoed' is een term die in 1988 door Fuad Hassan, de toenmalige Indonesische Minister van Onderwijs en Cultuur, werd bedacht als vervanging van 'colonial heritage'.²⁸ Net zoals in *Verstrooid verleden* wordt de noodzaak om een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid voor het erfgoed te voelen benadrukt. In de notitie worden drie categorieën erfgoed onderscheiden.

1. Cultureel erfgoed overzee: een verzamelbegrip dat in het algemeen wordt gebruikt voor voormalige VOC, WIC of koloniale objecten, buiten Europa gelegen. Doorgaans is er sprake (geweest) van vestiging van, of materiële contacten met Nederlanders. Kenmerkend is een langdurige wisselwerking tussen culturen, die onder meer uitdrukking kan krijgen in gemengde stijlkenmerken van objecten en in een gewijzigde (maatschappelijke) betekenis van het erfgoed.

2. De door Nederlanders in opdracht van een ander land buiten Nederland gebouwde of gebrachte objecten (inclusief archieven), waarmee daarna geen bemoeienis meer is geweest.

3. In Nederland aanwezige objecten uit landen waarmee sprake is geweest van wederzijdse culturele beïnvloeding. Het betreft in feite de landen waarnaar onder 1 impliciet wordt verwezen.²⁹

²⁶ Het Beleidskader is verkregen door persoonlijk correspondentie met Anouk Fienieg. Zowel BZ als OCW beschikt niet meer over het oorspronkelijke document met de begeleidende brief. Het is daarom onduidelijk wie het document aan de Kamer heeft gepresenteerd. Ministers van BZ en OCW in het kabinet Kok-II, waren Jozias van Aartsen en Drs. Loek Hermans, beide VVD.

²⁷ Ministerie van Buitenlandse Zaken en Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Raamwerk Gemeenschappelijk Cultureel Erfgoed (Den Haag 2000).

²⁸ Anouk Fienieg, *Gemeenschappelijk erfgoed, gedeeld erfgoed? Een onderzoek naar dissonantie bij gemeenschappelijk cultureel erfgoed in zes landen* (Masterscriptie 2006), 18.

²⁹ BZ en OCW, Raamwerk GCE, 2-3.

De belangrijkste doelstelling in het beleid is nog steeds het gemeenschappelijk werken aan duurzaam behoud van het erfgoed. Subdoelstellingen zijn kennisuitwisseling, het versterken van lokaal draagvlak en bewustmaking van het gemeenschappelijk erfgoed, vergroten van kennis over het gemeenschappelijk erfgoed door inventarisatie en documentatie.

Aangezien het GCE onderdeel is van het HGIS-beleid, wordt in het stuk ook rekening gehouden met de nationale en internationale doelstellingen van dit beleid. De concentratie op prioriteitslanden is daar een van, net zoals de nadruk op publieksbereik. De beleidsmakers zijn zich ervan bewust dat deze doelstellingen mogelijk conflicteren met de wensen van het partnerland. Om de gemeenschappelijkheid te waarborgen moet er dan ook goed geluisterd worden naar wat de partnerlanden zelf voor wensen kunnen hebben. Bij het initiëren van projecten wordt weer gehamerd op een lokale of nationale betrokkenheid, die zich in ieder geval uit in geldelijke of een andere substantiële bijdrage. Daarnaast bestaat er vanuit het HGIS-programma nog een aantal criteria waar nieuwe projecten aan moeten voldoen.

- ‘versterking van de culturele identiteit van het land;
- grote symbolische betekenis met veel 'spin-off' effecten;
- betekenis voor meer beleidssectoren (bijvoorbeeld werkgelegenheid, toerisme), als onderdeel van scholing;
- grote strategische betekenis voor het cultureel samenwerkingsbeleid met culturele voorranglanden;
- verzekerde bestemming (en daarmee toekomstig onderhoud).³⁰

Aan het formuleren van het beleidskader en het kiezen van de prioriteitslanden Ghana, Zuid Afrika, India, Indonesië, Sri Lanka, Suriname en de Russische federatie was een aantal overwegingen vooraf gegaan. De landen werden geselecteerd op het enthousiasme voor het gemeenschappelijk cultureel erfgoed en op de hoeveelheid en kwaliteit van het erfgoed ter plaatse. Het betrof vooral landen waar de VOC en WIC aanwezig waren geweest. Rusland was een vreemde eend in de bijt. Het land werd prioriteitsland vanwege de handel die Nederland van oudsher met het land voerde en de bijzondere relaties die ontstonden na het bezoek van Peter de Grote aan Nederland in 1697. Critici zien de inclusie van Rusland vooral in het licht van de angst om neokoloniaal over te komen. Rusland was immers het enige prioriteitsland dat nooit gekoloniseerd was.³¹

³⁰ BZ en OCW, Raamwerk GCE, 2.

³¹ Anouk Fienieg, 'Sharing heritage with the Netherlands', in Andrea Kieskamp (ed.), *Sense and sensitivity: The Dutch and delicate heritage issues* (Rotterdam 2010), 41.

Ondanks de zorgvuldige overwegingen bleek het enthousiasme voor GCE-projecten niet altijd groot te zijn. Uit een evaluatie van het internationaal cultuurbeleid in 2004 werd duidelijk, dat vooral in de categorie GCE, projecten vaak werden afgewezen omdat er te weinig financiële toezegging van de beoogde partner bestond, een indicatie van het ontbreken van een buitenlandse vraag. Daarbij werd de betrokkenheid van een land vaak louter gemeten aan de hand van de financiële bijdrage.³²

In de academische wereld werd dankbaar gebruik gemaakt van de financiën die het GCE-beleid beschikbaar stelde. Met hulp van HGIS-gelden kwamen verschillende initiatieven van de grond. Het Nationaal Archief (NA) en de Universiteit van Leiden initieerden in 1997 het project *Towards a New Partnership* (TANAP). TANAP voorzag in het ontsluiten van VOC-archieven, die vaak in erbarmelijke staat verkeerden. Het programma ondersteunde onderzoek naar en digitalisering van deze archieven. De archieven zijn te vinden in tien Aziatische landen en Zuid-Afrika. Daarnaast verstreekte TANAP beurzen aan veelbelovende promovendi uit deze landen. TANAP is nog steeds actief. Het programma *The Atlantic World and the Dutch. 1500-2000* dat in 2004 werd geïnitieerd door het Koninklijk Instituut voor Taal, Land en Volkenkunde (KITLV) had als doel het 'het bevorderen van de bestudering en het behoud van gemeenschappelijk cultureel erfgoed dat ontstaan is uit het contact tussen Nederlanders met volkeren uit zowel Afrika als de beide Amerika's'.³³ Het programma liep tot 2011 toen het niet meer voor subsidie in aanmerking kwam. In 2006 startte Universiteit Leiden het programma *Encountering a Common Past in Asia* (ENCOMPASS). Bachelor- en Masterstudenten uit Azië kregen de kans in Leiden de Nederlandse taal te leren en werden onderwezen in het gebruik van Nederlandse historische bronnen, om in hun land van herkomst Nederlandse bronnen te kunnen onderzoeken en conserveren. Het programma ENCOMPASS biedt nog steeds beurzen aan. Met de HGIS-gelden werden ook websites als www.atlasofmutualheritage.nl en www.culturalheritageconnections.org opgericht, om inzicht in VOC- en WIC-activiteiten en initiatieven op GCE-gebied te geven. Omdat deze activiteiten met hulp van HGIS-gelden tot stand kwamen, hebben deze initiatieven als gemene deler dat ze een gemeenschappelijke geschiedenis als uitgangspunt nemen.³⁴

In *Heldere Vensters* het evaluatierapport uitgevoerd door de externe partij *Bestuur en Management Consultants* uit 2007, werd onder andere de rol van het GCE in het HGIS-cultuurprogramma onderzocht. In het rapport werd door de betrokken consultants de aanbeveling gedaan, om het GCE-programma los te koppelen van de

³² Ministerie van Buitenlandse Zaken, 'Verslag consultatie internationaal cultuurbeleid. De plaats van cultureel erfgoed binnen het internationaal cultuurbeleid (Den Haag 2004), 117.

³³ <http://www.nationaalarchief.nl/internationaal/gemeenschappelijk-cultureel-erfgoed/atlantic-world-and-the-dutch>, geraadpleegd 2 februari 2015.

³⁴ Oostindie, 'Historisch ondernemerschap', 428-430.

HGIS-gelden.³⁵ Hieraan werd gehoor gegeven. In de Kamerbrief *Grenzeloze Kunst* uit 2008, aangeboden door de ministers van OCW en Ontwikkelingssamenwerking Ronald Plasterk en Bert Koenders en staatssecretaris van BZ Frans Timmermans (allen PvdA), wordt aangegeven dat er een 'gerichte inzet op het gemeenschappelijk erfgoed' zou komen.³⁶ Dit nam vorm aan in het 'Beleidskader Gemeenschappelijk Erfgoed 2009-2012'. Het GCE-beleid werd losgekoppeld van de HGIS-geldstromen en kreeg een bescheiden budget van €2 miljoen. Deze last werd evenredig gedeeld door OCW en BZ. We kunnen deze maatregel als een bezuiniging zien, ingegeven door de wereldwijde financiële crisis, waar het kabinet Balkenende-IV mee werd geconfronteerd. Van het budget ging een miljoen euro naar de ambassades in de prioriteitslanden. Ook werd een miljoen euro verdeeld onder het Nationaal Archief, de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE) en het Instituut Collectie Nederland (ICN).³⁷ De prioriteitslanden voor 2009-2012 waren Brazilië, Ghana, India, Indonesië, Rusland, Sri Lanka, Suriname en Zuid-Afrika. Brazilië, eerder nog geen prioriteitsland, werd toegevoegd vanwege een lobby van de Braziliaanse ambassadeur in Nederland. Een belangrijk verschil tussen het beleidskader uit 2009 en de eerdere beleidskaders, was de inclusie van de categorie immaterieel erfgoed. UNESCO hanteerde deze categorie sinds 2003.

De resultaten van het nieuwe GCE-beleid werden in 2012 door de auditdiensten van BZ en OCW in een mid-term review geëvalueerd. Over het algemeen werd het GCE-beleid positief beoordeeld. Toch waren er ook kanttekeningen te plaatsen. Vooral op het punt van het creëren van bewustwording met betrekking tot het erfgoed en de culturele identiteit in de partnerlanden, was veel terreinwinst te boeken. De hoeveelheid projecten bleek te gering om veel aan deze bewustwording te veranderen. Rusland en Sri Lanka waren de uitzondering op deze regel, in deze landen leefde het GCE. In Brazilië werd op regionaal niveau, voornamelijk in de omgeving van Recife, veel besef van de historische banden met Nederland geconstateerd. Die banden waren daar bekender dan in Nederland. Ook in niet-prioriteitslanden als de VS, Japan en Australië was het draagvlak voor het GCE groot. In Zuid-Afrika, Suriname en Indonesië viel het enthousiasme echter tegen. Hier lag het gezamenlijke verleden vooral gevoelig. In Ghana en India was de aandacht voor GCE minimaal en in het tweede geval vooral gedreven vanuit Nederland. De bevindingen in het mid-term review waren aanleiding om Ghana als prioriteitsland te schrappen en de Verenigde Staten, Japan en Australië aan het GCE-

³⁵ Bestuur & Management Consultants, *Heldere vensters. Evaluatie HGIS-cultuuroprogramma 1998-2006 en implementatie 'Koers Kiezen'* (2007), 58-61.

³⁶ Ministerie van Buitenlandse Zaken en Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, *Grenzeloze Kunst* (Den Haag 2008).

³⁷ De RCE heette tussen 2006 en 2009 Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten, voor helderheid wordt de benaming RCE aangehouden. ICN ging in 2011 op in de RCE.

beleid toe te voegen. De gemeenschappelijkheid in de benadering van het erfgoed werd in een groot aantal landen nog niet gedeeld.³⁸

1.4 Rendementsdenken in het erfgoedbeleid

Het GCE-beleid 2013-2016 bouwt voort op het beleid 2009-2012 en lijkt daar in grote lijnen op. Het beleid kent zijn oorsprong in de brief *Visie Internationaal Cultuurbeleid* die minister van BZ Dr. Uri Rosenthal en staatssecretaris van OCW Drs. Halbe Zijlstra 24 april 2012 naar de kamer stuurden. Het GCE is een onderdeel van het internationaal cultuurbeleid. GCE zien de bewindslieden vooral in de rol die het speelt als ingang van de bilaterale betrekkingen en de historische relevantie van de erfgoedresten. De focus voor het GCE-beleid moet volgens Rosenthal en Zijlstra gericht zijn op de samenhang tussen erfgoedprogramma's in verschillende landen, de relatie met het economisch en buitenlands beleid en de zichtbaarheid en herkenbaarheid van Nederland. Economische belangen lijken echter zwaarder te wegen voor het culturele buitenlandbeleid dan intrinsieke waarde: 'de versterking van het Nederlands economische belang is voor het eerst expliciet als doel van het internationale cultuurbeleid geformuleerd'. Dit is opvallend wanneer in ogeschouw wordt genomen, dat in de mid-term review van het GCE-beleid 2009-2012 vast was gesteld dat zogenaamde 'spin-off' effecten van het beleid voor het Nederlands bedrijfsleven beperkt bleef tot 'kleinere contracten voor Nederlandse advies- en architectenbureaus'.³⁹ Hoewel het kabinet Rutte-I drie dagen eerder, op 21 april, was gevallen, bleef deze nadruk leidend voor het nieuwe GCE-beleid, dat in november 2012 aan de Kamer werd gepresenteerd.⁴⁰

Een van de eerste veranderingen in het beleid is de terminologie. OCW en BZ spreken nu over *Gedeeld Cultureel Erfgoed*, waar eerder *Gemeenschappelijk* werd gebruikt. Een reden voor de andere woordkeuze wordt niet gegeven. Wellicht hangt dit samen met de problemen gemeenschappelijkheid te bewerkstelligen in het GCE-beleid, zoals dat werd opgemerkt in de mid-term review. Het delen in en van erfgoed is een meer neutrale term. De beleidsmakers stellen in het GCE-beleid 2013-2016 drie doelstellingen centraal. Ten eerste: *Het bevorderen van de internationale betrekkingen*. GCE zou aanknopingspunten bieden voor internationale samenwerking. Uit deze samenwerking zouden vrede en veiligheid volgen en de mogelijkheid om economische, sociale, culturele of humanitaire problemen op te lossen. De samenwerking zou landen

³⁸ Ministerie van Buitenlandse Zaken en Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Mid-term review GCE beleid (Den Haag 2012), 16.

³⁹ Hoewel deze spin-off effecten geen beleidsdoelstelling waren van het GCE-beleid 2009-2012, werden deze in opdracht van OCW en BZ in de mid-term wel onderzocht.

⁴⁰ Brief van de minister van Buitenlandse Zaken en de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Tweede Kamer, vergaderjaar 2011-2012, 31 482, nr. 84 (Den Haag 2012).

en internationale instituten dichter bij elkaar moeten brengen. Daarnaast wordt volgens de beleidsmakers de interculturele dialoog aangezwengeld en biedt deze inzicht in de eigen identiteit en de 'verbondenheid van volkeren'. De tweede doelstelling is meer specifiek. Dit is de *Duurzame instandhouding erfgoed*. Erfgoed moet behouden worden. Bestudering van het erfgoed kan leiden tot een kritische reflectie van de geschiedenis en een wederzijds begrip voor verleden en heden. Erfgoed moet gedeeld worden, beschikbaar zijn voor een breed publiek, de lokale economische bedrijvigheid, werkgelegenheid, toerisme en algehele verbetering van de leefomgeving stimuleren. Als derde doelstelling wordt *Het Nederlandse belang* genoemd. Erfgoed kan een rol spelen in de publieks- en economische diplomatie. Het kan Nederland op de kaart zetten en goodwill voor Nederland kweken. Op deze manier plukt volgens BZ en OCW het Nederlands bedrijfsleven hier de vruchten van. Niet alleen via opdrachten gerelateerd aan het erfgoed maar ook in algemenere zin. Koppelingen met de topsectoren *Creatieve Industrie* en *Water* worden aangemoedigd.⁴¹

Deze doelstellingen moeten in Australië, Brazilië, India, Indonesië, Japan, Rusland, Suriname, Sri Lanka, de Verenigde Staten en Zuid-Afrika worden gerealiseerd. De fondsen van €2 miljoen blijven hetzelfde, maar moeten nu dus over meer landen uitgesmeerd worden. Om voor een project in aanmerking te komen, moeten subsidieaanvragers uit deze landen aan een aantal criteria voldoen. Een lijst van twaalf mogelijke criteria waar projecten aan worden getoetst, komt voort uit de bovengenoemde doelstellingen en richt zich onder andere op een aantoonbare (financiële) betrokkenheid van partners, samenwerking met andere GCE-landen, garantie voor kennisuitwisseling, samenwerking met het bedrijfsleven, economische spin-off voor zowel het partnerland als het Nederlands bedrijfsleven en versterking van lokaal bewustzijn over het project. Voor projecten die worden bekostigd uit het budget van de ambassades is nog een drietal extra voorwaarden opgesteld. Ten eerste moet de aanvraag voor financiële steun voor een GCE-project komen van een lokale partij, die zonder de gelden niet wordt bedreigd in haar voortbestaan. Ten tweede mag het project niet langer dan vier jaar lopen. Als derde voorwaarde mag de bijdrage van de ambassade niet meer dan 60% van het totale budget uitmaken. Wanneer de lokale instelling niet over de benodigde financiële middelen beschikt, mogen andere zaken als inbreng van ruimte of werkrachten ook tot het budget worden gerekend. De uitvoerende partijen van het GCE-beleid zijn de RCE, het NA, de ambassades in de tien prioriteitslanden en DutchCulture (DC). Het instituut DC beheert een matchingsfonds ter waarde van

⁴¹ Ministerie van Buitenlandse Zaken en Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Beleidskader Gedeeld Cultureel Erfgoed 2013-2016 (Den Haag 2012), 1.

€200.000. Projecten die de samenhang en de zichtbaarheid van het GCE versterken komen in aanmerking voor een subsidie.⁴²

Sinds de kritiek van Overvoorde zijn de nodige stappen gezet. Van een afwezigheid op het internationale erfgoedvlak heeft Nederland een gericht erfgoedbeleid ontwikkeld. De weg naar het beleid is geplaveid met immigranten en de daaraan verwante wens terug te grijpen naar waarden uit de Nederlandse Gouden Eeuw. Het beleid werd eerst *gemeenschappelijk* en vervolgens *gedeeld* genoemd. Dit kwam waarschijnlijk omdat de gemeenschappelijkheid in het erfgoed niet altijd werd gevoeld in de prioriteitslanden. De naamsverandering is niet de grootste ontwikkeling die het GCE-beleid in twaalf jaar heeft doorgemaakt. Het beleid heeft gradueel een ander accent gekregen. Was het eerste beleidskader vooral gericht op de versterking van culturele identiteit, capaciteitsopbouw en behoud van het erfgoed in de partnerlanden, daar legt het laatste beleidskader juist een sterke nadruk op economische doelen. Het beleid moet het Nederlands imago oppoetsen en resulteren in opdrachten voor het Nederlandse bedrijfsleven. Deze koerswijziging kent zijn de oorsprong voornamelijk in de financiële crisis en een meer economisch gedreven buitenlandse politiek

Het GCE-beleid krijgt daardoor veel verantwoordelijkheid. Met een bescheiden budget is het een sleutel tot betere internationale betrekkingen, moet het zorg dragen voor duurzame instandhouding van erfgoed, heeft het de rol nationale en regionale identiteiten op de locaties van het erfgoed te versterken en moet het bovendien het Nederlands belang - lees bedrijfsleven - dienen, door nieuwe ingangen te creëren. Dit alles in tien landen met een budget van €2 miljoen. Dit bedrag was al niet veel in 2008, toen het GCE werd losgekoppeld van de HGIS-gelden, maar is inmiddels een reële achteruitgang omdat het nooit aangepast is aan de inflatie.

⁴² BZ en OCW, Beleidskader GCE 2013-2016, 3, 4.

Hoofdstuk 2 – Cultureel erfgoed en dissonantie

In het eerste hoofdstuk is gesproken over de ontwikkeling van het GCE-beleid. Hier is vooralsnog voorbij gegaan aan de definitie van cultureel erfgoed die in deze scriptie wordt gehanteerd. Want wat is erfgoed precies? Om tot het antwoord op die vraag te komen zullen verschillende definities besproken worden. Dit doe ik aan de hand van de door kunsthistoricus Frans Grijzenhout samengestelde bundel *Erfgoed. Geschiedenis van een begrip*. Daarbij is het van groot belang een inherente eigenschap van erfgoed te noemen. Erfgoed bestaat niet op zichzelf, maar is een continue keuze voor één kant van de geschiedenis. Dit kan voor exclusie van bevolkingsgroepen zorgen, die hun kant van de geschiedenis niet terug zien in het historisch en maatschappelijk discours. Cultuurhistorici J.E. Tunbridge en G.J. Asworth beschrijven dit probleem in hun erfgoedvisie *Dissonant Heritage*, die een centrale rol kent in dit hoofdstuk. Dissonantie kan een gevaar voor het GCE-beleid zijn, want hoe kan van *gedeeld* erfgoed worden gesproken, wanneer bijvoorbeeld slechts de Nederlandse visie op het erfgoed geldend is? Welke implicaties dit heeft, wordt onderzocht aan de hand van Anouk Fieniegs *Gemeenschappelijk erfgoed, gedeeld erfgoed*. In dit stuk onderzocht Fienieg het Nederlands erfgoedbeleid op dissonantie.

In de eerste paragraaf worden de belangrijkste eigenschappen van erfgoed besproken. De tweede paragraaf zal de visie van Tunbridge en Ashworth aangaande dissonantie in erfgoed behandelen. De laatste paragraaf gaat over het onderzoek naar dissonantie in het Nederlands erfgoedbeleid zoals verricht door Anouk Fienieg.

2.1 Erfgoed als continue keuze

In het voorgaande is gesproken over cultureel erfgoed. Maar wat is erfgoed precies? Het culturele erfgoed kan vele fysieke en minder tastbare vormen aannemen, materieel dan wel immaterieel. Volgens de overheid kan erfgoed ook nog eens gedeeld zijn. In de inleiding van de bundel *Erfgoed. De geschiedenis van een begrip* tracht historicus Frank Grijzenhout grip te krijgen op deze notie die zo veel implicaties herbergt. Oorspronkelijk staat erfgoed voor de materiële zaken die men erft. Het is een juridische term die waarborgt dat bezittingen van geslacht tot geslacht overgedragen worden. Een tweede historische invulling van de term draait om het immateriële erfdeel. Geestelijke overleveringen, gewoontes, tradities binnen een groep tot het hele stelsel van normen en waarden binnen een cultuur. In de Joods-Christelijke traditie gaat het hier om het erfdeel dat de erfgenaam ontvangt, het geloof en daarmee de eeuwige gelukzaligheid. Als relatief nieuwe categorie benoemt Grijzenhout het immaterieel erfgoed. Niet in

geestelijke zin, maar vaak gemanifesteerd in cultuuruitingen die dreigen te verdwijnen. Dit gaat dan om bepaalde rituelen, feesten of andere gebruiken.⁴³

De bovenstaande definities sluiten gedeeltelijk aan bij wat de World Heritage Organisation van de UNESCO als erfgoed definieert. Tijdens de werelderfgoedconferentie van 1972 maakte UNESCO onderscheid tussen cultureel en natuurlijk erfgoed. Het culturele erfgoed is het onderwerp van deze scriptie en daar richten we ons dan ook op. Dit erfgoed bestond uit materieel erfgoed en landschappen die zijn ontstaan in de interactie tussen mens en natuur. In beide gevallen moet het erfgoed van universele waarde zijn vanuit het oogpunt van geschiedenis, kunst of de wetenschappen. Monumentale gebouwen kunnen dus vallen onder cultureel erfgoed, net als landschappen. Wat die universele waarden zijn die aan het erfgoed toegeschreven kunnen worden is niet helemaal duidelijk. In 2003 heeft UNESCO immaterieel erfgoed als nieuwe categorie toegevoegd. Hieronder vallen *'the practices, representations, expressions, knowledge, skills – as well as the instruments, objects, artefacts and cultural spaces associated therewith – that communities, groups and, in some cases, individuals recognize as part of their cultural heritage'*.⁴⁴ Orale tradities, taal, rituelen, kennis over natuur en omgeving en traditioneel vakmanschap vallen onder deze noemer. Cultureel erfgoed bestaat dus als materiële en immateriële overblijfselen en tradities. Volgens historicus F.J. Duparc, die het begrippenpaar 'cultureel erfgoed' als eerste in Nederland muntte in zijn overzichtswerk *Een eeuw strijd voor Nederlands cultureel erfgoed*, beslaat cultureel erfgoed het 'geheel der cultuur'.⁴⁵

In deze scriptie zal de definitie van cultureel erfgoed niet de historische juridische of spirituele betekenis kennen. Wel zullen de meer moderne materiële en immateriële betekenissen die de UNESCO hanteert volgen. Erfgoed kent echter een eigenschap die het meest belangrijk is voor deze scriptie: aangezien we het geheel der cultuur niet kunnen bewaren is erfgoed een continue *keuze*. Deze keuzes worden gemaakt door mensen, instituten en culturen. Wat werd vroeger belangrijk gevonden en wat wordt nu belangrijk gevonden? Menig historisch pand heeft in de negentiende eeuw de gevel verloren om 'teruggerestaureerd' te worden naar een classicistische stijl uit de Gouden Eeuw. Erfgoed staat zo in het heden en het verleden en is constant in verandering. Het erfgoedproduct kan hetzelfde blijven, maar de interpretatie van het product is tijdsgebonden. Erfgoedsspecialisten zijn zich de laatste twee decennia steeds

⁴³ Frans Grijzenhout, 'Inleiding', in Frans Grijzenhout (ed.), *Erfgoed. De geschiedenis van een begrip* (Amsterdam 2007), 1-20, aldaar 1-3.

⁴⁴ UNESCO, *Convention for the safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*, (Parijs 2003), 2.

⁴⁵ Grijzenhout, 'Inleiding', 5. F.J. Duparc, *Een eeuw strijd voor Nederlands cultureel erfgoed* ('s-Gravenhage 1975).

meer bewust van dit gegeven. Zoals cultuurhistoricus Rob van der Laarse het treffend opmerkt: *'erfgoed lijkt oud, maar is nieuw'*.⁴⁶

Ook historicus David Lowenthal is deze mening toegedaan. We vinden erfgoed iets unieks en van onszelf schrijft hij. Erfgoed is niet een oud (en statisch) verleden. Het is een verleden dat leeft, waar we iets mee willen of moeten. Het is een verleden waar we trots op zijn, of een verleden dat we liever vergeten. We hangen onze hedendaagse identiteit op aan erfgoed. We bakenen deze identiteit af en presenteren onszelf aan anderen aan de hand van het erfgoed. Niets maakt erfgoed dan ook zo waardevol als wanneer het bedreigd wordt of echt verloren is.⁴⁷ Omdat het erfgoed bepaald wordt door een hedendaagse invulling, is het ook niet mogelijk het erfgoed te laten rusten. Men moet bezig zijn met het erfgoed, door het steeds te interpreteren en aan te passen aan de eigen tijdsgeest. Het moet beschermd worden tegen datgene dat het erfgoed tracht te verstoren. Wanneer verschillende groepen erfgoed willen claimen kan er een conflict over de interpretatie van het erfgoed ontstaan. Deze visie op erfgoed wordt gearticuleerd door J.E. Tunbridge en G.J. Ashworth.⁴⁸

2.2 Dissonant erfgoed

Dissonant erfgoed is een erfgoedvisie van J.E. Tunbridge en G.J. Ashworth, die ze uitwerken in de studie *Dissonant Heritage, management of the past as resource in conflict*.⁴⁹ Ze gebruiken met dissonantie een term die gangbaar is in de muziek en in de cognitieve psychologie. De term draait om discrepantie. In de muziek is een dissonante toon niet welluidend, daarmee de tegenstelling van een consonant. In de psychologie gaat het bij cognitieve dissonantie om conflicterende opvattingen, het tegelijk ervaren van twee botsende denkbeelden, of het bestaan van verschil tussen opvattingen en gedrag. Over het algemeen passen mensen hun gedrag of hun opvattingen aan tot er overeenstemming tussen de twee ontstaat. Van dissonant erfgoed wordt gesproken wanneer er niet-samenhangende of zelfs conflicterende opvattingen bestaan over het erfgoed. Dissonant erfgoed kent daarbij twee kernopvattingen. Ten eerste is dissonantie intrinsiek aan erfgoed; omdat erfgoed gecreëerd wordt, wordt het gecreëerd door een groep en zijn er dus altijd groepen die buitengesloten worden. Ten tweede, omdat

⁴⁶ Rob van der Laarse, 'Erfgoed en de constructie van vroeger', in Rob van Laarse (ed.), *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering* (Amsterdam 2005), 1-28, aldaar 12, 13.

⁴⁷ David Lowenthal, 'Heritage and history. Rivals and partners in Europe', in Rob van der Laarse (ed.) *Bezeten van vroeger* (Amsterdam 2005), 29-39, aldaar 29.

⁴⁸ Frank Grijzenhout, 'Inleiding', 11.

⁴⁹ J.E., Tunbridge en G.J. Ashworth, *Dissonant heritage: the management of the past as resource in conflict* (Chichester 1996).

dissonantie universeel is, is het een conditie die actief of latent, bedoeld of onbedoeld, altijd in zekere mate in erfgoed terug te vinden is.

Tunbridge en Ashworth ontwikkelden hun visie naar aanleiding van het ontstaan van een allesomvattende erfgoedindustrie. Van Hollywood tot Holocaust, sinds een paar decennia wordt alles als erfgoed in de markt gezet. Dit erfgoed kan verrijken, maar ook xenofobie in de hand werken, schrijft David Lowenthal in *The Heritage Crusade*.⁵⁰ De musealisering en vermarkting van historische binnensteden in Europa is een goed voorbeeld van de nieuwe erfgoedindustrie. Tunbridge en Ashworth geloven dat dissonantie inherent is aan erfgoed. Zoals we hebben gezien wordt erfgoed altijd toegeëigend door een groep. Erfgoed is altijd van iemand, en daarom niet van iemand anders. Erfgoed is zoals Anouk Fienieg schrijft 'betwist bezit'.⁵¹ Elke groep die zich identificeert met een erfgoedstuk vertelt daar het eigen verhaal over. In deze verhalen wordt het narratief van andere groepen vervangen of onderdrukt. UNESCO probeert dit probleem te omzeilen door de categorie 'werelderfgoed' te introduceren. In deze oplossing zou in de interpretatie van erfgoed genoeg ruimte moet bestaan voor de visie van verschillende groepen. Tunbridge en Ashworth geloven niet in de categorie werelderfgoed. Aangezien UNESCO een van oorsprong Westerse instelling is, komen opvattingen over hoe en of erfgoed behouden moet worden uit een Westers kader.⁵²

Volgens Tunbridge en Ashworth kunnen lokaliteit en de boodschap van erfgoed voor dissonantie zorgen. Lokaliteit is een belangrijk gegeven bij erfgoed. Elke plek heeft immers een geschiedenis en elke geschiedenis een plek. Plekken waar geschiedenis gelokaliseerd kan worden zijn 'plaatsen van herinnering', of zoals Pierre Nora het formuleerde: '*lieux de mémoires*'. Zo staat Europa vol met kastelen die de ervaring van de Middeleeuwen dichtbij doen komen. Deze herinneringsplaatsen zijn echter niet statisch. Plekken zijn immers steeds in wording. Een plek op zichzelf kan erfgoed zijn. Net zoals de interpretatie van gebouwd erfgoed kan veranderen, geldt dit ook voor plekken zonder gebouwd erfgoed. Zo zijn de slagvelden van de Eerste Wereldoorlog in België en Frankrijk op zichzelf een belangrijke toeristische bestemming. In het algemeen kan de plek waar een belangrijke gebeurtenis heeft plaatsgevonden het waard zijn om te bezoeken. In de erfgoedindustrie is een plek zelfs vaak het product dat verkocht wordt. Die plekken kunnen zelfs gecreëerd worden en als erfgoedproduct vermarkt worden. Uit politieke overwegingen kunnen instanties een plek aanwijzen om associaties met een verleden op te roepen, zodat een plek positief wordt ervaren. Zo kan de regionale of

⁵⁰ David Lowenthal, *The Heritage Crusade and the Spoils of History* (Cambridge 1998).

⁵¹ Fienieg, *Gemeenschappelijke erfgoed*, 9.

⁵² Tunbridge en Ashworth, *Dissonant heritage*, 20-21, Fienieg, *Gemeenschappelijk erfgoed*, 9.

nationale identiteit versterkt worden, door plekken te identificeren met een (roemrucht) verleden.⁵³

Wanneer plaatsen als product verkocht worden, kan dit ook dissonantie oproepen. Zo kan een plek op verschillende wijzen vermarkt zijn, om zo verschillende markten te bespelen. Dit vele vermarkten resulteert vaak in een hiërarchie van erfgoedproducten, waarbij zowel positieve als negatieve effecten mogelijk zijn. Mogelijkerwijs gaat de erfgoedinterpretatie van een land tegen dat van een streek of stad in. Een erfgoedproduct kan zich proberen te identificeren met een goed werkend erfgoedproduct uit een hogere of lagere hiërarchie, of zich hiervan juist distantieëren: *“The Chernobyl Country” is unlikely to be used in tourism brochures*.⁵⁴ Erfgoedproducten die voor de nationale of internationale markt gecreëerd worden kunnen ook dissonantie oproepen. Een goede erfgoedervaring sluit aan bij de historische ervaring van de bezoeker. Dit kan volgens Tunbridge en Ashworth dissonantie veroorzaken, wanneer groepen die qua achtergrond van elkaar verschillen, niet van elkaar gescheiden worden. Zo zou een oorlogsmonument nationalistische gevoelens kunnen opwekken, bij bezoekers uit verschillende landen die onderling strijd hebben geleverd.⁵⁵

Naast lokaliteit is ook de boodschap van erfgoed een potentiële bron van dissonantie. Zoals we hebben gezien is erfgoed interpretatie. Dit betekent dat in ieder erfgoed een boodschap te vinden is. Sterker gezegd, erfgoed zonder boodschap bestaat niet. De boodschap kan wel zeer verschillend zijn. Het erfgoed kan een dienst in de vorm van een museum, historische stad of pretpark zijn, maar op een dieper niveau is het product een gevoel, zoals nostalgie, trots of zelfs schaamte. In het algemeen wordt educatie vaak als Leitmotif voor de creatie van erfgoed gebruikt. Erfgoed zal dan het meest dominante wetenschappelijk paradigma van het moment vertegenwoordigen en standpunten verkondigen die op het moment gelden. Het feit dat erfgoed boodschappen herbergt, intentioneel of niet, kan ook leiden tot dissonantie.

Tunbridge en Ashworth onderscheiden vier categorieën waarbij de boodschap van erfgoed dissonantie kan veroorzaken. Ten eerste is het mogelijk dat erfgoed tegelijkertijd verschillende boodschappen herbergt. Dit kan dissonantie veroorzaken, wanneer het publiek niet in staat is verschillende boodschappen te verwerken, of wanneer het publiek niet goed gescheiden wordt. Een tweede mogelijkheid tot dissonantie ontstaat, wanneer een erfgoedboodschap bij de verkeerde groep terecht komt. Ten derde kan dissonantie ontstaan wanneer erfgoed een boodschap uit een andere tijdgeest draagt die niet meer past in het heden. Een goed voorbeeld is het standbeeld van de ‘held’ Jan Pieterszoon Coen, dat in 1893 werd onthuld in zijn

⁵³ Fienieg, *Gemeenschappelijk erfgoed*, 10.

⁵⁴ Tunbridge en Ashworth, *Dissonant heritage*, 26.

⁵⁵ Tunbridge en Ashworth, *Dissonant heritage*, 26-27.

geboorteplaats Hoorn. Coen was tweemaal een hardhandig gouverneure van Nederlands-Indië. Een aantal inwoners van Hoorn stoorde zich aan dit standbeeld. Ze vonden het ongepast dat een dermate wreed figuur met een standbeeld werd geëerd. In 2011 kwamen zij met een burgerinitiatief om het plakkaat van het standbeeld aan te passen. Het nieuwe plakkaat vermeldt, dat de erfenis van Coen zeer omstreden is en zowel tijdsgenoten als historici de daden van Coen reeds bekritiseerden.⁵⁶ Als vierde categorie onderscheiden Tunbridge en Ashworth erfgoed dat ongewenste boodschappen verspreidt. De menselijke geschiedenis staat bol van 'history that hurts'; moord, genocide en andere gruwelijkheden, verhalen die mensen liever niet horen. Erfgoed dat deze boodschappen verspreidt, kan voor dissonantie bij slachtoffers of nazaten van slachtoffers, dan wel daders zorgen of tussen bevolkingsgroepen die elkaar in een verleden naar het leven stonden en daar liever niet aan herinnerd worden.⁵⁷

Vanwege de inherente selectiviteit van erfgoed, is het onvermijdelijk dat sommige groepen uitgesloten worden van de boodschap die erfgoed overbrengt. Niet participerende sociale, etnische of regionale groepen zullen hun geschiedenis genegeerd of gemarginaliseerd zien. Erfgoedmanagement kent niet alleen het probleem van kiezen tussen verschillende geschiedenissen, maar wordt ook geconfronteerd met erfgoed geconstrueerd in het verleden. Hoewel we hebben gezien dat erfgoed een contemporain product is, wordt erfgoed in de vorm van gebouwen en monumenten voor een langere periode aangewezen en overgedragen op de volgende generaties. Deze generaties moeten op hun beurt kijken of dit erfgoed past in hun eigen periode. In een cultuur waar meerdere identiteiten als gelijken naast elkaar staan, hoeft het erfgoed van de ene groep de identiteit van de andere groep niet te beïnvloeden en blijft dissonantie uit. De erfgoedidentiteit voor de ene groep hoeft niet tot *desinheritance* (onterving) van een andere groep te leiden. Tunbridge en Ashworth onderscheiden drie omstandigheden waarbij dit het geval is; gemeenschappelijke desinteresse, tolerante acceptatie uit noodzaak of een evenwichtig aanzien dat kan leiden tot interactie tussen de groepen.

In het eerste geval bestaan er groepen die een bepaalde identiteit en erfgoed bezitten, die door een andere groep niet als bedreigend wordt ervaren. Een goed voorbeeld is de Duitse afkomst van veel Amerikanen. Hoewel Duitse Amerikanen de grootste minderheid in Amerika vormen, zijn pretzels, hot-dogs en Levi spijkerbroeken

⁵⁶ Erik van den Beek, "Iemand als Coen hoor je niet te eren". De tijdsomstandigheden waren geen verzachtende omstandigheid voor de massamoordenaar J.P. Coen', <http://www.volkskrant.nl/opinie/iemand-als-coen-hoor-je-niet-te-eren~a2774480/?akamaiType=FREE>, geraadpleegd 3 februari 2015.

⁵⁷ Tunbridge en Ashworth, *Dissonant heritage*, 28-29.

volledig opgenomen in de Amerikaanse cultuur.⁵⁸ In het tweede geval, bij een tolerante acceptatie van de andere groep, kunnen we denken aan de Verzuiling in Nederland. In deze periode leefden groepen met verschillende en in potentie strijdige ideologieën en geloofsovertuigingen naast elkaar. Iedere groep had eigen scholen, verenigingen en erfgoed. Als laatste mogelijkheid bestaat interactie tussen groepen die delen in elkanders erfgoed. Dit gebeurt op basis van een gelijkwaardige relatie. In New York kan iedereen op St. Patricks Day Iers voor een dag zijn, ongeacht de afkomst. Verschillen in identiteit en erfgoed hoeven dus niet tot dissonantie te leiden. Wanneer bepaalde groepen actief de toegang tot het erfgoed van anderen wordt ontzegd is dit echter wel het gevaar. Een van de meest duidelijke voorbeelden is de verdeling van religieuze plekken tussen drie verschillende geloofsgroepen in Jeruzalem, die de toegang tot elkanders erfgoed wordt ontzegd, wat grote spanningen oplevert.⁵⁹

Wanneer groepen op sociaal en/of economisch vlak ongelijk zijn en de dominante groep het erfgoed domineert, is de kans op dissonantie groter. Bij *master-servant* relaties zoals die in kolonialisme te vinden zijn, valt de interpretatie en identificatie met het erfgoed in het voordeel van de bovenliggende groep uit. Dit kan gebeuren met erfgoed dat oorspronkelijk gebouwd is door de onderliggende groep voor de meesters of erfgoed dat hen is ontzegd. Wanneer de onderliggende groep politieke macht krijgt, kan dit erfgoed geassocieerd worden met de eigen onderdanigheid. Ze kunnen dit erfgoed ontkennen, herinterpreteren en zo juist vereenzelvigen met hun nieuwgevonden status als politieke macht, zich op erfgoed uit de tijd voor de - koloniale - overheersing storten, of zich op nieuw erfgoed richten. Het erfgoed heeft dan de kans om gemolesteerd of verwaarloosd te worden. Zo vernietigde Islamitische Staat (IS) Assyrische beelden en tempels in Mosul en Nimrud, omdat deze beeltenissen niet passen in de strengislamitische leer die door IS wordt gepredikt.⁶⁰ Omdat machtsverhoudingen zo vaak veranderen, is de kans bijzonder groot dat groepen te maken krijgen met erfgoed uit een verleden waarin andere bevolkingsgroepen dominant waren. Erfgoed bezit grote constructieve en destructieve kracht in het vormen of breken van (nationale) identiteiten en daar moet dan ook zorgvuldig mee omgesprongen worden.⁶¹

⁵⁸ 'The Silent minority. America's largest ethnic group has assimilated so well that people barely notice it', <http://www.economist.com/news/united-states/21642222-americas-largest-ethnic-group-has-assimilated-so-well-people-barely-notice-it>, geraadpleegd 19 februari 2015.

⁵⁹ Tunbridge en Ashworth, 30-31.

⁶⁰ Ben van Raaij, 'IS bulldozert 3.000 jaar oude stad plat', <http://www.volkskrant.nl/dossier-islamitische-staat/is-bulldozert-3000-jaar-oude-stad-plat~a3889369/?akamaiType=FREE>, geraadpleegd 11 maart 2015.

⁶¹ Tunbridge en Ashworth, 31-32.

2.3 Dissonantie in het Nederlands GCE-beleid

Anouk Fienieg heeft de erfgoedvisie *Dissonant heritage* van Tunbridge en Ashworth toegepast op het GCE-beleid van de Nederlandse overheid. Ze onderzocht in haar Masterscriptie *Gemeenschappelijk erfgoed, gedeeld erfgoed?* het *Raamwerk Gemeenschappelijk Erfgoed* uit 2000 op dissonantie. Vervolgens heeft ze in een tweetal artikelen haar onderzoek verder uitgewerkt.⁶² Fienieg vroeg zich af of in GCE-beleid wel altijd kon worden uitgegaan van gemeenschappelijkheid. Ze keek naar erfgoed dat door de Nederlandse staat als GCE was aangewezen in de prioriteitslanden Indonesië, Sri Lanka, India, Ghana, Zuid-Afrika en Suriname. Was er sprake van collectieve geschiedenis bij de erfgoedsites en ervoer de lokale bevolking het erfgoed als gemeenschappelijk? Was de term ‘Gemeenschappelijk erfgoed’ correct, en zo niet, welke implicaties zou dit voor het GCE-beleid hebben?⁶³

In haar onderzoek naar de ervaring aangaande het GCE-beleid in de betreffende landen, viel Fienieg een aantal interessante zaken op. Zo was er in Indonesië in 1985 een groot protest in Jakarta, omdat een oorspronkelijk Nederlands gebouw *De Harmonie* zou worden gesloopt. De burgers protesteerden echter niet vanwege de beleving dat gemeenschappelijk erfgoed werd vernietigd, dat besef bestond in zijn geheel niet, maar omdat de burgers gehecht waren geraakt aan het gebouw in het straatbeeld. In Sri Lanka was er een besef en gretige acceptatie van een gedeelde geschiedenis, maar de geschiedenis werd volledig gezien vanuit Nederlands perspectief, de interactie met Sri Lankanen had geen rol in dit verhaal. In Zuid-Afrika bestond er dissonantie in de opvatting of een fort een goed voorbeeld was van de VOC-periode of juist geïnterpreteerd moest worden als symbool van het Apartheidsregime.

Anouk Fienieg concludeert aan de hand van haar onderzoek, dat bij het gemeenschappelijk cultureel erfgoedbeleid, bij de door haar onderzochte erfgoedsites, geen sprake is van een gedeelde visie. Het Nederlandse beleid veronderstelt immers dat het GCE niet alleen onderdeel is van de Nederlandse geschiedenis en identiteit, maar ook van de geschiedenis van het partnerland. Uit het beleid volgt een aantal veronderstellingen die Fienieg bespreekt. Ten eerste de veronderstelling dat er sprake is van GCE in de betreffende landen. Dit is er, maar daar hoort de kanttekening bij dat aan de hand van het beleid, veel plekken het label erfgoed hebben gekregen. Het grijpt terug op een verleden dat soms al heel lang niet meer bestaat. Ten tweede gaat het beleid uit van de veronderstelling dat het erfgoed onderdeel is van de Nederlandse

⁶² Anouk, Fienieg e.a., ‘Heritage trails. International cultural heritage policies in a European perspective’, in Gert Oostindie (ed.), *Dutch colonialism, migration and cultural heritage* (Leiden 2008), 23-62, Anouk Fienieg ‘Sharing heritage with the Netherlands’ in Andrea Kieskamp (ed.), *Sense and sensitivity: The Dutch and delicate heritage issues* (Rotterdam 2010).

⁶³ Fienieg, *Gemeenschappelijk erfgoed*, 3-5.

geschiedenis. Dat is zo, maar vooral omdat de overheid bepaalt dat de erfgoedresten dat zijn. De Nederlandse component is niet altijd duidelijk voor het partnerland. De derde veronderstelling is dat het erfgoed een onderdeel is van de Nederlandse identiteit. Fienieg denkt dat dit waarschijnlijk wel zo is. De grote aandacht voor VOC-erfgoed en de keuze van de prioriteitslanden duiden op de opvatting dat het GCE-erfgoed een belangrijke rol speelt in de Nederlandse identiteit. Dat het een duidelijke rol speelt in de identiteit van andere landen en daarmee het label gemeenschappelijk verdient, is minder waarschijnlijk. Dit is echter wel de opvatting die de overheid heeft. Vaak hebben de erfgoedsites die Fienieg onderzocht ook een symboolfunctie in andere landen, maar het is niet gezegd dat het Nederlandse narratief over deze plaatsen een plek inneemt in de nationale identiteit van de prioriteitslanden. De Nederlandse overheid is zich daarbij niet bewust van de rol als 'schepper' van erfgoed. In het beleid lijkt het alsof er erfgoed bestaat dat gemeenschappelijk is en daarom moet worden bewaard. Maar er zijn juist plekken die tot gemeenschappelijk erfgoed worden gebombardeerd, die daarvoor een andere rol vervulden. Aan gebouwd erfgoed zijn veel meer verhalen te verbinden dan alleen de Nederlandse. Bij veel GCE is er meer sprake van gelijktijdigheid, twee volkeren op dezelfde plek met niet bijzonder veel interactie, dan van gemeenschappelijkheid.⁶⁴

Het onderzoek van Fienieg geeft een goed voorbeeld van de problematiek die met een even goedbedoelde als naïeve invulling van beleid kan ontstaan. Er wordt een helder beeld van de verschillende omstandigheden in de prioriteitslanden geschetst. Het onderzoek is niet perfect. Er wordt van uitgegaan dat de bevolking van de prioriteitslanden homogeen van etnische opmaak en opvattingen is. Dit is natuurlijk niet het geval. Fienieg is echter de eerste die dit probleem aankaart. In een studie van dergelijke grootte, is geen ruimte voor een uitgebreid locatieonderzoek bij iedere onderzochte erfgoedsite, hoewel de data van een dergelijk onderzoek wel erg interessant zouden zijn.

De erfgoedvisie van Tunbridge en Ashworth verschaft een kader van waaruit erfgoed benaderd kan worden. Hierin gaat het vooral om de ervaringen rond materieel erfgoed. De auteurs tonen aan dat bij erfgoedcreatie de visie van een groep wordt gevolgd. Deze visie is ingegeven door een benadering van de geschiedenis. Wanneer het historisch narratief van een groep wordt gevolgd, kunnen andere groepen buitengesloten worden. Het erfgoed dat is geconstrueerd, kent lokaliteit en een boodschap. Dit kan dissonantie oproepen tussen groepen die een ander narratief van de geschiedenis aanhangen. De bril die de kijk op het verleden bepaalt, wordt zichtbaar in bilaterale vieringen als het Hudsonjaar, erfgoedactiviteiten en de waardering voor historische figuren als Johan Maurits van Nassau-Siegen. Met dit uitgangspunt kunnen we het erfgoed in New York en

⁶⁴ Fienieg, *Gemeenschappelijk erfgoed*, 54-57.

Recife benaderen. Bestaat er een gedeelde ervaring van de geschiedenis in deze steden? Dissonantie ontstaan wanneer dit niet het geval is. Hoewel het model van Tunbridge en Ashwoth vooral draait om materieel erfgoed, zal ik het inzetten om de boodschap van het immateriële erfgoed en mogelijke dissonantie in New York en Recife te duiden. Het model biedt handvatten, om zowel het ontstaan van dissonantie te onderzoeken, als dissonantie te verklaren en om de gevolgen van dissonantie te duiden. De twee casestudies New York en Recife bieden de kans om aan de hand van de erfgoedvisie van Tunbridge en Ashworth het GCE-beleid in de praktijk te onderzoeken.

Anouk Fienieg heeft aangetoond dat dissonantie ook optreedt in het erfgoedbeleid van Nederland, waarbij ze vooral keek naar gebouwd erfgoed. Ze concludeert onder andere dat bij GCE de gemeenschappelijke factor mist. Gelijkijdigheid is hier een betere duiding. Is gemeenschappelijk of gedeeld erfgoed een utopie? We zullen in de komende hoofdstukken onderzoeken of deze typering ook geldt voor de casestudies New York en Recife.

Hoofdstuk 3 – New York en GCE

New York stond voor het grootste gedeelte van de zeventiende eeuw bekend als Nieuw-Amsterdam. Op hedendaags Manhattan en in de buurt van dit eiland woonde vanaf 1624 een groep kolonisten van diverse komaf.⁶⁵ In 1664 bezette de Engelse kroon de kolonie. Bij de vredesonderhandelingen aan het eind van de Tweede Engels-Nederlandse oorlog in Breda in 1667, nam Engeland Nieuw-Nederland over van de Republiek, dat Suriname en het laatste Engelse specerijeneiland Run hiervoor terug kreeg. Ten tijde van de Derde Engels-Nederlandse oorlog (1672-1674) bezette Nederland Nieuw-Amsterdam, dat inmiddels New York heette, een tiental maanden. In 1674 vertrokken de Nederlandse bezetters weer. We zullen 1664 aanhouden als einde van de Nederlandse periode.

In dit hoofdstuk zal ik onderzoeken of er dissonantie bestaat in het gedeelte cultureel erfgoed in New York. Omdat er weinig materiële resten zijn overgebleven, onderzoek ik de dissonantie vooral aan de hand van het immateriële erfgoed. Dit immateriële erfgoed draait in het bijzonder om de boodschap, dat de Nederlanders een belangrijke erfenis zouden hebben achtergelaten in New York. Dit onderzoek ik op drie manieren. Ten eerste kijk ik naar de rol die de Nederlanders hebben in de Amerikaanse geschiedschrijving. Hoe ontstond Nieuw-Amsterdam en wat voor invloed heeft deze korte periode van Nederlands gezag, volgens Amerikaanse auteurs, gehad op de vorming van New York? Ten tweede onderzoek ik de contemporaine viering van 400 jaar Henry Hudson uit 2009. Hoe wordt in de viering de geschiedenis gepresenteerd en hebben de New Yorkers een besef van deze geschiedenis? Ten derde bestudeer ik de activiteiten van RCE, NA, DC en het consulaat in New York. Welke activiteiten worden door deze instanties georganiseerd en welke boodschap willen ze daarmee verspreiden?

In de eerste paragraaf schets ik beknopt de geschiedenis van de kolonie Nieuw-Nederland. In de tweede paragraaf bespreek ik de beeldvorming over Nederlanders die in Amerika is ontstaan. Daarbij komt ook rol die Nederlanders in de vorming van New York zouden hebben gespeeld aan bod. De derde paragraaf gaat over de viering van het Hudsonjaar: wie waren de aanjagers van de viering en hoe werd het Hudsonjaar

⁶⁵ In 1625 verhuist een groot aantal kolonisten van *Noten Eylant*, het tegenwoordige Governors Island, naar Manhattan en wordt Fort Amsterdam gebouwd. Dit jaartal staat dan ook in het officiële zegel van de stad New York. Historici zijn het echter niet eens of het zegel niet een ander jaartal zou moeten tonen. Zoals bijvoorbeeld 1624, het jaar dat de eerste kolonisten de kolonie Nieuw-Nederland stichtten, 1626 het jaar dat Manhattan ‘gekocht’ werd van de Indianen of 1653 toen Nieuw-Amsterdam erkend werd als stad en een stadsbestuur kreeg. In de jaren zeventig van de twintigste eeuw is het jaartal 1625 gekozen, waar eerst 1664, de overgave aan de Engelsen, als stichtingsdatum van de stad werd gezien. Roberts, Sam, ‘Hot history debate: 1624 or 1625?’, <http://cityroom.blogs.nytimes.com/2008/07/24/hot-history-debate-1624-or-1625/>, geraadpleegd 2 april 2015.

ontvangen in New York? De laatste paragraaf behandelt de uitvoering van het GCE-beleid in New York door RCE, NA, DC en het Nederlands consulaat.

3.1 Een mislukte ontdekkingsreis met grote gevolgen

In 1609 voer de Engelsman Henry Hudson over een rivier die tegenwoordig onder zijn naam bekend staat. Hij was op deze plek aangekomen, omdat hij zijn oorspronkelijke koers moest verleggen vanwege een muitende bemanning, een gegeven waar hij patent op leek te hebben. De bemanning was gaan muiten, omdat Hudson zijn schip *De Halve Maen* steeds verder naar het noorden stuurde en een overwintering, ingesloten in het poolijs, de realiteit leek te worden. De ontdekkingsreiziger had het bestuur van de VOC overtuigd, dat hij via de noordoost passage Azië zou kunnen bereiken. Deze passage zou zich ten noorden van het hedendaagse Rusland bevinden. Als deze passage bestond, zou het de tocht naar de rijke handelsgebieden in Azië verkorten, zouden de schepen geen last van windstiltes bij de evenaar hebben en was de dreiging van piraten minder groot. Hudson geloofde, gesteund door de overtuiging van cartograaf en predikant Petrus Plancius, dat het noordelijk halfrond in de zomer zoveel zon kreeg, dat het ijs ten noorden van een bepaalde meridiaan wel zou moeten smelten. Het geloof in deze theorie bezorgde de Nederlandse ontdekkingsreiziger Willem Barentsz ruim een decennium eerder reeds een koud graf.

Hudson had zowel in 1607 als in 1608 in dienst van de Engelse *Muscovy Company* de noordoost passage al gezocht maar niet gevonden. De VOC kreeg wind van deze expedities en financierde Hudson voor nog eens een tocht. Hij vertrok op 6 april 1609 met een zestienkoppige bemanning van Texel. Een paar maanden later kwam hij erachter dat ook deze reis niet succesvol zou worden. De matrozen waren de gevaarlijke ijsschotsen zat en Hudson verlegde zijn koers richting het westen, in de hoop langs de noordwest een passage te vinden. In de zestiende eeuw was hier meermaals vergeefs door Franse en Portugese ontdekkingsreizigers naar gezocht. Ook Hudson strandde. De waterweg waarvan hij hoopte dat die hem naar Azië zou brengen werd al snel zoet en erg nauw. Dit bleek niet de beloofde noordwest passage te zijn, maar slechts een rivier. Zonder enig succes keerde Hudson terug naar Europa. Hij zou Amsterdam niet meer aandoen. Tijdens een stop in Dartmouth werd hem door de Engelse autoriteiten verboden uit te zeilen. Een jaar later zocht hij in Engelse dienst nog een keer naar de noordwest passage. Het ijs kreeg de bemanning weer aan het muiten. Hudson werd samen met zijn zoon en een aantal bemanningsleden die hem trouw bleven in een sloep gezet. De Hudsonbaai in Canada zou zijn laatste rustplaats worden.

Hoewel Hudson geen alternatieve route naar Azië had gevonden, bleef het gebied dat hij ontdekte wel in het vizier van de Nederlanders. Dit kwam vooral door de

mogelijkheid tot handel in bevervellen. Adriaen Block verwierf in 1614 het octrooi op deze negotie. Vier jaar later verliep het octrooi en werd de handel vrijgegeven. De aanwezigheid van Nederlanders in Noord-Amerika bleef in deze periode beperkt. Dit veranderde toen de WIC zich ontfermde over het gebied. De WIC werd direct na het aflopen van het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) opgericht. Het bestand voorzag in een wapenstilstand met Spanje. Als een van de voorwaarden van het bestand, zou de Republiek geen Atlantische handelscompagnie oprichten. Toen het Bestand verliep, gold deze voorwaarde vanzelfsprekend niet meer. De WIC had handel en oorlogsvoering als motief. De Compagnie zou de strijd tegen Spanje en Portugal voortzetten in de Nieuwe Wereld. De huurlegers die de Republiek bedreigden, werden betaald met de baten uit zilvermijnen en suikerplantages in Zuid-Amerika. Het ontworpen van de koloniën van de Spaanse vijand was een belangrijk doel, maar als publieke onderneming moest er ook winst worden gemaakt. De handel in bevervellen werd de eerste prioriteit. Vanwege de koude winters in Europa was er grote vraag naar bont.⁶⁶

Omdat er haast geen investeerders te vinden waren, duurde het even voordat het startkapitaal van de WIC vergaard was. Vandaar dat het tot 1624 duurde voordat de eerste Nederlanders in het gebied aankwamen. Hoewel het kolonisatie-ideaal geen grote rol speelde in de oprichting van de WIC, zaten er ten aanzien van Nieuw-Nederland twee facties binnen het bestuur. Enerzijds bestond er de koloniatiefactie die een landbouwkolonie wilde stichten en daarom pleitte voor het sturen van veel kolonisten, daartegenover stond de handelsfactie, die slechts een beperkte handelskolonie wilde stichten. In de eerste jaren van het bestaan van de WIC had de koloniatiefactie de overhand. In januari 1624 vertrok het eerste konvooi met enkele tientallen kolonisten richting de Nieuwe Wereld. Twee maanden later kwamen daar dertig Waalse families bij. Zij zouden zich verspreid over Nieuw-Nederland vestigen, om een zo groot mogelijk gebied te claimen. Nieuw-Nederland zou uiteindelijk bestaan uit de nederzettingen op Manhattan, Long Island en vestigingen langs de rivieren de Hudson, de Delaware en de Connecticut. Twee jaar later 'kocht' gouverneur Peter Minuit Manhattan van de Indianen. Die dachten dat de Nederlanders zich wilden inkopen in hun stam en zo gebruik zouden kunnen maken van vis- en landbouwgronden. Omdat de kolonisten zich te verspreid hadden gevestigd, was de kolonie niet meer te verdedigen. Vandaar dat de beslissing werd genomen om alle kolonisten op Manhattan samen te brengen.⁶⁷

De kolonie is nooit bijzonder groot geworden. Bij de bezetting van Nieuw-Nederland door de Engelsen in 1664 telde de stad vijftienhonderd en de hele kolonie

⁶⁶ Putnam, 'Ontdekking van Manhattan', 22-24.

⁶⁷ Jaap Jacobs, *Een zegenrijk gewest. Nieuw-Nederland in de zeventiende eeuw* (Leiden 1999), 28, 64, Ben Speet, 'Voet op Amerikaanse bodem', in Martin Pruijs (ed.), *Amsterdam. Nieuw-Amsterdam. 1609-2009. De 400-jarige band tussen Amsterdam en New York* (Naarden 2009), 29-56, aldaar 29.

achtduizend zielen. Hiervoor zijn drie oorzaken te noemen: de Republiek was te klein, te welvarend en te tolerant. Met 1,7 miljoen inwoners was er geen enorm bevolkingsoverschot, daarbij hadden de Nederlanders het economisch over het algemeen goed en door de relatieve tolerantie in de Republiek waren er nauwelijks religieuze splintergroepen die een ander thuis zochten. Een andere reden waarom de kolonie niet snel groeide was het feit dat het een tijd duurde voordat de WIC overging tot het actief aanmoedigen van kolonisatie en bestond er ook nog concurrentie van andere kolonies. Ook economisch is de invloed van Nieuw-Nederland beperkt gebleven. De waarde van de export van bevervellen en tabak lag tegen het eind van de Nederlandse aanwezigheid in Noord-Amerika op 900.000 gulden. De Nederlandse Atlantische handel had daarentegen in de jaren twintig van de zeventiende eeuw al een volume van vier tot zeveneneenhalf miljoen gulden. Met uitzondering van het jaar 1673, toen het voormalig Nieuw-Amsterdam kortstondig bezet werd door de Republiek, was de kolonie sinds 1664 in Engelse handen. De Nederlandse kolonisten vluchtten na de overname niet terug naar de Republiek maar bleven gewoon handelen, boeren en de kerk bezoeken. Ze zijn opgenomen in de grotere Engelse kolonie.⁶⁸

3.2 Nieuw-Amsterdam: slapend stadje of broedplaats van tolerantie?

Welke rol heeft de korte periode van Nederlandse aanwezigheid in de Engelse en Nederlandse geschiedschrijving? Is er een aantoonbare invloed van Nederlandse waarden in de Nieuwe Wereld? Vraag een Amerikaan naar de oorsprong van de Verenigde Staten en hij of zij zal vertellen over de *founding fathers* die met het schip de Mayflower in 1620 in het beloofde land aankwamen. De puriteinen uit Engeland worden gezien als de stamvaders van Amerika. Engelse historici hebben de rol van Engeland en de Engelsen in de geschiedenis van New York en de Verenigde Staten altijd centraal gesteld.⁶⁹

De beeldvorming over Nederlanders is lang bepaald door één satirische bron. In 1809 schreef Washington Irving onder pseudoniem *The History of New York, from the beginning of the world to the end of the Dutch dynasty, by Diederich Knickerbocker*.⁷⁰ Hierin worden de Nederlanders in Nieuw-Amsterdam gepresenteerd als een zeer koppig

⁶⁸ Putnam, 'Ontdekking Manhattan', 22, Jacobs, *Zegenrijk Gewest*, 227, 228. De handel in bevervellen vertegenwoordigde in de jaren vijftig een waarde 300.000 tot 350.000 gulden volgens Jacobs. Bij de overname van de kolonie door de Engelsen fluctueerde de waarde van de tabakshandel tussen de 500.000 en 800.000 gulden.

⁶⁹ Joyce D. Goodfriend, 'Introduction', in Joyce D. Goodfriend (ed.), *Revisiting New Netherland. Perspectives on Early Dutch America* (Leiden 2005), 1-12, aldaar 1.

⁷⁰ Washington Irving, *The History of New York, from the beginning of the world to the end of the Dutch dynasty, by Diederich Knickerbocker* (New York 1809).

volk, dat de tijd verdrijft met pijproken en met de favoriete activiteit van peinzend luieren. Deze Nederlanders zouden in geen geval iets hebben bijgedragen aan de Amerikaanse volksaard. Hoewel dit een satirische publicatie was, had het grote invloed op de perceptie die Amerikanen van Nederlanders hadden. Dit beeld veranderde enigszins toen in het midden van de negentiende eeuw John Lothrop Motley *The Rise of the Dutch Republic: a History* schreef.⁷¹ Motley beschreef de Nederlanders als hardwerkende boeren en burgers, die strijdvaardig de oorlog aangingen met de Spaanse overheersers. Deze vrijheidsstrijd resoneerde sterk bij de Amerikaanse lezers die nog maar een kleine eeuw eerder eenzelfde strijd succesvol hadden afgesloten. Verdere popularisering van Nederland gebeurde aan de hand van Mary Mapes Dodge's *Hans Brinker*.⁷² Hans Brinker, een vijftienjarige Nederlandse jongen schaatst door Holland en beleeft allerlei avonturen. Nederland wordt sprookjesachtig gepresenteerd met veel aandacht voor dijken en molens. Dodge doet het voorkomen alsof ieder kind in Nederland frequent museumbezoeker is en veel kennis van de Nederlandse schilderkunst heeft. Een fragment uit het boek, van een naamloze jongen die zijn vinger in een gat in een dijk stopt en zo een dijkdoorbraak voorkomt, werd zo bekend dat die heldhaftige rol aan Hans Brinker is toebedeeld.⁷³

Aan het eind van de negentiende eeuw ontstond er zelfs een heuse *Holland mania* in Amerika. Als gevolg van een grote migratiegolf uit Oost-Europa gingen de Amerikanen driftig op zoek naar hun identiteit. Dit resulteerde in een grote aandacht voor Nederland en in het bijzonder voor Nederlandse schilderkunst uit de Gouden Eeuw. De Amerikanen herkenden zich in de afbeeldingen van de Hollandse Meesters van redelijke, propere Hollanders, die een voortdurende strijd tegen het water voerden, oog hadden voor religieuze, economische en politieke vrijheden en zich onderscheidden door hun ondernemingszin. Musea in Nederland moesten vechten om de belangrijkste werken van de Hollandse Meesters uit de Gouden Eeuw niet in Amerikaanse handen te laten vallen.⁷⁴

In de geschiedschrijving over het ontstaan van Amerika is de rol van Nieuw-Amsterdam nooit heel breed uitgemeten. In stadsgeschiedenissen van New York werd af en toe iets meer aandacht gegeven aan de Nederlandse kolonie. De reden dat er niet bijzonder veel geschreven werd over Nieuw-Nederland kwam voornamelijk door het

⁷¹ John Lothrop Motley. *The Rise of the Dutch Republic: a History*, (New York 1856).

⁷² Mary Mapes Dodge, *Hans Brinker; or, the silver skates: A story of life in Holland*. (New York 1865).

⁷³ Annette Stott, 'Images of Dutchness in the United States', in Hans Krabbendam, Cornelis A. Van Minnen, Giles Scott-Smith, *Four Centuries of Dutch-American Relations 1609-2009* (Amsterdam 2009) 238-249, aldaar 238, 240, 242.

⁷⁴ Karla Olgers, 'Van Hollandmania naar Broadway Boogie Woogie', in Martin Pruijs (ed.), *Amsterdam. Nieuw-Amsterdam. 1609-2009. De 400-jarige band tussen Amsterdam en New York* (Naarden 2009), 157- 169, aldaar 159-161.

feit de Amerikaanse wetenschappers geen Nederlands lezen en zo ook geen archiefonderzoek konden verrichten. De vertalingen van archiefstukken die bestonden, waren van zeer bedenkelijke kwaliteit of gingen verloren in diverse branden. De Amerikaanse historicus Charles Gehring heeft hier echter vanaf 1974 verandering in gebracht. Hij is begonnen met het vertalen van de archieven van Nieuw-Nederland, het zogenaamde *The New Netherlands Project*. Uit de resultaten van dit project is door academici en journalisten rijkelijk geput. De geschiedenis van Nieuw-Amsterdam is het meest gepopulariseerd door de Amerikaanse journalist Russel Shorto met zijn publicatie *The Island at the centre of the World. The untold story of Dutch Manhattan and the founding of New York*.⁷⁵

Shorto dicht, anders dan de meeste van zijn landgenoten, de Nederlandse aanwezigheid op Manhattan een centrale rol in de geschiedenis van de stad New York en zelfs in de vorming van de Verenigde Staten toe. Het zijn volgens Shorto de Nederlanders die in de kolonie Nieuw-Nederland en de stad Nieuw-Amsterdam, de blauwdruk vormen van de multi-etnische samenleving die Amerika is geworden. Het zijn de Hollanders die vrijheid van geweten, geloof, beweging en handel introduceerden. De belangrijkste erfenis van Nederland ligt niet in de Nederlandse plaatsnamen die nu nog bestaan, niet in de Nederlandse afstammelingen als de Vanderbilts, maar in het feit dat Manhattan een plek van openheid, vrijhandel, religieus en cultureel pluralisme was. Shorto zet de kolonie van de Nederlanders af tegen de puriteinse Engelse koloniën in New Engeland en Virginia, waar volgens de journalist de kolonisten zich voornamelijk bezighielden met het vervolgen van andersdenkenden.⁷⁶

Tegen de stelling van Shorto is veel in te brengen. Was de kolonie überhaupt wel zo Nederlands en dragen mogelijke invloeden in New York dan wel een Nederlands stempel? Vijftig procent van de kolonisten was immers Duits, Deens, Frans of afkomstig uit Wallonië. Wanneer de dominante cultuur Nederlands is, konden de minderheden zich hierin schikken, maar dat is niet met zekerheid gezegd.⁷⁷ Daarbij kunnen we ons afvragen of de kolonie wel zo tolerant was. Hoewel door de WIC in 1624 werd bepaald niemand *ter oorsaecke van syne religie te vervolgen* en ieder de vrijheid van *sijn consciencie te laten*, was het duidelijk dat voor de gewenste rust in de kolonie de Gereformeerde religie moest worden verspreid. Openbare godsdienstoefening van andere religies zou dit ondermijnen en leiden tot 'onheylen, heresyen ende scheuringen'. Zowel de Lutherse als de joodse gemeenschap botste met Gouverneur Peter Stuyvesant. De Lutheranen wilden een Lutherse predikant, een luxe die ze pas verkregen na

⁷⁵ Russel Shorto, *The Island at the centre of the World. The untold story of Dutch Manhattan and the founding of New York* (Londen 2004).

⁷⁶ Russel Shorto, *The Island*, 3-7, 10, 11, 347-351.

⁷⁷ Jacobs, *Zegenrijk Gewest*, 22.

overname door de Engelsen en een groep van 23 joodse migranten uit Brazilië mocht zich pas vestigen in Nieuw-Amsterdam nadat de WIC dat had goedgekeurd.⁷⁸

Dat Nieuw-Amsterdam een baken van tolerantie in een zee van puriteinse extremisten vormde, lijkt niet houdbaar. De positie van de Gereformeerde kerk werd verdedigd aangezien de WIC hoopte dat eenheid van religie een stabiliserend effect op de jonge kolonie zou hebben. In de kolonie werd deze overtuiging aangehouden, religieuze minderheden moesten zich aanpassen en alleen door petitie aan het bestuur van de WIC werd het strikte beleid af en toe versoepeld. Deze academische nuance zal waarschijnlijk geen bron van dissonantie vormen. Wel is de boodschap van Shorto anders dan historici die hem voor gingen. Zijn boodschap van Nederlandse invloed in New York wordt gretig aangehaald door hen die de Nederlandse zaak bepleiten. Dit zien we ook terug in de viering van het Hudsonjaar.

3.3 Holland on the Hudson

Een viering van bilaterale betrekkingen als het Hudsonjaar is een belangrijk onderzoeksobject, omdat het de historische sentimenten van de periode weergeeft. Hoe wordt geschiedenis tussen landen gebracht en ervaren? Bestaat er overeenstemming tussen de landen, of hangen twee naties een andere kant van de geschiedenis aan? De boodschap van de viering kan voor dissonantie zorgen. Dat werd pijnlijk duidelijk in 2002. Bij de landelijke viering van 400 jaar VOC, werd uit Indonesische en Zuid-Afrikaanse hoek met veel onbegrip gereageerd. Was in plaats van een viering van de VOC en de ondernemingsdrift en handelsgeest die Nederland over de wereld bracht, het niet meer passend een gezamenlijk bijgewoonde herdenkingsbijeenkomst te organiseren, om stil te staan bij de misdrijven van de compagnie? Indonesische en Zuid-Afrikaanse bewindslieden waren dan ook niet aanwezig tijdens de festiviteiten.⁷⁹

In 2009 werd het Hudsonjaar gevierd, vierhonderd jaar na de tocht van de ontdekkingsreiziger. De viering van dit jaar was een initiatief van de Nederlandse ondernemer Gert Tetteroo. In 1909 had de Nederlandse regering als cadeau voor de VS nog een replica van *de Halve Maen* laten bouwen en in 1959 bracht prinses Beatrix een bezoek aan New York. Die sentimenten speelden geen rol meer tot Tetteroo zich op het project stortte. Hij richtte in 2006 de *Stichting Henry Hudson 400* op. Samen met de Amerikaanse journaliste Angela Haines en voormalig ING-bankier Gerard Jongerius overtuigde Tetteroo de provincie Noord-Holland en de gemeente Amsterdam van het

⁷⁸ Jacobs, *Zegenrijk Gewest*, 254, 263-265, 315, 316.

⁷⁹ Oostindie, 'Squaring the circle', 149. De Indonesische Minister Kwik Kian Gie was wel aanwezig en gaf een speech, maar deed dat niet in zijn officiële capaciteit. In zijn speech kapittelde Gie de VOC wegens de koloniale onderdrukking van het Indonesische volk.

belang van een bilaterale viering. De staat en stad New York volgden snel. Op de site van de stichting wordt de achterliggende gedachte van de stichting uit de doeken gedaan:

*'The unique character of New York City, originally New Amsterdam, has been shaped by the legacy of the multiethnic and tolerant culture of 17th century Amsterdam. Besides celebrating the historic event with a series of special events in 2009, Henry Hudson 400 will promote future ties between these two great cities which are linked by their shared belief in the value of free, diverse, and entrepreneurial societies.'*⁸⁰

De organisatoren maken dankbaar gebruik van de these van Shorto en benadrukken de tolerante cultuur van Nieuw-Amsterdam die volgens hen doorwerkt in New York. Daarbij delen volgens de organisatoren de burgers in New York en Amsterdam de waarden van vrijheid, diversiteit en een handelsgeest. De Nederlandse overheid haakte, waarschijnlijk uit economische motieven, ook aan. In 2009 zou het programma *NY400: Holland on the Hudson* de aandacht vestigen 'op de *'footprint'* die ons land heeft achtergelaten in de wordingsgeschiedenis van de VS' gedacht vanuit de 'gedeelde waarden van openheid, internationale oriëntatie, creativiteit, diversiteit en tolerantie'. Hiervoor werd €6,2 miljoen vrijgemaakt.⁸¹ Voor de viering van het Hudsonjaar werd een groot aantal evenementen gepland in zowel Amsterdam als New York. De opening van het Hudsonjaar geschiedde door burgemeester van Amsterdam Job Cohen en staatssecretaris van Buitenlandse Zaken Frans Timmermans op 29 januari in New York.⁸²

In New York werd er op 8 september 2009 op de Hudsonrivier een vlootshow van Hollandse platbodems en een replica van de Halve Maen gehouden. Hierbij werden kroonprins Willem-Alexander en prinses Maxima vergezeld door Frans Timmermans. Aan Amerikaanse zijde bestond de delegatie uit Minister van Buitenlandse Zaken Hillary Clinton en burgemeester van New York Michael Bloomberg. Een greep uit de evenementen die in het kader van de viering in New York werden georganiseerd, toont een tentoonstelling over Nieuw-Amsterdam, een waterconferentie, een wandelroute in het zuiden van Manhattan over de resten van Nieuw-Amsterdam, een *job swap* waar

⁸⁰ http://www.henryhudson400.com/hh400_foundation.php, geraadpleegd 2 april 2015. De stichting heeft zichzelf inmiddels hernoemd naar Henry Hudson 500. Henry Hudson 400 is opgeheven.

⁸¹ Technische informatie over de publicatie Stand van zaken: voorbereiding viering 400 jaar Nederland/New York, Vergaderjaar 2008-2009, Bijlage bij Kamerstuk 31700-V nr. 16.

⁸² Henk Schutten, Amsterdam New York 400, Parool, 23 februari 2008., 'Cohen en Timmermans openen jubileumjaar New York', <http://www.volkskrant.nl/buitenland/cohen-en-timmermans-openen-jubileumjaar-new-york~a313478/>, geraadpleegd 2 april 2015.

mensen uit New York en Amsterdam tijdelijk van baan wisselden en een klein boekje over de ‘vergeten geschiedenis’ van Nieuw-Amsterdam.⁸³

Het boekje *The forgotten history of Hudson, Amsterdam and New York*⁸⁴ werd geschreven door journalisten Geert Mak en Russel Shorto. In twee hoofdstukken wordt de ontdekkingsreis van Hudson, de stichting van Nieuw-Amsterdam en de blijvende invloed van de Nederlandse kolonie op New York besproken. Mak en Shorto besteden veel aandacht aan de tolerantie in de kolonie, al dan niet gerealiseerd na ingrijpen van de WIC, de multi-etnische opmaak van Nieuw-Nederland en hoe New York verschildte van andere steden in Noord-Amerika. Shorto gaat zelfs zo ver als te zeggen dat immigranten die in de negentiende eeuw in New York aankwamen, de liberale waarden van deze stad meenamen en door het hele land hebben verspreid. Het zijn overtuigingen die naadloos aansluiten bij de boodschap die de Stichting 400 jaar Henry Hudson wilde uitdragen. De sponsors van het Hudsonjaar bestonden uit Nederlandse en Amerikaanse bedrijven als de Schipholgroep, Aegon, de KvK-Amsterdam, Heineken, American Express en de New York Stock Exchange. In de Nederlandse media werd redelijk wat aandacht aan het jaar gegeven. Dit kwam omdat de viering niet alleen in september in New York plaatsvond, maar dat er ook eerder in het jaar in Amsterdam festiviteiten in het kader van het Hudsonjaar plaatsvonden.⁸⁵

Vanuit de Nederlandse overheid, de media, het bedrijfsleven en de culturele sector was aandacht voor het Hudsonjaar. Maar hoe zat dat in New York? Gekeken naar de partners van de overheid en de Stichting Henry Hudson 400 was er ook in Amerika veel aandacht voor de viering. Verschillende museale instellingen, waaronder het Museum of the City of New York en het South Street Seaport Museum, hadden tentoonstellingen over Henry Hudson en de invloed van de Nederlandse handelskolonie. De botanische tuin van New York toonde een collectie tulpenbollen, NYCgo het toeristenbureau van New York was zeer actief om het jaar aan te prijzen en de burgemeester van New York was een warm pleitbezorger van het evenement. De New York Times wijdde een aantal artikelen aan de festiviteiten. Over de feestweek in september verscheen echter een niet al te enthousiast stuk.⁸⁶

In het artikel beschrijft A. G. Sulzberger het Hudsonjaar in New York als een evenement waar de hele natie achter stond, waar de overheid jaren voor gepland had, de media alles registreerden en enthousiaste burgers uit alle hoeken op kwamen dagen.

⁸³ http://www.henryhudson400.com/all_projects.php, geraadpleegd 2 april 2015.

⁸⁴ Gerdy van der Stap (ed.), *The forgotten history of Hudson, Amsterdam and New York* (Amsterdam en New York 2009).

⁸⁵ Russel Shorto, ‘The Accidental Legacy of Henry Hudson’, in Gerdy van der Stap (ed.), *The forgotten history of Hudson, Amsterdam and New York* (Amsterdam en New York 2009), 39-63, aldaar 61, 62.

⁸⁶ <http://www.nycgo.com/ny400>, geraadpleegd 3 april 2015.

De plek waar de festiviteiten zo gevierd werden? Nederland. Sulzberger noteert dat het de Nederlandse overheid is geweest, die de festiviteiten voor zo'n \$10 miljoen financierde en dat de Nederlanders, hoewel ze de stad Nieuw-Amsterdam al 350 jaar geleden opgaven, *'openly carry a lingering attachment, like that of a spurned romantic'*. De viering van het Hudsonjaar leeft volgens de journalist niet erg onder de New Yorkers. Diezelfde mening is het NRC toegedaan. Een artikel in de internationale sectie van de krant met de kop *'Dutch party draws mostly Dutch crowd in New York'*, maakt melding van het voornamelijk Nederlandse publiek dat naar het festival op Governors Island kwam. Het enige evenement dat de aandacht van de New Yorkers trok, was een optreden van de internationaal vermaarde DJ Armin van Buuren, maar de belangstellenden verlieten het festival snel nadat diens optreden afgelopen was.⁸⁷

Is hier sprake van dissonantie? De aandacht van New Yorkers voor het Hudsonjaar was gering en ze waren weinig tot niet aanwezig bij de festiviteiten. Het is de vraag of bij deze groep een idee van een gedeeld verleden bestaat. Toch was er op officieel niveau veel interesse voor het evenement. Michael Bloomberg benadrukte bij de opening van het Hudsonjaar nog het belang van Nieuw-Amsterdam voor de identiteit van New York *'Those first years as a trading post are so important to our identity, and we are committed to giving that period the recognition that it fully deserves'*⁸⁸ en bij een tentoonstelling in het Museum of the City of New York, met als thema 400 jaar New York, werd uitgebreid stilgestaan bij de Nederlandse invloed op het gebied van tolerantie en commercie. Hier bestaat geen twijfel over de perceptie van het effect van de Nederlandse aanwezigheid in New York. De interesse voor deze geschiedenis lijkt echter wel beperkt tot museale instellingen, overheden en bedrijven die economische motieven hebben en Amerikanen met een Nederlandse afkomst. Hoe heeft dit zijn uitwerking op het GCE-beleid?

⁸⁷ A. G. Sulzberger, '400 Years later, and Still Proud of New Amsterdam', <http://www.nytimes.com/2009/09/14/nyregion/14dutch.html>, geraadpleegd 3 april 2015, Freek Staps, 'Dutch Party draws mostly Dutch Crowd', <http://vorige.nrc.nl/international/article2359445.ece>, geraadpleegd 3 april 2015.

⁸⁸ <http://www.nytimes.com/2009/01/29/nyregion/29hudson.html>. Bij het enthousiasme van Bloomberg mag geobserveerd worden dat midden in een financiële crisis, New York de inkomsten van Nederlandse toeristen maar wat graag verwelkomde.

3.4 GCE-beleid in New York

Welk cultureel erfgoed is te vinden in New York? Geven het consulaat, het Nationaal Archief, de RCE en Dutchculture materieel of immaterieel erfgoed prioriteit? Welke boodschap wordt door de uitvoerders van het GCE-beleid verspreid? In New York is qua materieel erfgoed niet veel GCE overgebleven. Van Nieuw-Amsterdam, gesitueerd op wat nu Lower Manhattan is, zijn geen materiële resten meer te vinden. Het stadhuis van Nieuw-Amsterdam is bijvoorbeeld reeds gesloopt in 1697, branden in 1776 en 1835 en latere bouwwoede deden de rest. Het stratenplan in Lower Manhattan, dat de bebouwing in de oude kolonie volgt, zou nog als materieel erfgoed gekarakteriseerd kunnen worden. Buiten Manhattan staan nog huizen die zijn gebouwd door afstammelingen van Nederlandse kolonisten, zoals het Vander Ende-Onderdonk House uit 1709 in het stadsdeel Queens. Dit is tevens het oudste nog bewoonde stenen huis in New York City uit de Nederlandse periode. In Brooklyn zijn meer Nederlandse resten te vinden. Het Jan Martense Schenck House uit 1675 is in de twintigste eeuw steen voor steen ontmanteld en weer opgebouwd in het Brooklyn Museum. Het Wyckoff Farmhouse, eveneens in Brooklyn, stamt uit 1654. Veel materiële overblijfselen zijn gebouwd door Nederlandse kolonisten met Nederlandse bouwtechnieken, maar die stammen van na de overgave aan de Engelsen in 1664.⁸⁹

Op immaterieel vlak is meer erfgoed te vinden. Straatnamen als Broad street, Paerl street en Bever street zijn erfgenamen van de 17^e-eeuwse Breedewegh, Paerle straat en Beversgracht. Wall street, waar het financiële centrum van New York huist, staat op de plaats waar de Nederlanders een palissade bouwden. Ook in de taal zijn veel voorbeelden van Nederlandse invloeden te geven. Amerikanen eten cookies (koekjes), hebben een boss (baas) en heten Yankees (Jan Kees). Er is genoeg achtergebleven voor een publicatie over Nederlandse leenwoorden in de Amerikaanse taal. De Nederlandse erfenis komt er in de taal niet altijd goed van af. Zo wordt met de zinsnede *'They talk like a Dutch uncle'* een onbeleefde flapuit bedoeld. Deze semantische animositeit kent zijn oorsprong waarschijnlijk in de zeventiende eeuw, toen de Engelsen en Nederlanders op de voet van oorlog leefden.⁹⁰

Aangezien de Verenigde Staten pas in 2012 prioriteitsland zijn geworden, zijn er vanuit Nederland nog niet enorm veel GCE-activiteiten opgezet. De RCE heeft onderzoek verricht naar een scheepswrak *De Tijger* en maakt een inventarisatie van Nederlandse

⁸⁹ Temminck Groll, C.L., *The Dutch overseas*, 288, Gajus Scheltema en Heleen Westerhuijs (eds.), *Nederlands New York. Een reisgids naar het erfgoed van "Nieuw Nederland"* (Haarlem 2012), 29, 66, 84.

⁹⁰ Nicoline van der Sijs, *Yankees, cookies en dollars. De invloed van het Nederlands op de Noord-Amerikaanse talen* (Amsterdam 2009), 57-58.

scheepswrakken in de Amerikaanse wateren. De Rijksdienst financiert ook een *'cultural mapping'*, waar de potentiële culturele samenwerking met de VS wordt onderzocht. DC verleende met het Matchingsfonds steun aan een project van de New Holland Foundation, waarin een inventarisatie wordt gemaakt van forten in Noord-Amerika en aan een workshop met middelbare scholieren in Utrecht en New York. In deze workshop wordt de kennis van het gedeelde verleden vergroot en in perspectief geplaatst. Het NA heeft nog geen activiteiten staan. Het Nederlandse consulaat in New York is actiever in het initiëren van activiteiten. Omdat het budget van het consulaat niet tot de hemel reikt, wordt het geld vooral ingezet op het immateriële erfgoed. Het onderhouden van materieel erfgoed kost immers veel geld. De gelden worden voornamelijk gebruikt om de Nederlandse invloed op de Amerikaanse samenleving onder de aandacht te brengen. Er is in New York een aantal partijen actief bezig met de Nederlandse inbreng in de Amerikaanse geschiedenis. Voorbeelden zijn het *New Netherlands Institute* (NNI), waar de archieven van Nieuw-Amsterdam worden vertaald, het *New Amsterdam History Center* (NAHC), is een instituut onder de hoede van de Collegiate Church, die zijn wortels in de Gereformeerde kerk kent en genootschappen als de *Holland Foundation of Holland America Friendship Foundation*. Het consulaat heeft sinds 2012 veel aandacht gestoken in de banden met het NNI en NAHC. Verder werkt het samen met musea als het Museum of the City of New York en de Brooklyn Historical Society.⁹¹

In samenwerking met de musea gaat het geld naar de ontwikkeling van curricula waarin de rol van de Nederlanders in New York wordt benadrukt. In medewerking met het NNI is op educatief vlak winst geboekt. Het curriculum voor de staat New York wordt in de hoofdstad Albany bepaald. Waar de geschiedenisboeken voor de basisscholen eerder schreven over 'Europese kolonisten', is dat na een gezamenlijke lobby van het NNI en het consulaat veranderd naar 'Nederlandse kolonisten'. Kinderen van 9/10 jaar oud leren zo over de Nederlandse geschiedenis van New York. Leeft de geschiedenis van Nederland erg onder New Yorkers? Volgens Ryan Emmen, medewerker cultureel erfgoed op het consulaat in New York, valt dat wel mee. Er is een beperkt aantal organisaties dat zich hier mee bezig houdt. Ook over de ervaring van een gedeelde geschiedenis is hij enigszins sceptisch. Emmen ziet dat voor Amerikanen *'heritage'*, in de zin van afkomst, erg belangrijk is. Wanneer ze op enige manier afstammen van Nederlanders is dat een belangrijk deel van hun identiteit.⁹²

In de Engelstalige geschiedschrijving over het ontstaan van New York en Amerika kent Nieuw-Nederland geen bepalende rol. Journalist Russel Shorto heeft hier verandering in gebracht door te stellen dat in deze kolonie de eerste vorm van godsdienstvrijheid in

⁹¹ Interview Ryan Emmen.

⁹² Interview Ryan Emmen.

Amerika werd gepredikt. Hoewel op academisch niveau geen consensus over zijn these bestaat, is deze wel bijzonder populair. Zeker onder de pleitbezorgers van de Nederlandse zaak in New York, wordt deze vermeende invloed als belangrijk immaterieel erfgoed gezien. De boodschap die door de organiserende partijen van het Hudsonjaar werd uitgedragen, was, in lijn met Shorto, er een van gedeelde waarden vanwege een blijvende invloed van de Nederlandse kolonisten. De waarden van vrijheid van religie en tolerantie in combinatie met een interesse in handel werden gevierd. Deze boodschap werd op officieel niveau verkondigd. Het had er schijn van, dat de doorsnee New Yorker deze boodschap uit zichzelf niet had kunnen herhalen. Dat dit besef niet bestond, zou in potentie tot dissonantie kunnen leiden. De doorsnee burger heeft een ander idee over de invloeden in de ontwikkeling van New York en is het zodoende niet eens met de boodschap die het erfgoed verspreidt. Uiteindelijk was onverschilligheid de meest heftige emotie die de viering opriep en bleef dissonantie uit. Hoe komt dat?

Het model van Tunbridge en Ashworth verschaft hiervoor twee verklaringen. Ten eerste de historische verhouding tussen de Nederlandse en Engelse kolonisten, die wordt niet getypeerd als een *master-servant* relatie, waarbij een partij de ander overheerste en werpt zodoende geen schaduw op het heden. Engeland heeft de Nederlandse kolonie niet bruto gekoloniseerd, maar zonder bloedvergieten overgenomen. Dit zorgt ervoor dat de verhoudingen bij voorbaat minder onder spanning staan. Ten tweede, enigszins uit het voorgaande volgend, kunnen New Yorkers en Nederlanders gelijkwaardig delen in de feestvreugde. Beide groepen hebben wat Tunbridge en Ashworth een 'evenwichtig aanzien' noemen, geen van de twee groepen wordt belangrijker dan de ander geacht. Zo zorgt de erfgoedidentiteit van de ene groep niet voor erfgoedonterving van de andere groep.

Daarbij moet opgemerkt worden, dat afstammelingen van Indianen of slaven uit de Nederlandse kolonie reden hadden gehad om te klagen. De bloederige oorlog tegen de Indianen en het introduceren van slavernij in de kolonie door de Nederlanders, werd in de viering niet gememoreerd. Dit had zeker voor dissonantie kunnen zorgen, maar protesten bleven uit. Is dissonantie aanwezig in het Nederlands GCE-beleid? Sinds de Verenigde Staten in 2012 werden toegevoegd als prioriteitsland, is er door het consulaat een aantal activiteiten gesteund waar het slavernijverleden besproken werd. Het consulaat richt zich echter vooral op het verspreiden van het verhaal van Nederlandse invloed op de Amerikaanse maatschappij. Een van de meest in het oog springende activiteiten om dit te bewerkstelligen, was de lobby voor het aanpassen van schoolboeken in New York. Kinderen leren nu over de Nederlandse kolonisten die Nieuw-Amsterdam bevolkten, waar dat eerder Europese kolonisten waren. Waar dissonantie bij de burgers van New York uitblijft, lijkt dat ook op hoger niveau niet aanwezig te zijn. Het Hudsonjaar laat echter zien, dat bij de Amerikaanse overheden de

bereidwilligheid om mee te gaan in de boodschap van verbondenheid, ook sterk beïnvloedt wordt door economische motieven. Het Hudsonjaar past zo perfect in de ontwikkeling van de vermarkting van erfgoed, die Tunbridge en Ashworth onderscheiden.

4 Recife en GCE

Als onderdeel van een poging om het Spaans-Portugese rijk te verzwakken, richtte de Republiek de ogen op de Nieuwe Wereld. Hier verdienden de Iberische machten hun geld met de handel in zilver en suiker. De West-Indische Compagnie lukte het in 1630 de Braziliaanse provincie Pernambuco te veroveren. Recife zou de hoofdstad worden van de nieuwe kolonie Nieuw-Holland. Met de suikerbaten zouden de oorlogsinspanningen van de WIC gefinancierd kunnen worden. Dit avontuur was nog een korter lot beschoren dan Nieuw-Nederland in Noord-Amerika. Reeds in 1654 werden de Nederlanders uit Recife verdreven. Dit gebeurde niet voordat de WIC zich actief ging bemoeien met de slavenhandel. Onder leiding van de markante graaf Johan Maurits van Nassau-Siegen werden slavendepots in het hedendaagse Ghana en Angola veroverd.

De graaf was slechts zeven jaar, van 1637 tot 1643, gouverneur van Nieuw-Holland. Toch heeft hij in deze korte periode veel indruk gemaakt en een blijvende erfenis achtergelaten. In Brazilië welteverstaan. Waar Maurits 'de Braziliaan' in Nederland voornamelijk vanwege het naar hem vernoemde museum in Den Haag bekend staat, kennen alle Braziliaanse schoolgaande kinderen zijn naam. Maurits is onmiskenbaar verbonden aan de Nederlandse geschiedenis in Brazilië, en daarmee het GCE in dit land. Ook in Brazilië onderzoek ik of er dissonantie ontstaat in het immateriële erfgoed. Dit onderzoek ik op twee manieren. Ten eerste kijk ik naar de rol die Maurits in de Braziliaanse geschiedenis heeft. Hoe kijken de Brazilianen naar Maurits? Ten tweede onderzoek ik de GCE-activiteiten in Recife. Welke boodschap wordt bij deze activiteiten gepresenteerd? Is er sprake van een gedeelde geschiedenis of dissonantie? In de eerste paragraaf beschrijf ik de geschiedenis van Nieuw-Holland, de Nederlandse kolonie in Brazilië. De tweede paragraaf zal gaan over de rol die Maurits in de Braziliaanse geschiedschrijving heeft. In de derde paragraaf zal ik het GCE-beleid van Nederland in Brazilië bespreken.

4.1 Nederlanders in Brazilië

Zoals we in hoofdstuk 3 hebben gezien, lag aan het oprichten van de WIC een wens tot uitbreiding in de Nieuwe Wereld ten grondslag. Dit kwam vooral omdat Portugal en Spanje hier een groot deel van hun inkomsten vandaan haalden. Spanje verdiende grof geld met de zilverbijlen in Zuid-Amerika en Portugal had een sterke positie in de suikerhandel. De WIC richtte zijn pijlen initieel op de kaapvaart. Dit was een relatief kapitaalintensieve manier om de handel van de Iberische grootmachten te verstoren. De WIC beseftte ook dat voor het financieren van de strijd, duurzame inkomsten broodnodig

waren. Dat kon niet door kaapvaart alleen. Hiervoor was een kolonie nodig. Brazilië, dat onder Portugees bewind stond, werd als ideaal doel gezien. Hiervoor had de WIC vier redenen. Ten eerste bestond het idee dat de Portugezen een minder sterk en minder georganiseerd leger hadden dan de Spanjaarden. Ten tweede zou de lokale bevolking zo geterroriseerd zijn door de Portugezen, dat die zich wellicht aan zouden sluiten bij de Nederlanders. Ten derde zou Portugal makkelijker tot bondgenoot gemaakt kunnen worden dan aartsvijand Spanje. Als laatste reden was er de zeer lucratieve productie van suiker in Portugees Brazilië die de koffers van de WIC zou vullen. Binnen de Republiek waren er ook tegenstanders van dit beoogde avontuur. Met een kleurrijke vergelijking bepleitten ze hun zaak: de koning van Spanje zou Portugees Azië als zijn concubine zien, die ook wel zonder hem kon, maar Amerika zag hij als zijn wettelijk echtgenote, waar hij jaloers op was en die hij niet zou laten aantasten. Deze tegenargumenten waren echter niet sterk genoeg in de ogen van de Heren XIX, Brazilië zou het doel worden.⁹³

Aangezien het even duurde voordat de WIC haar startkapitaal had vergaard, kon de compagnie niet meteen een expeditie naar Brazilië bekostigen. Dus werd de eerste oorlogsvloot pas in 1624 uitgezonden. De expeditie had als doel het innemen van de stad Salvador de Bahia. De Portugezen werden totaal verrast, bijna zodra de oorlogsvloot van de Nederlanders aan de horizon opdoemde, ontvluchtten ze in allerijl de stad. Nederland nam Bahia in en de expeditie was een groot succes. De Portugezen en Spanjaarden zaten echter niet bij de pakken neer. Ze rustten in allerijl een vloot uit van vierenvijftig schepen met 12.000 man aan boord, en namen Bahia in 1625 alweer in. De WIC had niet genoeg geld om direct een nieuwe expeditie te plannen. Hier kwam pas verandering in toen Piet Heijn in 1628 de Spaanse zilvervloot kaapte. De winsten van deze overwinning zorgden voor een broodnodig financieel infuus voor de WIC, zodat in 1630 een nieuwe expeditie kon worden uitgerust. Nu werd Olinda aangevallen, de hoofdstad van de rijke suikerprovincie Pernambuco. Het lukte de Nederlanders met een vloot van zesenzeventig schepen deze stad in te nemen. Olinda werd geplunderd en in de as gelegd, vervolgens werd het kleine vissersdorp Recife, dat een gunstiger ligging zou hebben, tot nieuwe hoofdstad gebombardeerd. Nieuw-Holland was geboren.⁹⁴

De nieuwe kolonie zou nooit winstgevend worden zonder de suikerbaten. Deze industrie kreeg in de eerste vijf jaar van de Nederlandse aanwezigheid harde klappen. Dit kwam mede door de Portugese planters die in opstand kwamen tegen de Nederlanders. In een guerrillaoorlog hadden ze het voornamelijk op de plantages gemunt, waarbij veel plantages in vlammen opgingen. Het duurde tot 1635 eer deze opstand enigszins onder controle was. Omdat de Heren XIX niet tevreden was over het bestuur in Nieuw-Holland, dat een centrale leider ontbeerde, werd er een gouverneur

⁹³ C. R. Boxer, *The Dutch in Brazil 1624-1654* (Oxford 1957), 14-16.

⁹⁴ Marielle Hageman, *Brazilië – Amsterdam*, 16.

gezocht. Deze werd gevonden in Johan Maurits van Nassau-Siegen. Deze achterneef van stadhouder Frederik Hendrik kwam uit een vooraanstaande familie, had een goede opleiding genoten en had zich reeds een bekwaam veldheer getoond. Maurits werd eind 1636 aangesteld en arriveerde op 23 januari 1637. Hij had als opdracht om de suikerexport weer op gang te brengen. Dit was een taak die veel tact vereiste. De Nederlandse bezetters kregen namelijk te maken met een kolonie, die draaide op de expertise van de katholieke Portugese suikerplanters (*moradores*) en een inheemse bevolking, die zoveel mogelijk gepaaid was door de Portugezen. Het was zaak enigszins op goede voet te blijven met de planters, een gegeven dat nog niet zo makkelijk was vanwege het verschil in godsdienst.⁹⁵

Om de *moradores* en de inheemse bevolking te vriend te houden, richtte Maurits de kolonie tolerant in. Zoals ook voor de kolonie Nieuw-Amsterdam was bepaald, werd de *moradores* vrijheid van geweten toegezegd. Openlijke godsdienstbelijdenis werd niet toegestaan, maar werd oogluikend gedoogd. Maurits ging verder dan de opdracht van de WIC, door ook katholieke bedelordes als de Franciscanen en Benedictijnen te tolereren. Gedurende de zeven jaar dat hij aanwezig was in Recife, werd Maurits herhaaldelijk aan de mouw getrokken door de lokale calvinistische predikanten. Zij wilden dat Maurits de papen actief zou vervolgen. Door de predikanten meer toezicht te beloven, maar vervolgens geen actie te ondernemen, hield Maurits hen aan het lijntje. Niet alle katholieken werden gedoogd. Voor jezuïeten was geen rol in Nieuw-Holland. Deze groep zette de lokale bevolking actief op tegen de Nederlanders en veroordeelde de Nederlandse bezetting. Het kwam dan ook regelmatig voor dat er jezuïeten uit de kolonie werden verbannen. Voor de joodse bevolking was er meer vrijheid. Hoewel Maurits persoonlijke geen warme gevoelens voor de joden kende, zag hij het belang in van deze groep. Vooral als kredietverschaffers aan de planters, die grote investeringen moesten doen en met hun kennis van het Portugees en Nederlands, hadden ze een belangrijke functie. Sefardische joden werden dan ook actief benaderd om naar Brazilië te vertrekken. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de allereerste synagoge in de Nieuwe Wereld, *Kahal Zu Israel* in 1636 in Recife werd gebouwd. Joden mochten zelfs winkels uitbaten, een luxe die ze in Europa niet was gegund. Het enige waar de calvinisten en katholieken eensgezind in waren, was hun veroordeling van de vrijheid die de joden kregen.⁹⁶

Met tolerantie alleen was de kolonie echter niet gered. De suikerplantages kenden een grote vraag naar menselijk kapitaal. Om dit op te lossen stuurde Maurits

⁹⁵ Boxer, *Dutch in Brazil*, 67, 68.

⁹⁶ Boxer, *Dutch in Brazil*, 57, 121-124, Jonathan Israel, 'Religious Toleration in Dutch Brazil (1624-1654)' in Jonathan Israel en Stuart B. Schwartz, *The Expansion of Tolerance. Religion in Dutch Brazil (1625-1654)* (Amsterdam 2007), 13-32, aldaar 27.

herhaaldelijk verzoeken naar de Heren XIX, om Duitse vluchtelingen in Nederland, dan wel het schuim der aarde naar Brazilië te sturen. In een brief aan het bestuur van de WIC schrijft Maurits: 'Ik zou het op prijs stellen als de Amsterdamse gevangenen en opengingen en de galeiboeven hierheen gestuurd werden, opdat zij achter de spade hun vroegere schande met eerlijk zweet wegwassen'.⁹⁷ Omdat de Heren XIX hier geen gehoor aan gaf, besloot Maurits zijn blik op de slavenmarkten in Afrika te richten.⁹⁸

Het verhandelen en inzetten van slaven was in Nederland in het begin van de zeventiende eeuw nog een heikel punt. Het waren immers de paapse Spanjaarden en Portugezen die zich aan deze verderfelijke exercitie schuldig maakten. Met het opkomen van de economische noodzaak van de slavenhandel, werden deze morele argumenten echter overboord gegooid. Slavernij was broodnodig om de suikermolens te laten draaien, zoals ook de koopman Augustus van Quelen in zijn advies aan de WIC uiteenzette '... want sonder Ossen ende Swarten en heeft men niets van Fernanbuc te verhoopen'.⁹⁹ Toen dominee Godfried Udemans in zijn *Geestelyck Roer* ook nog eens betoogde dat de slavenhandel voor Christenen geoorloofd was, wanneer getracht werd de slaven te bekeren en eventueel later vrij te laten, was er naast een economische ook een morele grond voor de slavernij gevonden.¹⁰⁰

Maurits leidde een vloot die het Portugese slavenfort São Jorge da Mina, of Elmina aan de Afrikaanse Goudkust veroverde. Dit gaf de Nederlanders een vaste uitvalsbasis om slaven te kopen. In 1641 kwam daar de belangrijke slavenmarkt in Paulo de Luanda in Angola bij. De vraag naar slaven was groot in de kolonie. Vanaf 1637 tot de val van Recife in 1654, werden ruim 20,000 tot slaaf gemaakte Afrikanen naar Brazilië vervoerd.¹⁰¹ Het bekeren van deze groep werd uiteindelijk niet gerealiseerd. Dit deed de andere bewoners van Nieuw-Holland weinig. Maurits lag goed bij de verschillende groepen in de kolonie. Boxer noemt zijn karakter en persoonlijkheid zelfs 'the greatest asset' waarover de WIC beschikte. De gouverneur zorgde in ieder geval voor relatieve rust in een kolonie die hevige breuklijnen kende op religieus en financieel gebied. Het

⁹⁷ José Antonio Gonsalves de Mello, *Nederlanders in Brazilië (1624-1654). De invloed van de Hollandse bezetting op het leven en de cultuur in Noord-Brazilië* (Zutphen 2001), 93.

⁹⁸ Boxer, *Dutch in Brazil*, 82-85.

⁹⁹ Augustus van Quelen, *Kort Verhael Van den Staet van Fernanbuc* (Amsterdam 1640).

¹⁰⁰ Dirk J. Tang, 'Slaven en schepen. Nederland en de trans-Atlantische slavenhandel, 1600-1863' in Remmelt Daalder, Dirk J. Tang en Leo Balai (eds), *Slaven en schepen in het Atlantische gebied* (Leiden 2013), 19-49, aldaar 39. Godefridus Udemans, 't *Geestelyck roer van't coopmans schip, dat is: Trouw bericht, hoe dat een coopman, en coopvaerder, hem selven dragen moet in syne handelinge, insonderheyt onder de heydenen in Oost- ende West-Indien* (Dordrecht 1638).

¹⁰¹ Schattingen lopen uiteen wat betreft de aantallen Afrikanen die werden verhandeld, van 20,000 tot 32,000. Zie Michiel van Groesen, 'Introduction', in Jonathan Israel en Stuart B. Schwartz, *The Expansion of Tolerance. Religion in Dutch Brazil (1625-1654)* (Amsterdam 2007), 6-12, aldaar 9, en Victor Enthoven, 'Pinassen, jachten en fregatten. Schepen in de Nederlandse trans-Atlantische slavenhandel', in Remmelt Daalder, Dirk J. Tang en Leo Balai (eds), *Slaven en schepen in het Atlantische gebied* (Leiden 2013) 50-64, aldaar 53.

was dan ook niet geheel onverwacht, dat er een aardbeving zou ontstaan bij zijn vertrek.¹⁰²

De WIC trok Maurits' aanstelling in 1643 vanwege zijn eigenzinnigheid en financieel wanbeleid in. Hij zou in 1644 afscheid nemen van de kolonie. Zijn vertrek werd in gelijke mate door joden, Indianen, moradores betreurd. Bij zijn afscheid hamerde Maurits op de goede verstandhouding die de WIC met de planters moest onderhouden. Zij waren immers de sleutel tot het succes van de kolonie. Minder dan een jaar na zijn vertrek kwamen de moradores in opstand tegen het bewind van de Nederlanders. In een strijd die nog eens negen jaar zou duren, dolf de WIC uiteindelijk het onderspit en verloor ze de kolonie in 1654.¹⁰³

4.2 Maurits als tolerant rolmodel

De periode van Nederlandse aanwezigheid in Brazilië is relatief kort geweest. Het kan in duur vergeleken worden met de aanwezigheid van de VOC op Formosa, nu Taiwan. Toch heeft deze periode, zeker in Brazilië, altijd tot de verbeelding gesproken en is dan ook uitgebreid gedocumenteerd. De Nederlandse aanwezigheid, met daarin een hoofdrol voor Johan Maurits en de opstand tegen deze overheerser, functioneert als een Braziliaanse stichtingsmythe die in de Braziliaanse historiografie maar moeilijk is uit te bannen. Cultuurhistoricus Joan-Paul Rubiés meent dat dit een dubbele mythe is. Ten eerste zou de Nederlandse aanwezigheid als katalysator van het ontstaan van een nationaal besef hebben gefunctioneerd. De verschillende rassen en etniciteiten van Indianen, moradores en zwarte slaven die in de kolonie te vinden waren, kwamen volgens de mythe samen in hun verzet tegen de overheerser en voelden zich voor het eerst Braziliaan. De andere mythe gaat uit van het bestaan van vrijheid van handel en religieus geweten, mogelijk gemaakt door het tolerante, democratische en economisch liberale beleid van Maurits. De gouverneur wordt hierin gepresenteerd als een moderne liberaal die als voorbeeld diende voor de nieuwe natie.¹⁰⁴

De oorsprong van deze mythen vinden hun beslag in het begin van de negentiende eeuw. Met de inval in Portugal door Napoleon in 1807, vluchtte de Portugese koning naar Brazilië. Toen die in 1822 terugkeerde naar Portugal, bleef zijn zoon achter. Die riep direct de onafhankelijkheid van Brazilië uit en liet zich tot keizer kronen. Monarchistische historici die in deze periode een nationaal bewustzijn wilden creëren, beschreven hoe de opstand tegen de Nederlanders een ware Braziliaanse

¹⁰² Boxer, *Dutch in Brazil*, 122.

¹⁰³ Boxer, *Dutch in Brazil*, 114.

¹⁰⁴ Joan-Paul Rubiés, 'Mythologies of Dutch Brazil', in Michiel van Groesen (ed.), *The Legacy of Dutch Brazil* (Cambridge 2014), 284-318, aldaar 286-287.

volksgeest en nationaal bewustzijn deed ontstaan. Het katholicisme zou hier een verbindende rol in spelen. Grootste aanhanger van deze these was de historicus Francisco Adolfo de Varnhagen, die hij uitgebreid uit de doeken deed in zijn *História Geral do Brasil* uit 1857. Aan het einde van de negentiende eeuw, toen Brazilië internationaal geen rol van betekenis speelde, en de inwoners van het land geplaagd werden door een negatief zelfbeeld, kwam er een aanvulling op deze these. Schrijvers als Fernandes Gama en Pereira da Costa afkomstig uit de provincie Pernambuco, niet geheel toevallig de provincie die onder Nederlands bestuur stond, beschreven juist het vrije en tolerante beleid van de Nederlanders en dan vooral dat van Maurits, dat als voorbeeld moest dienen voor Brazilië. Deze school van historici was er zelfs van overtuigd, dat een langere aanwezigheid van de Nederlanders voor de ontwikkeling van Recife en heel Brazilië zeer voordelig zou zijn geweest.¹⁰⁵

De ontwikkeling van de mythe van een opstand en smeltkroes, verbonden met ontzag voor Maurits werd door Gilberto Freyre de twintigste eeuw ingeschreven. Zijn werk *Casa-grande & Senzala* vertaald als *Master and the slaves* uit 1933 was een van de belangrijkste Braziliaanse sociologische werken uit het begin van de twintigste eeuw. Hierin herhaalde Freyre de these dat de Nederlandse impact minimaal was, maar vanwege de verbroederende opstand wel voor een verbroedering van volkeren zorgde. Zijn opvatting over Maurits komt goed aan de orde in zijn bijdrage aan een bundel die werd samengesteld naar aanleiding van een tentoonstelling in het Mauritshuis in 1979, driehonderd jaar na de dood van de gouverneur. In zijn bijdrage positioneert Freyre Maurits als verlicht prins, tegenover de louter op winst beluste orthodoxe Heren XIX van de WIC. Hierbij geeft hij uitgebreid aandacht voor de ondersteunde rol die Maurits voor de wetenschappen, kunsten en literatuur had betekend. Enigszins vertwijfeld vraagt Freyre zich af waarom Maurits niet is gebleven, om van Pernambuco een onafhankelijk prinsdom te maken, waar een combinatie van Portugees-Nederlandse waarden zouden heersen. We moeten opmerken dat in het betoog van Freyre dan ook niet per se nostalgie naar de Nederlandse aanwezigheid centraal staat, maar nostalgie naar de figuur Maurits, waardoor het stuk haast hagiografische kenmerken krijgt: Maurits functioneert als oervader van een nieuwe natie. Elke positieve kant van de Nederlandse bezetting wordt door Freyre dan ook toegeschreven aan de gouverneur.¹⁰⁶

Freyre droeg zijn enthousiasme over de aanwezigheid van Maurits in Brazilië over aan zijn neefje José Antônio Gonsalves de Mello, die hij ook aanmoedigde om Nederlands te leren. De Mello volgde het advies op en was zo in staat de WIC-archieven

¹⁰⁵ Rubiés, 'Mythologies', 296.

¹⁰⁶ Gilberto Freyre, 'Johan Maurits van Nassau-Siegen from a Brazilian Viewpoint', in Ernst van den Boogaart (ed.), *Johan Maurits van Nassau-Siegen, 1604-1679: a humanist prince in Europe and Brazil: essays on the occasion of the tercentenary of his death* (Den Haag 1979), 237-246.

in het *Instituto Arqueológico, Histórico e Geográfico Pernambuco* te raadplegen. De archieven waren in 1885 in opdracht van een Braziliaanse hoogleraar gekopieerd in Den Haag en naar Recife verscheept. Daar lagen ze onaangetast, omdat de Braziliaanse wetenschappers kennis van het (oud)-Nederlands ontbeerden. Het werk *Tempo dos Flamengos* dat in 1947 volgde uit het onderzoek van de Mello, werd bij de publicatie direct een klassieker in Brazilië. Het is een sociale geschiedenis van de Nederlandse kolonie in Brazilië, waarbij kwistig met anekdotes wordt gestrooid. De these van verbroedering in de opstand komt ook in *Tempo dos flamengos* aan bod, net als de verering van Maurits vanwege zijn beleid van tolerantie en rol als Mecenas van de kunsten. Het werk heeft een grote invloed gehad op meerdere generaties Braziliaanse historici en het Braziliaanse collectieve geheugen.¹⁰⁷

Dat Maurits veel heeft gedaan voor de cultuur staat vast. Door inspanningen van de graaf kregen schilders als Frans Post en Albert Eckhout de kans het Braziliaanse landschap en verschillende Indianenstammen te schilderen. Wetenschappers Willem Piso en Georg Marcgrav beschreven op instigatie van Maurits de flora en fauna in hun *Historia Naturalis Brasilia*, dat tot ver in de negentiende eeuw het meest relevante naslagwerk over de biologie van Brazilië bleef. In Recife werd het allereerste observatorium van de Nieuwe Wereld gebouwd. Of we Maurits als een voorvechter van moderne liberale tolerantie moeten zien valt echter te betwijfelen. Historicus Jonathan Israel is de mening toegedaan dat de religieuze vrijheid die joden en katholieken kenden niet uit een ideologisch vaatje kwam, maar louter werden ingegeven door de omstandigheden. Zo werden joden aangemoedigd om te migreren naar Nieuw-Holland om als geldschietters voor de moradores te functioneren en waren de katholieke planters nodig om de suikerbaten van de kolonie te waarborgen. Israel merkt ook op dat veel van het tolerante beleid werd gemaakt door de WIC, waarbij hij de liberale tolerante kant van Maurits iets bagatelliseert. Dat het beleid pragmatisch was, en niet voortkwam uit ideologie blijkt ook wel uit het feit dat de tolerantie in de Braziliaanse kolonie geen blauwdruk was voor andere religieuze groepen zoals de Lutheranen en dat deze niet gepredikt werd in andere Nederlandse koloniën. Hoewel de tolerantie ver ging, vraagt Israel zich af of we deze praktijk wel moeten vieren als een 'moderne' ideologische vorm van tolerantie, aangezien het beleid louter uit pragmatisme was geboren.¹⁰⁸

¹⁰⁷ José Antonio Gonsalves de Mello, *Nederlanders in Brazilië (1624-1654). De invloed van de Hollandse bezetting op het leven en de cultuur in Noord-Brazilië* (Zutphen 2001).

¹⁰⁸ Israel, 'Religious Toleration', 13-17, 28-30.

4.3 GCE in Brazilië

Welke erfgoedresten zijn te vinden in Recife? Wordt op materieel of immaterieel erfgoed ingezet? Welke boodschap wordt aan de erfgoedresten verbonden? Leeft het GCE in Recife? De hoofdstad van de Nederlandse kolonie was Recife. Hier stonden oorspronkelijk de meeste Nederlandse gebouwen. Het materiële erfgoed is dan ook het meest gecentreerd in het moderne Recife, al zijn er niet veel resten overgebleven. Omdat de stad snel overbevolkt raakte, liet Maurits een nieuwe stad bouwen. In lijn met het flamboyante karakter van de graaf, kreeg deze plek *Mauritsstad* of *Maurícia* als naam. Het stratenplan van deze stad is in het hedendaagse Recife ook terug te vinden. Om Mauritsstad en Recife te verdedigen werd een groot aantal forten gebouwd, dan wel Portugese forten herbouwd. Vijf verdedigingswerken met namen als *Frederik Hendrik*, *Prins Willem* en *de Bruyn* moesten potentiële Portugese aanvallers op andere gedachten brengen. Na de overgave in 1654 zijn deze vestingwerken in Portugese handen overgegaan. Tegenwoordig staan Forte de Brum (de Bruyn) en Forto das Cinco Pontas (Frederik Hendrik) nog overeind. Zo'n 40 kilometer ten noorden van Recife vind je op het eiland Itamaracá nog Fort Oranje, dat aan het begin van de 21^e eeuw met Nederlandse steun is gerestaureerd. Buiten de deelstaat Pernambuco staan er nog drie forten uit de Nederlandse periode.¹⁰⁹

De kerken die de Nederlanders lieten bouwen zijn in de geschiedenis verdwenen. De locaties waar de kerken stonden zijn wel bekend. Van de synagoge *Kahal Zur Israel* was de plek lang niet bekend. Zeker was dat die ergens in de *Jodenstraat*, de oorspronkelijke joodse wijk, te vinden zou moeten zijn. Archeologisch onderzoek aan het eind van de jaren negentig hielp de fundamenten van de synagoge te vinden, deze is in 2000 volledig herbouwd. De brug die Recife en Mauritsstad verbond is niet bewaard gebleven, al werd deze pas in 1865 vervangen door een stalen exemplaar. Om nu de rivier over te steken gebruikt men, hoe zou het ook anders kunnen, de *Ponte Mauricio* die in 1920 werd gebouwd.¹¹⁰

Het mooiste gebouw dat werd gebouwd in Mauritsstad is jammer genoeg niet overgebleven. Dit was het Huis Vrijburg, het officiële kantoor van Maurits, door de WIC voor 600,000 gulden bekostigd.¹¹¹ Dit paleis domineerde de skyline van Recife en was voor matrozen tien kilometer uit de kust te zien. Het observatorium voor wetenschapper Marcgraf was in Huis Vrijburg gevestigd. Vanwege de hoge onderhoudskosten werden in 1794 de bovenste verdiepingen gesloopt, de afbraak van

¹⁰⁹ Temminck Groll, *Dutch overseas*, 298, 299, 303.

¹¹⁰ Temminck Groll, *Dutch overseas*, 302.

¹¹¹ Omgerekend ongeveer €6,6 miljoen, <http://www.iisg.nl/hpw/calculate-nl.php>, geraadpleegd 21 mei 2015.

de rest van het pand volgde in de negentiende eeuw. Hoewel in Recife de materiële resten van de Nederlandse aanwezigheid in Brazilië dus zo niet wijdverspreid zijn, zijn afbeeldingen van Nieuw-Holland dat wel. In een onderzoek naar de aankoopgeschiedenis van schilderijen van Frans Post, kwam Rebecca Parker Brienen tot de conclusie dat tussen 1895 en 2003 op een totaal van 155 verkochte doeken, liefst 81 door Brazilianen werden aangekocht. Tussen 1999 en 2006 waren dat er alleen al 14. De werken van Post zijn volgens Brienen zo geliefd, omdat ze een ideaalbeeld van het Braziliaans verleden vormen, waar een succesvol heden op gebouwd kan worden.¹¹²

Wat betreft immaterieel erfgoed hebben we de rol die de Nederlandse aanwezigheid in de Braziliaanse geschiedenis speelt reeds besproken. Ook is inmiddels duidelijk hoe sterk deze geschiedenis draait om de figuur Maurits. Naast een universiteit en een brug in zijn naam, draait ook de hymne van de gemeente om de graaf. Het *Mauricéia* werd in 1924 als eerbetoon aan de stichter van de stad gecomponeerd. Het lied werd vanaf 1947 officieel gebruikt en is sinds 1994 onderdeel van het curriculum op de basisscholen. In Recife zijn verschillende musea te vinden waar het verleden van Nieuw-Holland wordt belicht. Op school leren kinderen over de invloed die de graaf heeft gehad op het jonge Brazilië.

De erfenis komt ook terug in het Memorandum of Understanding voor samenwerking op het vlak van GCE, dat de overheden van Brazilië en Nederland opstelden in 2008. In dit document wordt niet alleen gerefereerd aan de historische banden die beide landen delen, maar komt de rol van Maurits expliciet aan de orde '*considering, in particular, that the period of Johan Maurits van Nassau's governorship was influential in both Brazil and The Netherlands*'. In eerdere landenspecifieke beleidskaders voor Ghana, Suriname en Sri Lanka spelen historische individuen geen rol. Het geeft temeer de rol van Maurits aan. Het GCE waar de beide overheden volgens het MoU het meest aandacht aan willen besteden is het gebouwd erfgoed, musea en maritieme archeologie. Dit MoU is vervallen in 2013.¹¹³

In 2012 werd in de mid-term review van het GCE-beleid nog melding gemaakt van een stoeve erfgoedsamenwerking, dit kwam volgens de onderzoekers omdat het erfgoed te regionaal gelegen was en de centrale overheid niet genoeg meewerkte. Het GCE zou daarom moeilijk van de grond komen. Niels Hanje en Serge de Valk, beide medewerkers op de Nederlandse ambassade, herkennen dit beeld niet. Volgens de

¹¹² Temminck Groll, *Dutch overseas*, 299-301, Rebecca Parker Brienen, 'Who owns Frans Post? Collecting Frans Post's Brazilian Landscapes', in Michiel van Groesen (ed.), *The Legacy of Dutch Brazil* (Cambridge 2014), 229-247, aldaar 246, 247.

¹¹³ Government of the Netherlands, Government of the Federative Republic of Brazil, *Memorandum of Understanding between the Government of the Netherlands and the Government of the Federative Republic of Brazil on Cooperation in the Field of Common Cultural Heritage* (Den Haag 2008).

beleidsmedewerkers komen er iedere subsidieronde meer aanvragen binnen dan waar ze aan kunnen voldoen. Wel is het zo dat grote projecten op het terrein van gebouwd erfgoed niet van de grond komen. Net zoals het consulaat in New York heeft de ambassade in Brazilië niet de fondsen om geld te spenderen aan de renovatie van gebouwd erfgoed en gaat geld vooral naar immaterieel erfgoed. In de subsidieronde 2013-2014 gaf de ambassade geld aan projecten die zich richtten op de Nederlandse aanwezigheid in Brazilië, de landschappen die Frans Post schilderde en de publicatie van een collectie van kaarten van Nederlandse cartograaf Vingboons. Ook verschaft de ambassade fondsen voor het realiseren van een tentoonstelling met de titel *'The Sweet and Sour story of Sugar'*, waarin de achtergrond van vier eeuwen suikerhandel wordt getoond. Vanuit DutchCulture, het Nationaal Archief en de RCE worden, waarschijnlijk vanwege de grootte van de budgetten, ook geen initiatieven voor de renovatie van gebouwd erfgoed opgezet. De RCE heeft Recife wel inbegrepen in een studie met de titel *Heritage as an asset for inner city development*, waar onderzocht is hoe de historische kwaliteiten van een stad benut kunnen worden. De Rijksdienst is ook betrokken bij het initiatief 'RxA - Recife Exchange Amsterdam', waarbij Amsterdam en Recife samenwerken op de vlakken van ruimtelijke inrichting, watermanagement en verkeersproblematiek.¹¹⁴

De erfgoedactiviteiten vinden niet uitsluitend in Recife plaats. Buiten Recife financierde DutchCulture met het matchingsfonds het *Empire Project*, een onderzoeksproject over de onbedoelde gevolgen van Nederlands kolonialisme en een programma genaamd het Fortenproject van de New Holland Foundation, dat ook in Noord-Amerika actief is. In dit programma wordt onderzoek gedaan naar Nederlandse vestingwerken. Het Nationaal Archief heeft geïnvesteerd in de productie van atlanten van Nederlands Brazilië en het online toegankelijk maken van archiefstukken van de WIC.¹¹⁵

In het MoU was ook een rol weggelegd voor maritieme archeologie. Het onderzoek naar Nederlandse scheepswrakken is het meest belangrijke onderwerp. In 2010 is begonnen met het onderzoek naar het scheepswrak van admiraliteitschip *de Utrecht*, dat in 1648 zonk voor de Braziliaanse kust. RCE werkt voor dit project onder andere samen met de Braziliaanse erfgoeddienst IPHAN. In 2012 is een publicatie verschenen over het onderzoek naar het scheepswrak. Hierin wordt het belang van het

¹¹⁴ Correspondentie Serge de Valk, Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, *Shared Heritage Joint Future. SCH-projects overview 2009-2013* (Amersfoort 2014), 6, Jean-Paul Corten, Ellen Geurts, Paul Meurs, Remco Vermeulen (eds.), *Heritage as an Asset for Inner City Development. An Urban Managers' Guidebook* (Nai Boekverkopers, 2014).

¹¹⁵ DutchCulture, *Gehonoreerde Projecten GCE Matchingsfonds*, <http://www.sica.nl/content/nl-matchingsfonds> geraadpleegd 30 mei 2015, Correspondentie Johan van Langen, Adviseur GCE-programma Nationaal Archief.

wrak onderschreven. De Utrecht verschaft informatie over Nederlandse scheepsbouw in de 17^e eeuw. Belangrijke doelen van het onderzoek volgens de auteurs van de publicatie, zijn het vergaren van informatie over de site, onderzoek naar het belang van de Utrecht en het opleiden van Braziliaans archeologen. Vanuit Nederlands perspectief is het scheepswrak een fantastisch voorbeeld van vroeg zeventiende-eeuwse scheepsbouw. In het populairwetenschappelijke programma *De Wereld Leert Door* mocht hoofd van het maritiem programma bij de RCE, Martijn Manders, begin 2013 vertellen over de inzichten die de Utrecht verschaftte, waaronder de informatie dat Nederlandse schepen, vanwege houtworm in de Cariben, met extra sloopshuiden werden uitgerust.¹¹⁶

Hoezeer het maritiem archeologisch project de Utrecht ook op het begin van een mooie vriendschap leek, liep de samenwerking in 2013 spaak. Martijn Manders kreeg uit het niets te horen dat zijn team illegaal naar het wrak gedoken had. Manders wijt dit aan de politieke omstandigheden en duidt het probleem als een juridische kwestie. Het Maritiem Programma van de RCE legt een claim op de 400 Nederlandse scheepswrakken die het beheert. Ze zien deze wrakken als Nederlands bezit. De Braziliaanse overheid is het hier echter niet mee eens. Die ziet de claim van Nederland als een inbreuk op de soevereiniteit, aangezien het wrak in Braziliaanse wateren ligt. Na het conflict heeft de Nederlandse ambassade in Brazilië Manders nog geadviseerd niet op nationaal maar op regionaal vlak samenwerkingsverbanden te zoeken, maar dit werd te veel werk voor de RCE.¹¹⁷

Manders gelooft echter dat de problemen vooral op hoog politiek niveau spelen. Hij ziet dat gemeenschappelijkheid van het erfgoed wordt ervaren bij zijn Braziliaanse collega's. Die willen maar al te graag samenwerken met de RCE. Ze hebben interesse in het erfgoed en herkennen zowel een Nederlandse factor in de herkomst van het schip, als een Braziliaanse factor in de locatie. Het is volgens Manders wel erg belangrijk voor gemeenschappelijkheid dat de lokale component in het erfgoed aanwezig is. Ondanks de strubbelingen op hoog politiek niveau bevestigen Niels Hanje en Serge de Valk de potentie in Brazilië. Dit heeft dan vooral weer met de figuur Maurits te maken. Iedereen op school leert over de invloed die de Nederlandse aanwezigheid zou hebben gehad. Dit onderwijs beperkt zich niet tot de deelstaat Pernambuco, maar is een landelijk fenomeen. Hoewel de slavernij niet een onderwerp is dat de Nederlandse ambassade schuwt, wordt het onderwerp niet snel gekoppeld aan de Nederlandse aanwezigheid. Dat heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat de Portugezen de slavernij reeds

¹¹⁶ Rodrigo Torres en Filipe Castro, *The Utrecht Shipwreck Research Effort. Preliminary Report and Catalogue*. Mutual Heritage Program RCE, Netherlands and Nautical Archeology Program, Texas A&M University, College Station, USA, 21, 22. *De Wereld Leert Door* hele uitzending - Martijn Manders - 14-1-2013, <http://dewerelddraaitdoor.vara.nl/media/200115>, geraadpleegd 31 mei 2015.

¹¹⁷ Gesprek Martijn Manders.

geïntroduceerd hadden en Brazilië een gecompliceerde verhouding tot de slavernij heeft. In het land lopen daders en slachtoffers door elkaar, Brazilianen hebben zowel slaven als plantagehouders als voorouders. Daarbij schafte Brazilië de slavernij pas af in 1888, als een van de laatste landen ter wereld.¹¹⁸

Volgens Hanje en De Valk wordt, vooral in de omgeving van Recife, ook opgemerkt dat als de Nederlanders waren gebleven, alles beter zou zijn geweest. De interesse voor het verleden komt volgens de beleidsmedewerkers ook niet van een beperkte groep. Integendeel, van kunstenaars tot journalisten en musici, iedereen is bezig met de geschiedenis. Juist vanwege deze interesse zijn zowel Hanje en De Valk, als Manders en de auteurs van het mid-term review het erover eens dat er veel meer potentie bestaat voor samenwerking op GCE-vlak in Brazilië. Omdat de geschiedenis van Nieuw-Holland veel minder bekend is in Nederland, komen er minder Nederlandse initiatieven van de grond dan mogelijk zou zijn. Dat er tussen Nederland en Brazilië zo'n discrepantie in erfgoedbeleving bestaat, doet Hanje en De Valk geloven dat het GCE in Brazilië meer iets van de Brazilianen is dan een gemeenschappelijk goed.¹¹⁹

In de Braziliaanse historiografie behoort de korte Nederlandse aanwezigheid in Brazilië sinds de negentiende eeuw tot een van de belangrijkste periodes in de geschiedenis. De Hollanders, met in het bijzonder de graaf Johan Maurits van Nassau-Siegen, hebben volgens Braziliaanse historici een onuitwisbare indruk gemaakt op de vorming van het hedendaagse Brazilië. Enerzijds als aanjager van het ontstaan van een nationale volksaard, anderzijds als liberaal voorbeeld van de nieuwe natie. Maurits is een volksheld in de regio Pernambuco, en goed bekend daarbuiten. Herkennen we dit beeld in Nederland, of treedt er in de benadering van de geschiedenis dissonantie op? In Nederland is Maurits veel minder bekend. Hij wordt daarbij ook geassocieerd met de Nederlandse intrede in de trans-Atlantische slavenhandel. Een kant die in Brazilië niet belicht wordt. We kunnen hier dan ook spreken van een potentiële bron van dissonantie tussen Nederland en Brazilië in de benadering van een gemeenschappelijke geschiedenis.

Hoe komt het dat deze dissonantie niet leidt tot frictie? Gekeken naar het verleden had Brazilië ook een moeizame relatie met Nederland kunnen kennen, vanwege de historische koloniale *master-servant* relatie. Dat dit niet gebeurt, heeft twee redenen. Ten eerste het feit dat in Brazilië verschillende etnische groepen gemengd zijn. Hoewel indianen en zwarte slaven ondergeschikt waren aan de Nederlanders, zijn de

¹¹⁸ Gesprek Niels Hanje en Serge de Valk, gesprek Martijn Manders, Jeroen, Junte, 'Recife hunkert naar Maurits, 17^e-eeuwse slavenbaron', , <http://www.volkskrant.nl/dossier-archief/recife-hunkert-naar-maurits-17de-eeuwse-slavenbaron~a3469320/?akamaiType=FREE>, geraadpleegd 1 juni 2015.

¹¹⁹ Gesprek Niels Hanje en Serge de Valk, Gesprek Manders, BZ en OCW, Mid-term review, .

hedendaagse Brazilianen ook afstammelingen van de moradores. Deze Portugese plantagehouders leefden op een meer gelijke voet met de kolonisten en waren zelf slavenhouders. Ten tweede heeft de historiografie een belangrijke rol, waar vooral Maurits door Braziliaanse historici zeer positief is gepositioneerd. De boodschap van het GCE is voor de Brazilianen anders dan voor de Nederlanders. Opmerkingen over de ongelooflijk positieve rol die Nederland heeft gespeeld in Brazilië, voelen voor Nederlanders ongemakkelijk aan. Desondanks zorgt de erfgoedidentiteit van de Brazilianen niet voor een erfgoedonterving van de Nederlanders.

Zien we deze dissonantie ook terug in het GCE-beleid? Praktisch gezien heeft de populariteit van Maurits in Brazilië vooral als gevolg, dat er bijzonder veel animo bestaat voor samenwerking met betrekking tot het GCE. Vanwege dit enthousiasme komen er genoeg initiatieven van de grond, en de ambassade krijgt meer subsidieaanvragen binnen dan ze kunnen toekennen. Hoewel er in de afgelopen jaren subsidie is verleend aan een expositie waar slavernij een thema was, wordt deze niet verbonden aan de figuur Maurits. Dit zou wellicht ook ongepast zijn in de lokale context. Waar wel strubbelingen in de samenwerking bestaan, heeft dit meer met een soevereiniteitskwestie dan met dissonantie van doen.

Conclusie

Na een lange reis langs de monumenten van driehonderd jaar Nederlandse koloniale expansie, kwam archivaris Jacob Cornelis Overvoorde in 1911 tot de bittere conclusie, dat de Nederlandse staat weinig tot niets deed aan het onderhouden van dit erfgoed. Het werk dat talloze kloeke Nederlanders in dienst van de VOC hadden verricht, werd door de overheid verwaarloosd. Op zichzelf al een verschrikking, maar nog moeilijker was het te verteren, dat diezelfde staat, passief aangaande het behoud van Nederlands erfgoed, wel investeerde in het onderhoud van hindoe-erfgoed. De kritiek die Overvoorde hier op uitte, resulteerde in de eerste monumentenwetten in de tropen. Op beleid van de Nederlandse overheid moesten de monumenten echter nog even wachten. Na de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatieoorlogen in Indonesië, was het nationale trauma over het verlies van dit wingewest te vers om aan het overzeese erfgoed te denken. Inzet op dit gebied moest van twee individuen en een enkele stichting komen. Dit veranderde in de loop van de jaren tachtig en negentig. Toegenomen financiële mogelijkheden, officiële verzoeken tot assistentie uit voormalig koloniën en een Kamervraag van CU-politicus Eimert van Middelkoop, resulteerde in een hernieuwde aandacht voor het overzeese erfgoed. Het eerste officiële Beleidskader Gemeenschappelijk Cultureel Erfgoed werd in 2000 gepresenteerd.

Hoe heeft dit beleid zich ontwikkeld? De eerste prioriteit van het GCE-beleid was het 'duurzaam behoud' van het erfgoed. De aandacht ging uit naar gebouwd erfgoed, scheepswrakken en archieven. Het beleid zou onderzoek naar het erfgoed faciliteren, wat een kritische reflectie van het eigen verleden zou opleveren. Daarbij kon het programma voor de intensivering van bilaterale betrekkingen zorgen. Het werd noodzakelijk geacht, dat de erfgoedresten door de partnerlanden als 'gemeenschappelijk' werden gewaardeerd. In 2008 en 2012 is het beleid veranderd. Er kwam minder nadruk op de kritische reflectie van het verleden. Het accent werd gelegd op de economische baten, die een gedeeld cultureel erfgoedbeleid zouden moeten opleveren. Het programma werd ook gekort. De fondsen van €2 miljoen uit 2008, toen reeds een bezuiniging ingegeven door de kredietcrisis, werden gehandhaafd in 2012. Dit was een reële achteruitgang. Met minder geld moest het beleid sterk gericht zijn op de positieve spin-off voor het Nederlandse bedrijfsleven. Dit moest onder andere gebeuren in Brazilië, de VS, Japan en Australië, die tussen 2008 en 2012 als prioriteitslanden aan het beleid werden toegevoegd.

Het GCE-programma is niet altijd in ieder land met open armen verwelkomd. Het erfgoed, in zijn moderne betekenis van materiële of immateriële erfenis, heeft een intrinsieke eigenschap die dit veroorzaakt: het wordt gecreëerd en is daarom een continue *keuze* voor een interpretatie van de geschiedenis. Bij erfgoedcreatie door een

groep, worden altijd andere groepen buitengesloten. J.E. Tunbridge en G.J. Ashworth ontwikkelden een erfgoedvisie *Dissonant Heritage*, waarin dit gegeven wordt uitgewerkt. Tunbridge en Ashworth viel het op dat erfgoed steeds meer als product wordt ingezet en vermarkt, erfgoedcreatie voor massaconsumptie. Dit is niet zonder problemen. Twee opvattingen staan centraal in dit model. Ten eerste, dissonantie is intrinsiek aan erfgoed: er zullen altijd groepen buitengesloten worden bij de creatie van een erfgoedproduct. Ten tweede, dissonantie is universeel: het zal altijd, bedoeld of onbedoeld, in zekere mate in erfgoed voorkomen. Locatie en de boodschap van het erfgoed zijn twee potentiële bronnen van dissonantie. Wanneer op een plek de nadruk op een roemruchte overwinning ligt, kan dat bijvoorbeeld voor dissonantie bij de overwonnenen zorgen. De boodschap van erfgoed kan er een van trots zijn, die volgens een andere groep misplaatst is. Anouk Fienieg gebruikte de visie van Tunbridge en Ashworth om het Nederlands GCE-beleid te onderzoeken. Dit beleid gaat uit van *gemeenschappelijk* erfgoed, zowel Nederland als het partnerland delen in de erfenis. Fienieg kwam tot de conclusie, dat dissonantie veel voorkwam bij het GCE. Nederland kende vaak geen gemeenschappelijke geschiedenis, en dus erfgoed, met de prioriteitslanden. Gelijktijdigheid was een betere kwalificatie.

Speelt die dissonantie ook een rol bij de nieuwe aanwinsten voor het GCE-programma? Brazilië en Amerika zijn twee landen die recent, in 2008 en 2012 respectievelijk, als prioriteitsland zijn aangewezen. De Republiek had gedurende een relatief korte periode in de zeventiende eeuw in beide landen een kolonie, zijnde Nieuw-Nederland en Nieuw-Holland. De hoofdsteden van deze kolonies waren Nieuw-Amsterdam en Recife, het tegenwoordige New York en Recife. Kunnen we spreken van dissonantie op GCE-vlak wat betreft New York en Recife? In New York wordt vanuit Nederland een boodschap van blijvende invloed van de Nederlandse aanwezigheid en gedeelde waarden verspreid. Het verschilt hoe deze boodschap wordt ontvangen. Lokale partijen die zich bezig houden met de Nederlandse geschiedenis in New York, zoals het New Netherlands Institute of journalisten als Russel Shorto, ondersteunen deze visie. Ook op hoog ambtelijk niveau wordt de invloed van Nieuw-Amsterdam op New York erkend. Dit werd duidelijk met de bilaterale viering van het Hudsonjaar in 2009, waar de burgemeester van New York de gedeelde geschiedenis graag aanhaalde. Deze burgemeester had middenin de kredietcrisis wel een duidelijk commercieel motief om aan te haken bij deze boodschap. Wat betreft diezelfde viering werd ook duidelijk, dat de these van Nederlandse invloed bij de doorsnee New Yorker niet werd herkend. De Nederlandse invloed wordt zo in beperkte kringen gevierd, hier is in potentie van dissonantie te spreken.

In Brazilië zijn de rollen enigszins omgedraaid. In Recife is de Nederlandse periode en daarbij het optreden van de enige gouverneur Johan Maurits van Nassau-

Siegen overbekend. De Nederlanders fungeren enerzijds als boeman, die een land van verschillende etnische en sociale opmaak samensmeedden, anderzijds zien de Brazilianen Maurits als lichtend tolerant en cultureel geëngageerd voorbeeld voor de jonge Braziliaanse natie. De populariteit van Maurits is zo sterk, dat zijn imago op alle Nederlanders afstraalt. Hoewel deze sentimenten in het hele land spelen, zijn ze in de deelstaat Pernambuco en hoofdstad Recife het sterkst. Hier wordt in de tropische hitte nog wel eens de dagdroom gekoesterd van een Recife dat onder Nederlands bestuur was gebleven. In Brazilië zijn regering en burgers in gelijke mate overtuigd van deze erfenis. Het avontuur van de WIC in Brazilië, is in Nederland echter de boeken ingegaan als een economisch fiasco met een paar culturele lichtpuntjes. Los van de financiële repercussies bracht het Nederland, aan de hand van Maurits, ook in de ethisch troebele vaarwateren van de trans-Atlantische slavenhandel en zadelde het de jonge Republiek op met een morele schuld. Deze kant van de graaf wordt niet belicht in Brazilië. Hier is slavernij sowieso een lastig fenomeen, aangezien het in de huidige samenleving niet duidelijk is, wie de afstammelingen van slaven en slavenhouders vormen. In Brazilië is een Maurits geconstrueerd, die we in Nederland niet direct herkennen. Dat Nederland en Brazilië een ander beeld van Maurits hebben, en in Nederland het debat over slavernij de laatste jaren steeds intenser wordt gevoerd, duidt op dissonantie.

Er zijn dus potentiële bronnen voor dissonantie aanwezig in beide steden. Heeft dat ook negatieve gevolgen voor de uitvoering van het GCE-beleid? Zowel in New York als Recife lijkt dit het geval te zijn. Het immateriële erfgoed in New York is voor New Yorkers en Nederlanders op gelijke voet te vieren, er bestaat een evenredig aanzien tussen de groepen. De boodschap is namelijk dat alle Nederlanders en New Yorkers dezelfde waarden delen, hier worden geen groepen buitengesloten. In deze stad is er geen moeizame postkoloniale relatie tussen Amerikanen en Nederlanders te vinden. Dit betekent dat dissonantie uitblijft. Het is in New York dan ook goed mogelijk om de boodschap van Nederlandse invloed zonder problemen te verspreiden. In Recife wordt de historische band met de voormalig kolonisator niet als negatief ervaren. Ondanks een koloniale overheersing, is het beeld van de Nederlandse aanwezigheid door de jaren heen positief neergezet. De erfenis van Maurits is inmiddels Braziliaans erfgoed. De erfgoedidentiteit van de Brazilianen zorgt niet voor de onterving van erfgoed voor de Nederlanders. Het is hoogstens ongemakkelijk voor Nederlanders, om een andere groep zo positief te zien over een icoon, dat in Nederland veel minder bekendheid geniet. Dat kunnen we zeker zien als dissonantie, maar niet van een dergelijk heftige aard dat het strubbelingen in de erfgoedsamenwerking veroorzaakt. Bij de problemen in de erfgoedsamenwerking die ontstaan, in het geval van het scheepswrak de Utrecht, gaat het niet om een conflict over de gemeenschappelijke geschiedenis, maar is een soevereiniteitskwestie de bron van onenigheid.

Kunnen we spreken van gedeeld cultureel erfgoed? Zowel in New York als in Recife is het mogelijk voor zowel Amerikanen en Brazilianen als voor Nederlanders te delen in het immateriële erfgoed dat daar aanwezig is. Ook zijn de Braziliaanse en Amerikaanse componenten in de boodschap van het erfgoed duidelijk. Het is niet zo dat de Nederlandse geschiedenis eenzijdig wordt opgelegd aan New York en Recife. In beide plaatsen bestaat er enthousiasme voor het erfgoed. Toch missen er nog wel groepen in beide verhalen. De inheemse bevolking van Manhattan en de slaven in Nieuw-Nederland hebben weinig gemerkt van de tolerantie die de Nederlandse kolonie zou typeren. Dat geldt evenzeer voor de ruim 20.000 Afrikanen die naar Nieuw-Holland werden vervoerd. Het consulaat in New York en de ambassade in Brazilië verschaften fondsen aan initiatieven die met het slavernijverleden van doen hebben. Dat is een goede zaak. Het lot van indianen wordt in het verhaal van Nederlandse aanwezigheid nog amper genoemd. Dit zou anders kunnen.

Wat kunnen we aan de hand van de casestudies zeggen over dissonantie in het algemeen? Het zou wellicht verleidelijk zijn om bij voorbaat aan te nemen, dat er tussen landen die historisch een (koloniale) *master-servant* relatie hadden, de kans op dissonantie het grootst is. Het voorbeeld van Brazilië doet anders vermoeden. Hier ontstaat wel dissonantie, maar niet vanwege een meer negatieve interpretatie van de gemeenschappelijke geschiedenis door het partnerland. De dissonantie ontstaat juist omwille van het wegdenken van de minder fraaie kant van de Nederlandse aanwezigheid. Wat belangrijkere factoren lijken om dissonantie te voorkomen, zijn tijd en de verdere verloop van de geschiedenis. Zowel in Brazilië als in Sri Lanka of Ghana, als onderzocht door Fienieg, was Nederland niet de laatste kolonisator. Wanneer het betreffende land een opeenvolgende periode van koloniale overheersing te verduren krijgt, dan lijkt de tijd de scherpe randjes van een eerdere bezetting af te halen. Wat verder opvalt, is dat in zowel New York als Recife dissonantie niet tot problemen in de erfgoedssamenwerking leidt. Het is wel bijzonder belangrijk om besef te hebben van de geschiedenis. Wanneer de Nederlandse diplomaten zouden hameren op het slavernijverleden van Maurits, zou dat waarschijnlijk niet goed vallen bij de Braziliaanse collega's.

De erfgoedvisie van Tunbridge en Ashworth is ontwikkeld met het oog op het materiële erfgoed. Uit het onderzoek is echter gebleken, dat de erfgoedbenadering zich ook goed laat gebruiken voor onderzoek naar dissonantie bij immaterieel erfgoed. Dat zou een aanvulling op de erfgoedvisie kunnen zijn. Waar de dissonantie bij gebouwd erfgoed ontstaat vanwege de locatie en boodschap, is dat bij immaterieel erfgoed vooral omwille van de boodschap. Het immateriële erfgoed in New York en Recife draait in het bijzonder om de beleving van de geschiedenis. Of het immateriële erfgoed nu om de gedeelde waarden van tolerantie draait, of de perceptie van Maurits als vader van de

natie, het is vooral de boodschap die voor dissonantie kan zorgen. Het model van Tunbridge en Ashworth zou daarom ook een instrument kunnen zijn in het onderzoek naar dissonantie in andere landen, waar de materiële resten schaarser zijn en het GCE meer draait om de beleving van de geschiedenis. Het model zou dan ook goed ingezet kunnen worden voor onderzoek naar GCE-landen Japan en Australië. Om inzicht te krijgen in potentiële dissonantie, moet ook voor deze landen de beleving van de geschiedenis worden onderzocht.

De toevoeging van naties met minder materieel erfgoed aan de lijst prioriteitslanden, past in de recente ontwikkeling van het GCE-beleid. Wanneer we deze ontwikkeling nader bezien, vallen twee zaken op. Ten eerste, een minder prominente plek voor de intrinsieke waarde van erfgoedzorg. Werd het beleid eerst opgesteld als instrument, om Nederland aan de hand van het erfgoed een kritische reflectie van het verleden te laten maken, daar wordt het nu meer instrumenteel gezien, als een mooie ingang voor de bilaterale betrekkingen. Deze ingang moet uiteindelijk ook veel 'spin-off' voor het Nederlandse bedrijfsleven opleveren. Het GCE-beleid lijkt dan ook vooral gericht op het verspreiden van een zo positief mogelijk imago van Nederland, om de handel te bevorderen. De viering van het Hudsonjaar is een goed voorbeeld voor deze ontwikkeling. Bij dit evenement, overigens uitgevoerd voordat Amerika prioriteitsland was, werd ruim aandacht gegeven aan de historische banden tussen New York en Nederland. De Nederlandse overheid investeerde een som van ruim drie keer het gehele GCE-budget, om de culturele, maar voornamelijk economische, uitwisseling een impuls te geven. De kans bestaat dat wanneer deze economische baten uitblijven, de interesse in het GCE verloren gaat. Het is, in tijden van krimpende erfgoedbudgetten, wellicht nodig om erfgoed meer commercieel in te zetten, maar het erfgoed moet niet louter beoordeeld worden op de economische merites. Deze tendens lijkt ook terug te komen in de keuze om de VS, Japan en Australië als prioriteitslanden te kiezen. In deze landen bestaat al een enthousiasme voor het GCE. Daar kan makkelijker aangehaakt worden, en er zullen weinig moeilijke vragen over het koloniale verleden worden gesteld.

De tweede ontwikkeling lijkt een gevolg van de veranderende doelen van het beleid. Was het beleid in eerste instantie vooral bedoeld om minder welvarende landen als Sri Lanka, Suriname en Indonesië bij te staan in het duurzaam behoud van het GCE, gaat het nu meer om de externe effecten die de erfgoedzorg moeten bewerkstelligen. Hoewel de 'duurzame instandhouding van het erfgoed' nog steeds een doelstelling is, zijn de fondsen die de posten in New York en Brasilia ter beschikking staan, niet groot genoeg om aan de instandhouding van het fysieke erfgoed te werken. Ook de RCE, DutchCulture en het Nationaal Archief hebben in de onderzochte steden de laatste jaren geen investeringen in het materiële erfgoed gedaan. Wanneer de Ministeries van BZ en OCW dit wel als doelstellingen houden, zal het budget flink verhoogd moeten worden.

Met de inclusie van Brazilië in 2008 en Australië, de VS en Japan in 2012, bestaat het risico dat de fondsen over teveel landen uitgesmeerd worden. Hierbij krijgt het immateriële erfgoed en de rol van de Nederlandse geschiedenis een impuls, maar bestaat het gevaar dat het fysieke erfgoed verwaarloosd wordt.

Deze twee ontwikkelingen zijn resultaten van een financiële crisis en daarmee gepaarde herdenking van het Nederlandse buitenlands beleid. Dat is ergens te begrijpen, er moest immers bezuinigd worden. Tegelijkertijd moet de Nederlandse overheid bedenken wat ze met het erfgoedbeleid wil. Is het voornamelijk een manier om het imago van Nederland op te poetsen en kansen voor economische samenwerking te creëren, dan kan het GCE blijvend ingezet worden als een smeermiddel voor de bilaterale relaties. Daarbij moet opgemerkt worden dat onderzoek van de betrokken ministeries heeft opgeleverd, dat investeren in GCE geen directe economische 'spin off' betekent. Wanneer een kritische reflectie op het verleden als iets waardevols gezien wordt, dan moet het erfgoedbeleid als een doel op zich worden behandeld. De koppeling aan economische diplomatie zou in dit geval minder prominent moeten worden gemaakt.

Literatuur

Attema, Ypie en Jolanda Keesom, 'Tropische verrassingen met Hollandse ingrediënten. De zorg voor het gemeenschappelijk erfgoed overzee', in *In dienst van het erfgoed. Jaarboek monumentenzorg 1997* (Zwolle 1997), 332-354.

Boxer, C.R., *The Dutch in Brazil, 1624-1654* (Hamden 1973).

Cann, Nicole van, *From Colony to Commonality: Dutch Overseas Heritage Preservation under the Common Cultural Heritage Policy* (Masterscriptie 2013).

Corten, Jean-Paul, Ellen Geurts, Paul Meurs, Remco Vermeulen (eds.), *Heritage as an Asset for Inner City Development. An Urban Managers' Guidebook* (Nai Boekverkoopers, 2014).

Enthoven, Victor, 'Pinassen, jachten en fregatten. Schepen in de Nederlandse trans-Atlantische slavenhandel', in Daalder, Remmelt, Dirk J. Tang en Leo Balai (eds), *Slaven en schepen in het Atlantische gebied* (Leiden 2013).

Fienieg, Anouk, *Gemeenschappelijk erfgoed, gedeeld erfgoed? Een onderzoek naar dissonantie bij gemeenschappelijk cultureel erfgoed in zes landen* (Masterscriptie 2006).

Fienieg, Anouk, Robert Parthesius, Brittany Groot, Rivke Jaffe, Sjoerd van der Linde en Pauline van Roosmalen, 'Heritage trails. International cultural heritage policies in a European perspective', in Gert Oostindie (ed.), *Dutch colonialism, migration and cultural heritage* (Leiden 2008) 23-62.

Fienieg, Anouk, 'Sharing heritage with the Netherlands', in Andrea Kieskamp (ed.), *Sense and sensitivity: The Dutch and delicate heritage issues* (Rotterdam 2010).

Goodfriend, Joyce D., 'Introduction', in Joyce D. Goodfriend (ed.), *Revisiting New Netherland. Perspectives on Early Dutch America* (Leiden 2005), 1-12.

Grijzenhout, Frans (ed.), *Erfgoed. De geschiedenis van een begrip* (Amsterdam 2007).

Groesen, Michiel van 'Introduction', in Jonathan Israel en Stuart B. Schwartz, *The Expansion of Tolerance. Religion in Dutch Brazil (1625-1654)* (Amsterdam 2007), 6-12.

- Hageman, Marielle, *Brazilië – Amsterdam. Historische Banden* (Amsterdam 2013).
- Hornis, Willemieke, 'Nederlands erfgoed in den vreemde', in *Tijdschrift Geografie*, 9 (2003) 16-18.
- Hurkmans, Ben (ed.), *All that Dutch: International Cultural Policy* (Amsterdam 2005).
- Houben, Vincent, 'A Torn Soul: The Dutch Public Discussion on the Colonial Past in 1995', in *Indonesia*, No. 63 (April 1997), 47-66.
- Israel, Jonathan, 'Religious Toleration in Dutch Brazil (1624-1654)' in Jonathan Israel en Stuart B. Schwartz, *The Expansion of Tolerance. Religion in Dutch Brazil (1625-1654)* (Amsterdam 2007), 13-32.
- Jacobs, Jaap, *Een zegenrijk gewest: Nieuw Nederland in de zeventiende eeuw* (Amsterdam 1999).
- Kruijf, Marlien de, *Politiek chauvinisme? De relatie tussen cultureel nationalisme en cultuurpolitiek in Nederland sinds de jaren zeventig* (MA-scriptie 2007).
- Laarse, Rob van der, 'Erfgoed en de constructie van vroeger', in Rob van Laarse (ed.), *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering* (Amsterdam 2005), 1-28.
- Lowenthal, David, 'Heritage and history. Rivals and partners in Europe', in Rob van der Laarse (ed.), *Bezeten van vroeger* (Amsterdam 2005), 29-39.
- Lowenthal, David, *The Heritage Crusade and the Spoils of History* (Cambridge 1998).
- Lunsingh Scheurleer, Th. H., 'Stichting Cultuurgeschiedenis van de Nederlanders Overzee 1961-1986. Terugblik en perspectief', in *Bulletin van het Rijksmuseum*, Jaargang. 35, Nr. 1 (1987), 4-9.
- Margry, Peter Jan en Herman Roodenburg (eds.), *Reframing Dutch culture, Between otherness and authenticity* (Aldershot 2007).
- Mello, José Antonio Gonsalves de, *Nederlanders in Brazilië (1624-1654). De invloed van de Hollandse bezetting op het leven en de cultuur in Noord-Brazilië* (Zutphen 2001).

Olgers, Karla, 'Van Hollandmania naar Broadway Boogie Woogie', in Martin Pruijs (ed.), *Amsterdam. Nieuw-Amsterdam. 1609-2009. De 400-jarige band tussen Amsterdam en New York* (Naarden 2009), 157- 169

Oostindie, Gert, 'Historical memory and national canons', in Gert Oostindie (ed.), *Dutch colonialism, migration and cultural heritage* (Leiden 2008) 63-96.

Oostindie, Gert, 'Historisch ondernemerschap, de koloniën en erfgoedbeleid', in Thomas Lindblad en Alicia Schrikker (eds), *Het verre gezicht; Politieke en culturele relaties tussen Nederland en Azië, Afrika en Amerika* (Franeker 2011), 422-35.

Oostindie, Gert, 'Squaring the circle; Commemorating the VOC after 400 years' in *Bijdragen tot de Taal -, Land en Volkenkunde*, Vol. 159, No. 1, (2003), 135-161.

Parker Brienen, Rebecca, 'Who owns Frans Post? Collecting Frans Post's Brazilian Landscapes', in Michiel van Groesen (ed.), *The Legacy of Dutch Brazil* (Cambridge 2014), 229-247.

Putnam, Robert, 'De Ontdekking van Manhattan', in Martin Pruijs (ed.), *Amsterdam. Nieuw-Amsterdam. 1609-2009. De 400-jarige band tussen Amsterdam en New York* (Naarden 2009), 11-27.

Rubiés, Joan-Paul, 'Mythologies of Dutch Brazil', in Michiel van Groesen (ed.), *The Legacy of Dutch Brazil* (Cambridge 2014), 284-318.

Shorto, Russel, *The Island at the centre of the World. The untold story of Dutch Manhattan and the founding of New York* (Londen 2004).

Sijs, Nicoline van der, *Yankees, cookies en dollars. De invloed van het Nederlands op de Noord-Amerikaanse talen* (Amsterdam 2009).

Speet, Ben, 'Voet op Amerikaanse bodem', in Martin Pruijs (ed.), *Amsterdam. Nieuw-Amsterdam. 1609-2009. De 400-jarige band tussen Amsterdam en New York* (Naarden 2009), 29-56.

Stap, Gerdy van der (ed.), *The forgotten history of Hudson, Amsterdam and New York* (Amsterdam en New York 2009).

Steph Scholten, 'To share or not to share? The Dutch and delicate heritage issues. An introduction' in Andrea Kieskamp (ed.), *Sense and sensitivity: The Dutch and delicate heritage issues* (Rotterdam 2010).

Stott, Annette, 'Images of Dutchness in the United States', in Hans Krabbendam, Cornelis A. Van Minnen, Giles Scott-Smith, *Four Centuries of Dutch-American Relations 1609-2009* (Amsterdam 2009) 238-249.

Tang, Dirk J., 'Slaven en schepen. Nederland en de trans-Atlantische slavenhandel, 1600-1863' in Remmelt Daalder, Dirk J. Tang en Leo Balai (eds), *Slaven en schepen in het Atlantische gebied* (Leiden 2013), 19-49.

Temminck Groll, C.L., *The Dutch overseas: architectural survey: mutual heritage of four centuries in three continents* (Zwolle 2002).

Tilburg, B.A. van, *Jaarboek Monumentenzorg 2002. Een trapgevel in Potsdam: Monumentenzorg over grenzen* (Zeist 2002).

Tunbridge, J.E. en G.J. Ashworth, *Dissonant Heritage, management of the past as resource in conflict* (Chichester 1996).

Verhoef, L.G.W., *Proceedings of the second international symposium on restoration. Dutch involvement in the conservation of cultural heritage overseas* (Delft 2005).

Bronnen

Brief van de minister van Buitenlandse Zaken en de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Tweede Kamer, vergaderjaar 2011-2012, 31 482, nr. 84 (Den Haag 2012).

Government of the Netherlands, Government of the Federative Republic of Brazil, *Memorandum of Understanding between the Government of the Netherlands and the Government of the Federative Republic of Brazil on Cooperation in the Field of Common Cultural Heritage* (2008).

Irving, Washington, *The History of New York, from the beginning of the world to the end of the Dutch dynasty*, by Diederich Knickerbocker (New York 1809).

Mapes Dodge, Mary, *Hans Brinker; or, the silver skates: A story of life in Holland*. (New York 1865).

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Pantser of Ruggengraat: Cultuurnota 1997-2000 (Den Haag 1996).

Ministerie van Buitenlandse Zaken en Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Beleidskader Gedeeld Cultureel Erfgoed 2009-2012 (Den Haag 2009).

Ministerie van Buitenlandse Zaken en Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Beleidskader Gedeeld Cultureel Erfgoed 2013-2016 (Den Haag 2012).

Ministerie van Buitenlandse Zaken en Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Koers kiezen. Meer samenhang in het internationaal cultuurbeleid (Den Haag 2006).

Ministerie van Buitenlandse Zaken en Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Grenzeloze Kunst (Den Haag 2008).

Ministerie van Buitenlandse Zaken en Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Raamwerk Gemeenschappelijk Cultureel Erfgoed (Den Haag 2000).

Ministerie van Buitenlandse Zaken en Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Mid-term review GCE beleid (Den Haag 2012).

Motley, John Lothrop, *The Rise of the Dutch Republic: a History* (New York 1856).

Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, *Shared Heritage Joint Future. SCH-projects overview 2009-2013* (Amersfoort 2014).

Scheltema, Gajus en Heleen Westerhuijs, *Nederlands New York. Een reisgids naar het erfgoed van Nieuw Nederland* (Mension 2012).

Schutten, Henk, 'Amsterdam New York 400', Het Parool, 23 februari 2008.

Torres, Rodrigo en Filipe Castro, *The Utrecht Shipwreck Research Effort. Preliminary Report and Catalogue*. Mutual Heritage Program RCE, Netherlands and Nautical Archeology Program, Texas A&M University, College Station, USA (2012).

Technische informatie over de publicatie Stand van zaken: voorbereiding viering 400 jaar Nederland/New York, Vergaderjaar 2008-2009, Bijlage bij Kamerstuk 31700-V, nr. 16.

Udemans, Godefridus, *'t Geestelyck roer van't coopmans schip, dat is: Trouw bericht, hoe dat een coopman, en coopvaerder, hem selven dragen moet in syne handelinge, insonderheynt onder de heydenen in Oost- ende West-Indien* (Dordrecht 1638).

UNESCO, Convention for the safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, (Parijs 2003).

Quelen, Augustus van, *Kort Verhael Van den Staet van Fernanbuc* (Amsterdam 1640).

Websites

'Cohen en Timmermans openen jubileumjaar New York',
<http://www.volkskrant.nl/buitenland/cohen-en-timmermans-openen-jubileumjaar-new-york~a313478/>, geraadpleegd 2 april 2015.

Beek, Erik van den, "Iemand als Coen hoor je niet te eren". De tijdsomstandigheden waren geen verzachtende omstandigheid voor de massamoordenaar J.P. Coen',
<http://www.volkskrant.nl/opinie/iemand-als-coen-hoor-je-niet-te-eren~a2774480/?akamaiType=FREE>, geraadpleegd 3 februari 2015.

De Wereld Leert Door hele uitzending - Martijn Manders - 14-1-2013,
<http://dewerelddraaitdoor.vara.nl/media/200115>, geraadpleegd 31 mei 2015.

DutchCulture, *Gehonoreerde Projecten GCE Matchingsfonds*,
<http://www.sica.nl/content/nl-matchingsfonds>, geraadpleegd 30 mei 2015.

<http://www.henryhudson400.com/>, geraadpleegd 2 april 2015.

<http://www.nationaalarchief.nl/internationaal/gemeenschappelijk-cultureel-erfgoed/atlantic-world-and-the-dutch>, geraadpleegd 2 februari 2015.

<http://www.nycgo.com/ny400>, geraadpleegd 3 april 2015.

<http://www.nytimes.com/2009/01/29/nyregion/29hudson.html>, geraadpleegd 3 april 2015.

Junte, Jeroen, 'Recife hunkert naar Maurits, 17^e-eeuwse slavenbaron',
<http://www.volkskrant.nl/dossier-archief/recife-hunkert-naar-maurits-17de-eeuwse-slavenbaron~a3469320/?akamaiType=FREE>, geraadpleegd 1 juni 2015.

Raaij, Ben van, 'IS bulldozert 3.000 jaar oude stad plat',
<http://www.volkskrant.nl/dossier-islamitische-staat/is-bulldozert-3000-jaar-oude-stad-plat~a3889369/?akamaiType=FREE>, geraadpleegd 11 maart 2015.

Roberts, Sam, 'Hot history debate: 1624 or 1625?',
<http://cityroom.blogs.nytimes.com/2008/07/24/hot-history-debate-1624-or-1625/>,
geraadpleegd 2 april 2015.

Staps, Freek, 'Dutch Party draws mostly Dutch Crowd',
<http://vorige.nrc.nl/international/article2359445.ece>, geraadpleegd 3 april 2015.

Sulzberger, A. G., '400 Years later, and Still Proud of New Amsterdam',
<http://www.nytimes.com/2009/09/14/nyregion/14dutch.html>, geraadpleegd 3 april 2015.

'The Silent Minority. America's largest ethnic group has assimilated so well that people barely notice it', <http://www.economist.com/news/united-states/21642222-americas-largest-ethnic-group-has-assimilated-so-well-people-barely-notice-it>, geraadpleegd 19 februari 2015.